

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Національної Академії педагогічних наук
України та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Матеріали
Всеукраїнської студентської
науково-практичної конференції

4 квітня 2014 року, м. Луганськ

В двох частинах

Частина 2

Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2014

УДК 37.013.42(06)
ББК 74.66я43
С69

Редакційна колегія:

Харченко С. Я. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Караман О. Л. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Кальченко Л. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Краснова Н. П. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Харченко Л. Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Юрків Я. І. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Соціальна педагогіка: виклики XXI століття : матеріали
С 69 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (4 квіт. 2014 р., м. Луганськ) : в
2-х ч. – Ч. 2. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»,
2014. – 260 с.

У збірнику представлено матеріали наукових досліджень студентів з актуальних проблем соціальної педагогіки.

За зміст публікацій відповідальність несуть автори

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 25 квітня 2014 року)*

УДК 37.013.42(06)
ББК 74.66я43

© Колектив авторів, 2014
© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014

ЗМІСТ

СІМ'Я ЯК ПРОВІДНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1.	Балацька Л. Ю. Умови успішної соціально-педагогічної адаптації підлітків у розлученій сім'ї.....	6
2.	Белянська Н. М. Особливості сімейної соціалізації в сучасних умовах.....	12
3.	Кравченко Л. А. Соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка опинилася у складних життєвих обставинах.....	17
4.	Полтавська Т. В. Соціальний патронаж ВІЛ-інфікованих сімей як форма соціально-педагогічної допомоги.....	26
5.	Рогоза А. А. Робота соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка.....	33
6.	Терегеря С. Г. Сутність, причини та наслідки насильства над дітьми в сім'ї.....	40
7.	Трофімов О. В. Соціально-педагогічна діяльність з прийомними сім'ями.....	46

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В РІЗНИХ ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

8.	Алексеева О. В. Зміст та напрями соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп.....	53
9.	Олейнік А. О. Проблеми проживання студентів у гуртожитку та методи їх вирішення.....	63
10.	Сатур О. В. Специфіка соціалізації старшокласників в умовах територіальної громади.....	67
11.	Сикало Н. О. РЦСССДМ як центр соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями.....	77
12.	Сотнікова Н. І. Діяльність соціального педагога з попередження агресивних проявів у дітей в умовах ДНЗ.....	84
13.	Спасібухова О. І. Вплив різних соціальних інституцій на формування девіантної поведінки підлітків.....	91
14.	Третякова А. О. Анімаційна діяльність соціального педагога як соціально-педагогічна проблема.....	98

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

15.	Варунця О. Е. Діяльність соціального педагога з соціально-педагогічної профілактики інтернет-залежності у підлітковому віці.....	107
16.	Водолазська Є. С. Технології соціально-педагогічної роботи з підлітками, що мають комп'ютерну залежність.....	116
17.	Корсун Л. С. Характеристика адиктивних залежностей підлітка та їх подолання.....	122
18.	Нешенко К. О. Комп'ютерна залежність дітей як соціально-педагогічна проблема.....	130
19.	Фоменко Ю. Г. Комп'ютерна залежність, як фактор шкільної дезадаптації та шляхи її подолання.....	136
20.	Щирова К. Ю. Хімічні залежності підлітків як соціально-педагогічна проблема.....	143

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

21.	Долгополова К. О. Сексуальне насилле над дітьми як соціально-педагогічна проблема сучасного суспільства.....	151
22.	Погребняк С. І. Проблема насильства серед дітей в учнівському середовищі.....	160
23.	Терентьева О.А. Суб'єктивні та об'єктивні фактори віктимізації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї.....	165
24.	Хворостян О. І. Соціокультурні чинники детермінації насильства щодо підлітків.....	171

ЮНЕ МАТЕРИНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

25.	Коваленко Я. М. Суб'єкт-суб'єктні відносини у процесі соціально-педагогічного супроводу юних матерів.....	178
26.	Осіпченко В. О. Юне материнство: причини та наслідки....	185

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В ШКОЛІ

27.	Кулик Д. О. Робота соціального педагога з виявлення обдарованості у молодших школярів.....	193
28.	Силкіна С. А. Створення і впровадження системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.....	199
29.	Ткаченко Ю. М. Особливості соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в загальноосвітньому навчальному закладі.....	205
30.	Учунжан О. П. Позакласний виховний захід для учнів молодших та середніх класів. Тема: «Україна – моя Батьківщина».....	212

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

31.	Ходаренко А. В. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема.....	228
32.	Штатська А. О. Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема.....	235

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

33.	Свиридова О. І. Дослідження нових способів очищення води, які можна застосувати для річки Сіверський Донець та її притоків.....	244
34.	Смислова Н. Є. Організаційно-педагогічні підходи розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця на прикладі модельєрів-конструкторів.....	249
	Відомості про авторів.....	255

СІМ'Я ЯК ПРОВІДНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 37.013.42:316.363:364-785.14

Л. Ю. Балацька

УМОВИ УСПІШНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У РОЗЛУЧЕНІЙ СІМ'І

Практично немає жодного соціального чи психологічного аспекту поведінки дитини, який би не залежав від сімейних умов. Сім'я має унікальні можливості для інтенсивного спілкування дітей і батьків, передачі дітям соціальної програми суспільства – цілей і цінностей, засобів, якими ці цілі та цінності досягаються і зберігаються. У сім'ї формуються не тільки соціально значущі якості особистості, але і властиві їй оціночні критерії.

Важливим питання є процес виховання дитини-підлітка, тим паче у розлученій сім'ї. Дуже актуальним це питання постає саме в період адаптації до нових умов життя, які склались внаслідок розлучення між батьками.

Сучасний стан досліджень і соціально-педагогічної праці з проблем розлученої родини характеризується недостатньою науковою розробленістю: відсутність методик, у яких враховується специфіка виховних можливостей такої родини; стан підлітка, в умовах розлученої сім'ї, адже це складний та суперечливий період становлення особистості людини, а «промахи» у вихованні можуть негативно позначитись на соціалізації дитини. Саме ці об'єктивні причини і обумовили вибір теми статті, мета якої – охарактеризувати умови успішної соціально-педагогічної адаптації у розлученій сім'ї.

На думку А. Мудрика, адаптація являє собою стійку модель поведінки в певних умовах і ситуаціях [2].

У Словнику з соціальної педагогіки соціальна адаптація – це «активне пристосування людини до умов соціального середовища шляхом засвоєння норм, цінностей, стилів поведінки, прийнятих у суспільстві» [3].

З позиції М. Галагузової, соціальна адаптація дитини є процесом активного її пристосування до умов соціального середовища; вид взаємодії дитини з соціальним середовищем [5].

Соціально-педагогічна адаптація – це явище, що характеризує найбільшу пристосованість людини до навчання та виховання.

Педагогічна адаптація свідчить про те, що умови, в яких знаходиться людина, для неї найбільш оптимальні з позиції навчання й виховання.

Соціально-педагогічна адаптація це складне явище, яке містить у собі цілий ряд показників:

- можливість виконувати соціальні функції, успішно будувати відносини з колективом, сім'єю;
- здатність до продуктивного навчання і праці; до самообслуговування; до повноцінного відпочинку;
- адекватність у сприйнятті навколишньої дійсності; у сприйнятті самого себе; у відносинах з оточуючими;
- відповідність між цілями, діями і реально досяжними результатами, між самооцінкою і оцінкою оточуючих;
- мінливість поведінки відповідно до вимог ситуації, відповідно до рольових очікувань.

Процес соціально-педагогічної адаптації має багато аспектів і триває все життя, однак підлітковий вік можна виділити, як найбільш сензитивний період формування ціннісних орієнтацій та соціалізації особистості. Саме підлітковий вік є тим самим періодом, коли людина може пройти шлях від невпевненості до особистісного зростання. Тому процесу соціально-педагогічної адаптації підліткового віку приділяється підвищена увага.

Основною сферою протікання процесу соціально-педагогічної адаптації особистості є сфера міжособистісної взаємодії. У цьому зв'язку необхідно розглядати процес соціальної адаптації особистості підлітка не тільки в контексті його адаптивних можливостей, а й характеру ситуації, в якій цей процес протікає.

Розглянемо найбільш поширені реакції підлітків на розлучення батьків:

- 1) заперечення, відмова вірити в те, що трапилося, надія на краще;
- 2) страх, тривога, невпевненість у майбутньому (в силу егоцентричного сприйняття світу, підлітка лякає перш всього зміни, які можуть відбутися в його особистому житті (переїзд, зміна школи, кола спілкування та ін.), сором сімейних проблем;
- 3) гнів, ворожість по відношенню до того з батьків, на якого покладається провина за розлучення, або на обох;
- 4) самозвинувачення (підліток покладає відповідальність за розставання батьків на себе – мати чи батько йде, тому що він не виправдав їхніх надій);
- 5) рівність (якщо батько чи мати починають зустрічатися з іншим людиною, то дитина починає відчувати себе покинутим, непотрібним).

При розлученні виникають певні проблеми адаптації після

розлучення. Дослідження показують, що протягом першого року після розлучення як хлопчики, так і дівчатка демонструють більш тривожну, неспокійну, агресивну, неслухняну поведінку у взаєминах з однолітками, дорослими в порівнянні з дітьми з повних сімей. На другий рік багато труднощів зменшуються тільки в тих сім'ях, де діти успішно адаптуються до нової ситуації.

Успішність адаптації підлітка після розлучення батьків залежить від взаємодії багатьох факторів: сімейна атмосфера до розлучення; характер розлучення; ступінь адаптації самих батьків до розлучення; відносини між колишнім подружжям.

Роздивимось ці фактори більш детально.

Для того щоб не допустити формування в характері дитини, що виховується в такій сім'ї, недоліків потрібно дотримуватися ряду умов у процесі виховання. Дотримання цих умов сприяє найбільш ефективному виховному впливу розлученої сім'ї на формування особистості дитини-підлітка.

Першою умовою є авторитет та особистий приклад матері (батька). Під авторитетом, в даному випадку, слід розуміти глибоку повагу дитиною матері (батька), добровільне і свідоме виконання її (його) вимог, прагнення наслідувати їй (йому) у всьому і прислухатися до її (його) порад. На авторитеті заснована вся сила педагогічного впливу матері (батька) на підлітка. Але не слід вважати, що він дається від природи, створюється штучно, завойовується страхом, погрозами, він виростає з любові і прихильності дитини до батьків. З розвитком свідомості авторитет закріплюється або поступово знижується і відображається у поведінці підлітка. Діти несвідомо схильні наслідувати і хорошому, і поганому, більше наслідувати приклади, ніж мораль. Тому так важливий вимогливий контроль батьків за своєю поведінкою, яка повинна служити дітям зразком для наслідування.

Істотною є послідовність виховного впливу матері (батька). Позитивний вплив прикладу й авторитету матері (батька) зростає, якщо немає розбіжностей у словах і вчинках, якщо вимоги, що пред'являються до дітей, єдині, постійні і послідовні. Тільки дружні і узгоджені дії дають необхідний педагогічний ефект. Дуже важливо, щоб матір (батько) не говорили погано про батька (матір) дитини (що пішов з родини) яким би він не був, так як з часом у дитини може сформуватися негативне ставлення до матері (батьку) саме з цієї причини. Навпаки позитивний відгук про батька (матір) дитини сприяє підвищенню авторитету не тільки батька (матері), нехай навіть відсутнього, а й матері (батька).

Авторитет матері (батька) багато в чому залежить і від ставлення

до дітей, від інтересу до їхнього життя, до їх справ, радощів і переживань. Діти поважають тих, які завжди готові їх вислухати і зрозуміти, прийти на допомогу, які розумно поєднують вимогливість з заохоченням, справедливо оцінюють їх вчинки, вміють своєчасно врахувати бажання й інтереси, налагодити спілкування, сприяють зміцненню дружніх відносин. Дітям потрібна розумна і вимоглива батьківська любов.

Другою необхідною умовою є педагогічний такт батьків. Авторитет підтримується педагогічним тактом. Педагогічний такт – це збереження принципів міри при спілкуванні з дітьми у різноманітних сферах діяльності, вміння обрати правильний підхід до дитини [4]. Він виражається в умінні знайти найбільш близький шлях до почуттів і свідомості дітей, вибрати ефективні виховні заходи впливу на їх особистість, враховуючи вікові та індивідуальні особливості, конкретні умови і обставини. Він передбачає дотримання рівноваги в любові й строгості, знання дійсних мотивів вчинків дітей, вірне співвідношення вимогливості з повагою до гідності особистості дитини. Такт тісно пов'язаний з тактом дітей – з відповідним почуттям міри в поведінці, заснованому на чуйному і уважному ставленні до людей. Спочатку він проявляється як наслідування, викликане прикладом старших, а пізніше стає звичкою поводитися тактовно.

Третя умова – це культура побуту в розлученій сім'ї. В це поняття включаються правильні взаємовідносини між членами неповної сім'ї, повага одне одного, а також розумна організація всього життя сім'ї. При цьому діти вчаться самостійно міркувати і оцінювати факти і явища, а матір (батько) передає їм життєвий досвід, допомагає утвердитися в своїх судженнях і ненав'язливо направляє їх думки.

Бесіди з дитиною у вільній та душевній атмосфері стають одним із засобів впливу. Недоліки у вихованні часто виникають там, де загальне життя розлученої сім'ї недостатньо організоване. Негативно позначаються на характері і моральних якостях дітей і пережитки старого побуту, що збереглися в деяких розлучених сім'ях: неправильне ставлення до жінки, алкоголізм, забобони. На виховання дітей у розлученій сім'ї впливають і зовнішні умови: культура домашньої обстановки, дотримання гігієнічних, загальнокультурних і естетичних вимог.

Четверта умова – це знання вікових та індивідуальних особливостей підлітків. Знання особливостей дітей дозволяє матері (батьку) навчитися правильно поводитися з ними, підвищує відповідальність за їх виховання і забезпечує єдність і послідовність у вимогах до дітей з боку всіх членів розлученої сім'ї. Спеціальні педагогічні знання допомагають розвивати дитячу допитливість,

спостережливість, найпростіші форми логічного мислення, керувати грою і працею, розбиратися в причинах підліткових вчинків. Поінформованість матері (батька) про фізіологічні та психологічні особливості підлітків допомагає їм не тільки дбати про охорону здоров'я дитини, але й цілеспрямовано розвивати соціальну активність зростаючої особистості.

П'ята умова – це задоволення потреби в емоційному контакті з батьком (матір'ю). Потреба «орієнтирів» в емоційному настрої інших людей називається потребою в емоційному контакті. Мова йде про існування двостороннього контакту, у якому людина відчуває, що сама є предметом зацікавленості, що інші співзвучні з її власними почуттями. У такому співзвучному емоційному контакті і відчуває потребу кожна здорова людина, незалежно від віку, освіти, ціннісних орієнтацій.

Шоста умова – це визначення батьками для себе потреби сенсу життя. Великі проблеми виникають у спілкуванні з дитиною, якщо виховання стало у батьків єдиною діяльністю, що реалізує потребу сенсу життя. Потреба сенсу життя характеризує дії дорослої людини. Без задоволення цієї потреби людина не може нормально функціонувати, не може мобілізувати всі свої здібності в максимальному ступені. Задоволення такої здатності пов'язано з обґрунтуванням для себе змісту свого буття, з ясним, практично прийнятним та заслуговуючим схваленням самої людини напрямком її дій. Задоволенням потреби сенсу життя може стати турбота про дитину.

Сьома умова – це визначення потреби досягнень. У деяких батьків виховання дитини збуджується так званою мотивацією досягнення. Мета виховання полягає в тому, щоб домогтися того, що не вдалося домогтися самим батькам через відсутність необхідних умов, або ж тому, що самі вони не були досить здатними і наполегливими. Наприклад, мати мріяла професійно займатися танцями, але умов для цього не було, і тепер дитині нав'язується бажанням займатися тим же видом діяльності. Подібна материнська (батьківська) поведінка неусвідомлена та набуває елементів егоїзму.

Дитина позбавляється необхідної незалежності, спотворюється сприйняття властивих їй задатків, сформованих особистісних якостей. Зазвичай не приймаються до уваги можливості, інтереси, здібності дитини, які відмінні від тих, що пов'язані з запрограмованими цілями. Дитина стає перед вибором. Вона може втиснути себе в рамки нав'язаних їй ідеалів тільки заради того, щоб забезпечити любов і почуття задоволеності батьків. У цьому випадку вона піде хибним шляхом, який не відповідає її особистості і здібностям. Але дитина може і повстати проти чужих имог, викликаючи тим самим розчарування через нездійснені надії, і в результаті виникають глибокі

конфлікти у відносинах між дитиною і матір'ю (батьком).

Восьма умова – це критика реалізації певної системи виховання. Ця умова заключається в тому, що в деяких розлучених сім'ях матір (батько) приділяють достатню кількість уваги та часу вихованню дитини, при цьому вдаючись до певної вичитаної системи чи концепції виховання. Слід зауважити, що не завжди додержання однієї концепції є ефективним в процесі виховання певного підлітка.

Для того щоб підліток, який виховується в розлученій сім'ї, гармонійно розвивався матері (батьку) необхідно звернути увагу на власні слова і вчинки, на побут сім'ї, знати і враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини, і на основі цього будувати свою систему виховання. Велику увагу слід приділяти формуванню особистісних якостей дитини, дозволяти спілкуватися з батьком (матір'ю), що відіграє значну роль у формуванні та розвитку дитини. За умови, що батько (мати) не є асоціальним елементом суспільства і сама (сама) бажає приймати участь у вихованні дитини [1].

Проблема адаптації підлітків до умов розлученої сім'ї є проблемою не тільки батьків але й суспільства. Особливу роль тут займає соціально-педагогічна діяльність, яка спрямована на підтримку дитини в таких умовах.

Соціально-педагогічна робота являє собою систему засобів, які забезпечують допомогу дітям у самостійному індивідуальному виборі – моральному, цивільному, професійному самовизначенні, а також допомога у визначенні перешкод (труднощів, проблем) самореалізації в навчальній, комунікативній, трудовій та творчій діяльності. Тому створення умов для того, щоб дитина змогла вибратися з життєвої кризи і при цьому ще знайшла досвід усвідомленої дії в подібних ситуаціях – це освітній мінімум, на який соціально-педагогічна підтримка розрахована.

Отже, особливості адаптації дітей, які виховуються в розлученій сім'ї, зумовлюють їх соціально-педагогічну роботу, яка спрямована на головне – усунення перешкод, що заважають успішній соціалізації особистості підлітка.

Список використаної літератури

1. Костенко М. А. Помогая неполной отцовской семье / М. А. Костенко // Отечественный журнал социальной работы. – 2002. – №1. – С. 73 – 76. **2. Никитина Л.** Содержание работы социального педагога в образовательном учреждении / Л. Никитина // Воспитание школьников. – 2001. – № 1. – С. 10. **3. Социальная педагогика** / Под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 219 с. **4. Российская педагогическая энциклопедия:** В 2 тт. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М. :

Большая Российская энциклопедия, 1998. – 672 с., ил. Т. 2. – М – Я – 1999. – 518 с. **5. Трудные** судьбы подростков – кто виноват? – М. : Академия, 1991. – 182 с.

Балацька Л. Ю. Умови успішної соціально-педагогічної адаптації підлітків у розлученій сім'ї

У даній статі розглядаються особливості протікання процесу адаптації підлітків до умов життя в розлученій сім'ї. Визначені умови успішної адаптації підлітків до ситуації розлучення батьків. Особливості соціально-педагогічної діяльності в цьому напрямку.

Ключові слова: сім'я, підліток, соціально-педагогічна адаптація, розлучення.

Балацкая Л. Ю. Условия успешной социально-педагогической адаптации подростков в разведенной семье

В данной статье рассматриваются особенности протекания процесса адаптации подростков в условиях жизни в разведенной семье. Определены условия успешной адаптации подростков в ситуации развода родителей. Особенности социально-педагогической деятельности в этом направлении.

Ключевые слова: семья, подросток, социально-педагогическая адаптация, развод.

Balatskaya L. Y. Conditions of successful socio-pedagogical adaptation of adolescents in divorced families

This article discusses the features of the process of adaptation to the conditions of life of adolescents in divorced families. The conditions for successful adaptation of adolescents in situations of divorce parents. Features of the socio-teaching activities in this direction.

Key words: family, teen, social and pedagogical adaptation, divorce.

УДК 316.61:316.362

Н. М. Белянська

**ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Головним агентом первинної соціалізації є сім'я. Сім'я – це засноване на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні об'єднання

людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання дітей. Життя сім'ї характеризується матеріальними і духовними процесами. Через сім'ю змінюються покоління людей, в ній людина народжується, через неї продовжується рід. Саме сім'я визначається як базовий соціальний інститут, адже первинна соціалізація індивідів повноцінно відбувається лише в межах функціонування сім'ї. Такої думки дотримувалися представники різних галузей науки, зокрема, О. Конт, Г. Спенсер, М. Вебер, Е. Дюркгейм, В. Парето та інші.

Сім'я – найважливіший інститут соціалізації підростаючих поколінь. Вона являє собою персональне середовище життя і розвитку дітей, підлітків, юнаків, якість якої визначається параметрами конкретної сім'ї. Це наступні параметри: а) демографічний – структура сім'ї (велика, включаючи інших родичів, або нуклеарна, яка включає лише батьків і дітей; повна або неповна; сім'я яка має одну дитину та багатодітна); б) соціально-культурний – освітній рівень батьків, їх участь в житті суспільства; в) соціально-економічний – майнові характеристики і зайнятість батьків на роботі; г) технічно-гігієнічний – умови проживання, оснащення житла, особливості способу життя [1, с. 50].

Мета статті – розглянути особливості сімейної соціалізації в сучасних умовах.

Соціалізація – це процес прилучення до прийнятих в суспільстві цінностям і нормам, яке відбувається протягом усього життя. Розглядаючи поняття сімейна соціалізація можна відразу сказати, що це підготовка до майбутніх сімейних ролей, а також вплив, який надає сім'я на формування соціально-компетентної, зрілої особистості.

Сучасна сім'я суттєво відрізняється від сім'ї минулих часів не тільки іншою економічною функцією, а й докорінною зміною своїх емоційно-психологічних функцій. Відносини дітей і батьків протягом останніх десятиліть змінюються, стаючи все більш емоційно-психологічними, тобто обумовленими глибиною їх прихильності один до одного, бо для все більшого числа людей саме діти стають однією з головних цінностей життя. Але це не спрощує сімейне життя, а лише ускладнює його. Тому є свої причини. По-перше, велика кількість сімей мають одну дитину і складаються з двох поколінь – батьків і дітей; бабусі й дідусі, інші родичі, як правило, живуть окремо. В результаті батьки не мають можливості повсякденно користуватися досвідом і підтримкою попереднього покоління. Таким чином, зникла різноманітність, яка вноситься в міжособистісні стосунки. По-друге, при збереженні традиційного поділу «чоловічої» та «жіночої» праці, підвищився статус жінки у зв'язку із теперішньою типовою її керівною роллю в сім'ї (у домашньому

господарстві) та поза домашньою зайнятістю. По-третє, оскільки відносини подружжя все більше визначаються мірою і глибиною їх прихильності один до одного, остільки різко підвищується їх рівень очікувань по відношенню один до одного, які реалізувати багато хто не може в силу традицій культури і своїх індивідуальних особливостей. В четверте, складніше і проблематичніше стали стосунки дітей і батьків. Діти рано набувають високий статус в сім'ї. Діти нерідко мають більш високий рівень освіти, вони мають можливість проводити більшу частину вільного часу поза сім'єю. Цей час вони наповнюють заняттями, прийнятими серед однолітків, і далеко не завжди піклуються про схвалення їх проведення часу батьками. Авторитет батьківської власті сьогодні часто не спрацьовує – на зміну йому повинен приходити авторитет особистості батьків [1, с. 50].

У наш час з сім'єю не дуже добре. Усередині сім'ї виникають постійні конфлікти між батьками і дітьми, молодшими та старшими, конфлікти між «старим» поколінням і «новим». Багато хто вважає, що все це відбувається через неправильне виховання підростаючого покоління.

Ось у колишні часи все було зрозуміло. Молодь повторювала шлях, пройдений своїми батьками. Виховання йшло за певною системою. Батьки виховували дітей так, як виховували їх. Зараз все змінюється. Молоде покоління, фактично, виховує себе само. Йому надана повна свобода вибору. У сучасній молоді зовсім інші цінності, інші моральні установи. Раніше, побачивши на вулиці панка або хіпі батьки показували на нього пальцем і говорили своїм дітям, що так робити не можна. Зараз же це зовсім звичайна справа. Хоча й досі збереглися такі сім'ї, де виховання йде за системою «як мене, так і я», тобто, батьки виховують своїх дітей так, як виховували їх самих.

Життя в сім'ї неможливе без спілкування в ній, спілкування між чоловіком і дружиною, між батьками та дітьми в процесі повсякденних відносин. У даний час, в більшості випадків, не буває ідеального спілкування в сім'ї. Подружні стосунки, неминуче, проходять через протиріччя: сварки і конфлікти. У цих випадках дуже важливо зрозуміти подружжю позицію один одного, поставити себе на місце кожного. Ми вважаємо, що в процесі суперечки варто говорити тільки про предмет суперечки і не слід нагадувати про минулі вчинки іншого.

У сім'ї, крім дорослих, у неповноцінному спілкуванні потребують також і діти. Спілкування є одним з основних чинників формування особистості дитини. Потреба в спілкуванні з'являється в дитини із самого народження. Спілкування батьків з дітьми має величезне значення для їхнього повноцінного розвитку. Доведено, що діти, позбавлені можливості спілкуватися з батьками, характеризуються низьким рівнем саморегуляції поведінки, мають підвищену чутливість звернення до них

дорослого, відчувають труднощі в спілкуванні з однолітками [2].

Таким чином, на батьках лежить відповідальність за виховання у дітей здатності до людського спілкування, тому що саме в сім'ї діти засвоюють характер спілкування. Крім того, від уміння партнерів спілкуватися – залежить і морально-психологічне благополуччя всіх членів сім'ї.

Суперечності перехідного періоду, який переживає українське суспільство, безперечно гальмують процес формування позитивного сімейного середовища для виховання дітей та підлітків. Неблагополучне сімейне оточення, прорахунки у вихованні, погіршення внутрішньо-сімейних стосунків призводять до збільшення кількості дітей та підлітків, чия поведінка виходить за межі моральних та правових норм, зокрема, призводить до набуття шкідливих звичок у дітей (куріння цигарок, вживання алкоголю, знайомство з наркотичними речовинами), що в результаті стає способом життя молоді людини [3, с. 208].

Натомість статистика розлучень у перші роки подружнього життя є невтішною. Зважаючи на той факт, що найпоширенішою причиною офіційної реєстрації шлюбу в нашій країні й досі є незапланована вагітність, можна стверджувати, що принаймні в половині випадків залишається дитина, яку має виховувати лише один з батьків. Зазвичай дитина залишається з матір'ю, а високий рівень конфліктності при розірванні шлюбу в такій ситуації практично виключає батька з процесу виховання, нівелюючи його вплив, у кращому разі, до ролі платника аліментів, випадкового гостя. З іншого боку, останнім часом значно зростає рівень позашлюбної народжуваності, особливо серед жінок віком після 30–35 років. Реалізуючи кар'єрні домаганні, вони відкладають не лише народження дитини, а й вступ до шлюбу, і врешті народжують «для себе» – у кращому разі без офіційної реєстрації відносин з батьком дитини, здебільшого ж відносини між батьками нівелюються до репродуктивного акту. Таким чином, 21,1% дітей в Україні виховується в неповній сім'ї чи матір'ю-одиначкою. При цьому додатковим аргументом є чітка диференціація позашлюбних народжень відповідно до рівня індустріалізації регіону, показники коливаються від 25% – у промислових до менше ніж 10% – в аграрних регіонах. Тенденція до зростання кількості неофіційних шлюбів (інколи їх помилково називають «громадянськими») свідчить про значні зрушення в суспільній свідомості в царині норм та цінностей сімейного життя. Однак найбільш тривожним є те, що саме такі стосунки, як правило, спричиняють появу неповних сімей [4, с. 208].

Загалом на формування готовності молоді сім'ї до реалізації її виховного потенціалу впливають такі сучасні тенденції, що значно

послаблюють можливості передавання соціального, зокрема, сімейного досвіду від старших поколінь молодшим. Це: по-перше, послаблення родинних зв'язків, урбанізація, територіальна розмежованість сімейних колективів, підвищена мобільність молоді у сфері професійних, побутових інтересів, дозвілля, що зменшує можливості соціального контролю і знижує міру впливу батьківської сім'ї; по-друге, зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління призводить до повної або часткової переоцінки досвіду сімейного життя, який має старше покоління; по-третє, зменшення кількості дітей у сім'ї, орієнтація на одну дитину не дозволяють відтворити природно школу підготовки майбутніх батьків за рахунок співробітництва старших з меншими; по-четверте, збільшення кількості та складнощів побутових проблем, матеріальні нестатки послаблюють можливості батьківського впливу на дітей в умовах і засобами сім'ї; п'яте – велика кількість розлучень, збільшення неформальних (неофіційних) шлюбів свідчать про недооцінку ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема, для виховання, комфортного самопочуття і самоствердження дитини [5].

Таким чином, нове покоління, що приходить на зміну старому, здатне навчитися соціальним ролям тільки в процесі соціалізації. Сім'я – агент первинної соціалізації. Батьки передають дітям свій життєвий досвід, соціальні ролі, навчають ремеслам і теоретичним знанням, закладають основи володіння усною і письмовою мовою, контролюють їх дії.

Подальша розробка даної проблеми вбачає впровадження різноманітних соціально-педагогічних технологій роботи для покращення та задоволення сімейної соціалізації.

Список використаної літератури

- 1. Мудрик А. В.** Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 50 с.
- 2. Реферат:** Семейная социализация как процесс формирования социально-компетентной личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-56418.html>.
- 3. Капська А. Й.** Соціальна педагогіка / А. Й. Капська. – К. : «Центр учбової літератури», 2011. – 208 с.
- 4. Сучасна українська сім'я:** медико-соціальні аспекти : монографія / В. М. Лісовий, І. М. Шурма, В. О. Коробчинський та ін. – Х., 2009. – 208 с.
- 5. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах:** тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 128 с.

Беляньська Н. М. Особливості сімейної соціалізації в сучасних умовах

У статті розглядається сімейна соціалізація, проблеми, які впливають на розвиток і становлення особистості у родині, та розкриваються особливості такого життя у сучасному суспільстві. Також розкриваються головні поняття, які стосуються даної проблеми.

Ключеві слова: сім'я, соціалізація, сімейна соціалізація, батьки та діти.

Белянская Н. Н. Особенности семейной социализации в современных условиях

В статье рассматривается семейная социализация, проблемы, которые влияют на развитие и становления личности в семье, и раскрываются особенности такой жизни в современном обществе. Также раскрываются главные понятия, которые касаются данной проблемы.

Ключевые слова: семья, социализация, семейная социализация, родители и дети.

Belyanskaya N. N. The features of the socialisation of the family in conditions of modern society

There are the socialisation of the family and problems which influence on a development and formation of a person in a family in the article. Also the features of such modern life are underlined. There are the main concepts which deal with this problem in the article.

Key words: a family, a socialisation, the socialisation of the family, parents and children.

УДК 37.013.42:316.362

Л. А. Кравченко

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ, ЯКА ОПИНИЛАСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Дослідження основних проблем, які об'єктивно впливають на виконання сімейних функцій кожного з членів сучасної родини, є одним з важливих елементів розвитку соціальної педагогіки. Проблеми в сім'ї найчастіше виникають через не задоволення найважливіших потреб людини, не надання змоги особистісному та духовному зростанню, не досягнення цілей у спілкування, що є наслідком неповноцінної

реалізації функцій в сім'ї. Саме не виконання сімейних функцій або ж відсутність їх комплексності і призводить до обставин в сім'ї, які не можна подолати за допомогою звичних методів розв'язання проблем, що призводить до складних життєвих обставин в сім'ї [3, с. 85].

Мета досліджуваної теми полягає в розгляді та аналізі методів та технологій надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У Ст.1 Закону України «Про соціальні послуги» (2003) визначено, що соціальна допомога може надаватися людям, зокрема сім'ям, котрі потрапили у складні життєві обставини. Також у законі визначено, що складні життєві обставини – це обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (негативні стосунки в сім'ї, психологічний розлад, насильство, самотність, малозабезпеченість, інвалідність, часткова втрата фізичної активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, безпритульність, відсутність житла або роботи, стихійне лихо, катастрофа, самотність) [1, с. 25].

Розглядаючи спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Державного Департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 р. № 1983/388/452/221/56/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», ми можемо визначити основний порядок роботи із родинами даної категорії [3, с. 45]:

- виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- підготовка соціально-психологічної характеристики сім'ї та ознайомлення з умовами її проживання з метою діагностики складних життєвих обставин;
- діагностика та аналіз причин та чинників, які обумовили виникнення складних життєвих обставин, та їх можливі наслідки;
- вжиття термінових заходів для залучення інших підприємств, установ, організацій, звернення до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, у виявленні порушень прав та свобод дітей та молоді, які потребують негайного реагування;
- занесення до загального банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- складання акту соціального інспектування;

- здійснення соціальної супроводу, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем;

- консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин;

- збереження, підтримка і захист здоров'я сім'ї чи особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті їх внутрішнього потенціалу тощо.

Діяльність соціального педагога з сім'єю вміщує три основних складових соціально-педагогічної допомоги: освітню, психологічну, посередницьку.

Під час здійснення соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальний педагог надає цілий комплекс спеціалізованих послуг, до основних відносяться [5, с. 77]:

- інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), а саме: про види соціальних виплат (якщо сім'я або особа має на них право відповідно до чинного законодавства); надання контактів служб або установ, куди необхідно звернутися по відповідну допомогу; про заклади, які можуть надати послуги, умови отримання соціальних послуг тощо;

- психологічні послуги: психологічна діагностика, спрямована на виявлення соціально-психологічних характеристик особистості; наданні консультацій з питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин: навколишнім середовищем; обговорення проблем та надання порад; розв'язання соціальних та психологічних проблем;

- соціально-педагогічні послуги: планування спільно із сім'єю чи особою заходів та дій щодо усунення причин, які спричинили складні життєві обставини, моніторинг виконання запланованих дій; родини; просвітницька робота щодо всебічного і гармонійного стосунків; навчання батьків ефективним методам виховання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі; допомога батькам у розв'язанні конфліктних ситуацій сімейного виховання; педагогічне консультування з питань розв'язання педагогічних проблем сім'ї та її членів; влаштування дитини в клуб, секцію, гурток тощо;

- соціально-медичні послуги: посередництво в здійсненні профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів: консультації з питань збереження і зміцнення здоров'я; формування ідеології здорового способу життя й подолання шкідливих звичок; формування сексуальної культури і навичок захищених статевих відносин; профілактика туберкульозу, венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу; сприяння в

підтримці та охороні здоров'я тощо;

- юридичні послуги: надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг; здійснення захисту прав та інтересів сім'ї чи особи; захист прав дитини;

- соціально-економічні послуги: допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення матеріальних інтересів і потреб сімей чи осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі сприяння у наданні натуральної допомоги; допомога в оздоровленні сприяння в отриманні державних соціальних допомог, у наданні грошової допомоги, а також допомоги у вигляді грошових компенсацій інформування з питань працевлаштування та сприяння цьому, навчання; посередництво в наданні гуманітарної допомоги тощо.

Соціально-педагогічні технології є формою узагальнених і систематизованих знань, досвіду, вмінь і практики роботи суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Діяльність має мету і зміст, складається з дій, підпорядкованих загальній меті. Тому можна говорити про те, що технології визначаються метою, принципами і змістом діяльності, а розрізняються за суб'єктами, об'єктами, сферами застосування і рівнями. Зокрема, соціально-педагогічні технології роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах можна класифікувати таким чином:

- за типом сім'ї: з функціонально-неспроможними сім'ями, з сім'ями з порушеною структурою; з сім'ями, в яких порушені внутрішньо-родинні зв'язки; зв'язки з мікро- або макросередовищем;

- за етапами розвитку і життєдіяльності сім'ї: підготовка до створення сім'ї, первинний шлюб, первинна сім'я, вторинна сім'я, вторинний шлюб;

- за проблемами сім'ї: пов'язаними з розвитком сім'ї та її членів; пов'язани з несподіваними стресовими факторами, які руйнують звичний спосіб життя сім'ї;

- за рівнем роботи: прості (доступні не фахівцям); складні (які вимагають дій фахівця); надскладні (які вимагають дій фахівців у різних галузях);

- за ступенем участі сім'ї: технології допомоги (реабілітація); технології, які вимагають дій в самих сімей (обслуговування, профілактика); технології спільних дій (супровід та профілактика) [1, с. 65]

Фахівці ЦСССДМ використовують певні методи роботи, відповідно до типу таких сімей.

1. Багатодітна сім'я: це сім'я, яка має трьох і більше дітей. Проблема такої сім'ї: матеріальне забезпечення дітей, нестабільність статусу в громадській свідомості, соціально-рольова нестабільність у

сім'ї. Напрямки роботи: навчання сімейного бізнесу, інформування про права сім'ї та дітей, організація дозвілля, відпочинку й спілкування батьків і дітей, представлення інтересів багатодітних сімей, організація підготовки й перепідготовки членів сім'ї. Форми роботи: курси, семінари, клуби, круглі столи, «гарячі» телефонні лінії, лекторії.

2. Малодітна сім'я: Проблема: сімейне спілкування, наявність егоцентричних якостей у дитини, проблема авторитету й лідерства членів подружжя. Напрями роботи: формування гендерної рівності, культури спілкування в сім'ї, інформування про права членів сім'ї в самій родині, профілактика сімейних конфліктів, формування власної моделі сімейного виховання й коригування моделі сімейного життя, просвітительство з проблем родинного виховання. Форми роботи: тренінги, консультпункти, вечори запитань і відповідей, розповсюдження серед батьків і дітей брошур, буклетів; лекторії, тематичні передачі з проблем родинного виховання й сімейних конфліктів на радіо, ТБ; виставки педагогічної літератури.

3. Молода сім'я: Проблема – в адаптації подружжя до сімейного життя, створення спільної моделі сімейного життя, відокремлення від батьківських сімей, розподіл соціальних ролей та оволодіння різними функціями сім'ї. Напрямки роботи: формування гендерної рівності в сім'ї, запобігання насильству в сім'ї, просвітительство з прав та обов'язків членів сім'ї й молоді сім'ї в суспільстві; запобігання сімейних конфліктів, планування сім'ї допомога в працевлаштуванні. Форми роботи: ярмарки професій, курси, тренінги, семінари, лекторії, передачі з проблем молоді сім'ї на ТБ, радіо, консультпункти, виїзні консультації, вечори запитань і відповідей, громадські приймальні, спеціальні телефонні лінії, розповсюдження буклетів, брошур, презентації соціальних програм для молоді й молоді сім'ї, школи і клуби молоді сім'ї тощо.

4. Неповна сім'я: Проблема – в адаптації до нового статусу в соціумі, проблема виховання дітей за відсутності когось із батьків; матеріальний стан життя сімей, можливість розвитку в батьків і дітей девіантностей типу: «емоційне відторгнення», комплексу неповноцінності в дітей чи батьків. Напрями роботи: формування позитивного мислення, профілактика помилок у родинному вихованні, просвітництво з прав сім'ї та дітей, корекція стосунків сім'ї та її членів з мікросередовищем, допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків з неповної сім'ї. Форми роботи: групи підтримки чи самопомоги, лекторії, консультпункти, тренінги, семінари, курси, ярмарки професій, громадські оплачувані роботи для дітей, організація дозвілля та спілкування, а також відпочинку дітей і батьків.

5. Первинна сім'я: Проблема: створення власної моделі родинного виховання, яка відрізняється від батьківської, перерозподіл ролей та обов'язків у сім'ї у зв'язку з появою дитини. Напрями роботи: батьківська просвіта, робота з укріплення подружніх стосунків, формування гендерної рівності, запобігання насильству в сім'ї, допомога в працевлаштуванні сім'ї, організація дозвілля й відпочинку сім'ї. Форми роботи: школи молодих батьків, клуби сімейного спілкування, спільне відзначення свят, зокрема таких, як День сім'ї, День матері; розваги, ігри, тренінги, лекторії, передачі на замовлення на радіо, ТБ, вечори запитань і відповідей, педагогічний десант, виставки педагогічної літератури, консультпункти, ярмарки професій, тощо.

6. Вторинна сім'я: Проблема: згасання подружніх почуттів при накопиченні проблем у сім'ї, у вихованні дітей; збільшення самостійності дитини й наслідок цього – конфлікт між батьками й дітьми; конфлікти між чоловіком і дружиною з приводу самостійності дітей, їх виховання.

Напрямки роботи: корекція сімейних стосунків, формування толерантності, культури спілкування в сім'ї, профілактика насильства в сім'ї, батьківське просвітництво, організація дозвілля, відпочинку й спілкування членів сім'ї. Форми роботи: сімейні клуби, конкурси, походи, вікторини, змагання, курси сімейного бізнесу, тренінги, лекторії на замовлення, сімейні свята, консультпункти, телефони і пошта Довіри, виставки педагогічної літератури тощо.

7. Позашлюбна сім'я: Проблема: неформальні стосунки, що позначаються на обов'язках щодо членів сім'ї, відносинах із мікросередовищем; відсутність чітких уявлень про майбутнє сім'ї, нерозуміння в мікросередовищі, напружене очікування визначеності подружніх стосунків. Напрямки роботи: пропаганда сімейного способу життя, просвітництво з прав сім'ї та її членів, запобігання відмовам матерів від позашлюбних дітей. Форми роботи: передачі на радіо, ТБ, відеолекторії, консультпункти, телефони й пошта Довіри, притулки для жінок і дітей, розповсюдження буклетів брошур.

8. Міжнаціональна сім'я: Проблема: у взаємовідносинах сім'ї з мікро- та макросередовищем, у виборі дітьми національної приналежності, виборі батьками традицій, освіти, релігії, громадянства дітей; у ставленні членів сім'ї до національних і релігійних цінностей, до спілкування із співвітчизниками. Напрямки роботи: просвітництво батьків і дітей, консультування, корекція сімейних стосунків, профілактика насильства в сім'ї, формування культури спілкування, толерантності, гендерної рівності, організація на основі національних традицій і загальнолюдських цінностей дозвілля й відпочинку сімей. Форми роботи: тренінги, курси, семінари, передачі на ТБ, радіо, спільне

відзначення національних і державних свят, групи підтримки й самопомоги, консультпункти, клуби сімейного спілкування, тощо.

9. Дистантна сім'я: (деякі дорослі члени сім'ї перебувають на відстані від неї з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю, а також тимчасова передача дітей до інтернату).

Проблема: епізодичність виховних впливів на дітей, брак сімейних стосунків, що призводять до «емоційного відторгнення» батьків дітьми, протиставлення батьківського ставлення до дітей, непорозуміння дітей з мікросередовищем, неузгодженість поглядів батьків на виховання дітей.

Напрями роботи: адаптація членів сім'ї до зустрічей і нових розлучень, стабілізація і корекція внутрішньосімейних стосунків, допомога в організації спілкування на відстані, організація груп взаємопідтримки, самопомоги, залучення дітей до культурно-дозвільневої діяльності, профілактика сімейних конфліктів. Форми роботи: консультпункти, групи само-і-взаємопомоги, гуртки за інтересами, клуби спілкування, спільне відзначення свят, благодійні акції, екскурсії, походи, тренінги.

10. Складна сім'я: (патріархальна). Проблема – у самостійності дорослих дітей, пристосування нових членів сім'ї до налагодженого життєвого укладу сім'ї; формування моделей сімейного життя й виховання дітей в умовах існуючих традицій, авторитету старшого покоління, лідерства в розв'язанні загальносімейних завдань; можливість появи девіантності типу «виховання невпевненості», спілкування членів сім'ї з мікросередовищем. Напрямки роботи: просвітництво батьків, інформація про права сім'ї в суспільстві й права дітей у сім'ї, формування гендерної рівності, толерантності, культури спілкування, створення умов для самореалізації непрацюючих членів сім'ї через залучення їх до громадської діяльності, благодійних акцій; організація дозвілля, спілкування за інтересами. Форми роботи: клуби, гуртки, сімейні та державні свята, вечори відпочинку, розваги ігри, сімейні конкурси, курси, тренінги, лекторії, екскурсії, конференції, благодійні акції, громадські приймальні, зустрічі з цікавими людьми, пошта Довіри, круглі столи з питань молодіжної та сімейної політики.

11. Вторинний шлюб: Проблема: діти «вийшли» з сім'ї, почали самостійне життя; батьки лишилися сам на сам з усіма негараздами, що супроводжують літніх людей: підірваним здоров'ям, згаслими почуттями, відсутністю роботи, але зі звичкою самоутверджуватися в житті. Напрями роботи: допомога в пошуку нових життєвих цілей, збереженні здоров'я; формування толерантності, емпатії, культури

спілкування в сім'ї; організація спілкування дозвілля й відпочинку сімей. Форми роботи: клуби, секції здоров'я, групи взаємо-і-самопідтримки, тематичні круглі столи, передачі на ТБ, радіо, волонтерська допомога вдома, буклети, брошури, виставки літератури з питань цінностей здоров'я, благодійні акції, спільне відзначення свят, об'єднання поколінь у громадській роботі.

12. Різномірні сім'я: (соціально-гетерогенна сім'я, у якій існує різне освітнє та соціальне становище чоловіка й дружини). Проблема: полягає в самореалізації членів сім'ї, неузгодженості поглядів, цінностей, цілей подружжя, у сімейних негараздах, що виявляють себе через ревності, підозри; наявність у кожного з членів подружжя власних інтересів і власного мікросередовища; лідерство одного з членів сім'ї в поєднанні з авторитарним стилем спілкування викликає негативне ставлення та опір з боку інших членів сім'ї; діти або не самостійні, не ініціативні, або відрізняються певною девіантною поведінкою; стосунки між батьками й дітьми напружені й ґрунтуються на обов'язку, відповідальності, а не на щирості, довірі, любові, повазі. Напрями роботи: допомога членам сім'ї в професійній самореалізації, профілактика сімейних конфліктів, формування гендерної рівності, телерантності, культури спілкування с сім'ї; організація сімейного дозвілля й спілкування, просвітництва батьків, профілактика девіантної поведінки членів родини, ознайомлення їх із правами дітей і дорослих у сім'ї. Форми роботи: тренінги, семінари, консультпункти, «гарячі» телефонні лінії, телефони Довіри, лекторії, курси підвищення кваліфікації, брошури буклети, виставки спеціальної літератури, клуби дівочі, жіночі, зустрічі з цікавими людьми, вечори запитань і відповідей.

13. Опікунська сім'я. Проблеми: соціальний статус опікунів-робітників, службовці, пенсіонери; він є малооплачуваним і вимагає додаткових пошуків роботи; вік-половина опікунів має за плечима більш ніж 50 років, найчастіше, це бабусі; відсутність досвіду виховання нерідних дітей і проблеми адаптації цих дітей в опікунській сім'ї та новому мікросередовищі, прискореної підготовки дітей до дорослого життя: у 18 років вони мусять уже самостійно розв'язувати всі життєві проблеми, мати роботу, житло. Напрями роботи: підготовка опікунів до виховання й догляду за дітьми, підготовка рідних і нерідних дітей до входження в опікунську сім'ю, адаптація сім'ї в мікросередовищі, а нерідної дитини – у сім'ї та школі, супровід опікунської сім'ї, підготовка сім'ї до виходу з неї дитини, яка перебуває під опікою, підготовка дитини до самостійного життя. Форми роботи: тренінги, семінари, круглі столи, сімейні вечори, спільне відзначення свят, екскурсії, консультпункти, рейди перевірки, виставки педагогічної літератури.

14. Сім'ї, де є засуджені батьки, інші члени сім'ї. Проблема: у незадоволеності дитини відсутністю батька, у відповідному ставленні матері до відсутнього батька, яке вона переносить на дитину, негативне ставлення мікросередовища до такої сім'ї, насильство щодо дітей у сім'ї. Напрями роботи: допомога в організації контактів між членами сім'ї, профілактика негативних явищ і девіантної поведінки, запобігання насильству в сім'ї, адаптація сім'ї в мікросередовищі, корекція внутрішньосімейних стосунків, організація предметного дозвілля й відпочинку дітей, формування позитивного мислення в членів сім'ї, впевненості у своїх силах і позитивного ставлення до засуджених. Форми роботи: зустрічі членів сім'ї, бесіди, тренінги, консультпункти, рейди-перевірки, групи взаємопідтримки [5, с. 175].

Таким чином, соціально-педагогічні технології є формою узагальнених і систематизованих знань, досвіду, вмінь і практики, це певний алгоритм роботи суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Робота спрямована на краще усвідомлення власних вчинків і дій, прихованих мотивів, допомагає батькам об'єктивно проаналізувати ситуацію, що склалася, відновити виховний потенціал. Технології, які є в арсеналі соціального педагога – різноманітні, але він повинен індивідуально і ретельно складати програму допомоги сім'ї. Адже головний принцип: «Не зашкодь!». При наданні допомоги сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, використовуються різноманітні методи і методики збору інформації про реальну ситуацію у сім'ї. Існує цілий комплекс методів, які використовуються у роботі з сім'єю, покращуючи її ефективність, проте вони індивідуальні для кожної сім'ї, адже причини складних життєвих обставин різні.

Перспектива подальшої роботи буде спрямована на розробку програми щодо надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Список використаної літератури

1. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с. **2. Зберегти сім'ю.** Соціальна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах / Автори – упорядники: О. М. Мороз, Г. І. Постолик, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с. **3. Інтегративні соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред.: І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко. – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.** **4. Трубавіна І. М.** Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія / І. М. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007.

– 395 с. **5. Соціально-педагогічні технології** : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.

Кравченко Л. А. Соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка опинилася у складних життєвих обставинах

У цій статті розглянуто та проаналізовано напрями, форми та методи надання соціально-педагогічної допомоги сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, надано короткий опис методів роботи.

Ключові слова: сім'я, складні життєві обставини, сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах, соціально-педагогічна допомога.

Кравченко Л. А. Социально-педагогическая работа с семьей, оказавшейся в сложных жизненных обстоятельствах

В этой статье рассмотрены и проанализированы направления, формы и методы предоставления социально-педагогической помощи семье, оказавшейся в сложных жизненных обстоятельствах, представлено краткое описание методов работы.

Ключевые слова: семья, сложные жизненные обстоятельства, семья, оказалась в сложных жизненных обстоятельствах, социально-педагогическая помощь.

Kravchenko L. A. Social and educational work with the family, which was in crisis as a form of providing social and educational assistance

This article describes and analyzes the methods and technologies nadannya social and educational assistance to a family that was in crisis, provided a brief description of methods.

Key words: family, difficult life circumstances, a family that was in crisis, social and educational assistance.

УДК 37.013.42:[316.362:618.21.3:616.98:578.828ВІЛ]

Т. В. Полтавська

**СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ ВІЛ-ІНФІКОВАНИХ СІМЕЙ
ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ**

Проблеми, пов'язані зі здоров'ям сучасної людини надзвичайно загострилися, зокрема поширення ВІЛ-інфекції у світі набуло масштабу

епідемії. Кількість людей, які живуть із ВІЛ, постійно зростає, тому поширення ВІЛ-інфекції – це скоріше не біологічна, а соціальна проблема. Відповідно до загострення виниклої проблеми 19 лютого 2009 року був прийнятий Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки». Дана програма необхідна для створення ефективної системи дієвих заходів щодо запобігання подальшого розповсюдження ВІЛ-інфекції/СНІДу.

Метою Програми є стабілізація епідемічної ситуації, зниження рівня захворюваності та смертності від ВІЛ-інфекції/Сніду шляхом реалізації державної політики щодо забезпечення доступу населення до широкомасштабних профілактичних заходів, послуг з лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД. З огляду на гостроту даної проблеми, та неможливість її вирішення лише медичним шляхом, проблема ВІЛ-інфекції/СНІДу, в наш час стає проблемою актуальною для педагогіки, соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Теоретико-методичні і науково-практичні основи окресленої проблеми були закладені у дослідженнях педагогів (О. Безпалько, Т. Воронцова, І. Зверева, А. Капська, В. Оржеховська, І. Пінчук, О. Пилипенко, В. Пономаренко, В. Сановська, Л. Шипіцина та ін.), психологів (Л. Бутузова, Ю. Калашников, Б. Лазоренко, Н. Сирота та ін.), медиків (Б. Ворник, І. Ільїнська, В. Покровський, О. Пурік, А. Щербинська та ін.), соціологів (О. Артюх, О. Балакірева, М. Варбан, Ю. Галустьян та ін.).

Деякі окремі аспекти взаємодії державних установ і недержавних організацій у вирішенні проблеми ВІЛ/СНІДу розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, а саме: взаємодія на рівні громади (О. Безпалько, А. Бойко, І. Братусь, І. Зверева); соціальне партнерство проти СНІДу (С. Гілл, Є. Дем'янов, Т. Дешко, В. Новіков, О. Пурік, Г. Семігін, А. Сухарев); міжсекторна взаємодія (А. Адом, В. Бочарова, С. Зинкевич, В. Коваленко, Г. Лапіна, Д. Лебедев, Б. Ширвиндт); взаємодія соціальних служб із громадою (С. Толстоухова, К. Шендеровський); менеджмент взаємодії (А. Каньковська, О. Лебедев, І. Леонова).

Метою нашої статті є систематизація знань про особливості надання патронатної соціально-педагогічної допомоги ВІЛ-інфікованим та їх сім'ям.

Комплексною соціальною допомогою ВІЛ-інфікованим є соціальний патронаж, як діяльність з надання адресної підтримки й різноманітних соціальних послуг, що надаються на тривалій основі сім'ям та окремим її членам, які потрапили у важку або небезпечну, кризову ситуацію, але об'єктивно не володіють здатністю, або втратили

можливість самостійно її перебороти.

Термін «патронаж» походить від французького *patrone* – заступник, заступництво. Під патронажем розуміється система соціально-педагогічної допомоги і підтримки людини, спрямована на попередження ускладнень, рецидивних проявів у процесі активної роботи людини по самовдосконаленню, подоланню особистісних проблем, а також на закріплення і подальший розвиток у неї навичок соціально-педагогічної роботи над собою. Саме в тому гострота проблеми полягає в тому, що діагноз ВІЛ-інфекція з першого дня супроводжується гострими переживаннями. У більшості таких людей бувають важкі емоційні періоди, коли вони відчувають такі симптоми як депресія, тривога, страх, порушення сну, нічні кошмари, почуття провини чи безпорадності, думки про смерть. У такі моменти люди нерідко шукають полегшення в алкоголі чи наркотиках, що тільки посилює їх проблеми [1, с. 81].

Ряд дослідників, серед яких Е. Кюблер-Росс, Ф. Березін, А. Великолуг, Ю. Зубарев, В. Ніколаєва визначають кілька етапів процесу прийняття людиною хронічної чи невилковної хвороби: первинний шок, заперечення, обурення або гнів, депресія, прийняття.

Первинний шок. Амплітуда почуттів на цьому етапі може коливатися від здивування до глибокого занепокоєння. ВІЛ сприймається як смертельна загроза. Шок – це цілком природна реакція: людина відчуває, як всі її мрії щодо майбутнього руйнуються, і така неочікувана новина приголомшує її, людина може розгубитись. Якщо деякі люди зовні ніяк не реагують на новину, то це може означати, що вони ще не усвідомили свого стану. На цьому етапі не варто переважувати їх інформацією – вони навряд чи зможуть почути або зрозуміти що від них хочуть оточуючі. Краще допомогти їм розібратися в тому, що вони відчувають та підтримати їх в проживанні цих почуттів, але в жодному разі не слід удавати, ніби нічого не сталося.

Заперечення. Рано чи пізно настає етап заперечення: його необхідно пережити, але в жодному разі не підтримувати! Це один із способів самозахисту, що його людина використовує, щоб звільнитися від нав'язливих почуттів і думок. Реальність є занадто важкою, тому вона просто відкидається. Насправді часом люди не сприймають правду про себе. Це може виражатися в наступному: «Це не правда, мені не здається, що я хворий», «Мабуть, лікар помилився». Людина може поводитися відсторонено, постійно стверджуючи, що почувається вона чудово, що їй не потрібні медичні огляди, надто, коли немає ніяких фізичних симптомів.

Людина сприймає свою хворобу як дрібницю, тож близьке оточення намагатиметься переконати її у всій серйозності ситуації. Але насправді, такими «переконаннями» вони ще більше посилюватимуть

заперечення, яке є дуже неприродним і небезпечним.

Слід розуміти, що заперечення може виникнути будь-якої миті, надто в кризових ситуаціях.

Обурення, гнів. Цей етап лежить десь між первинним шоком, запереченням і остаточним прийняттям свого статусу. Він починається з глибокого відчуття безпорадності й нещастя.

Як наслідок, людина інколи дратується; її агресивні дії можуть проявлятися в поведінці, яку не завжди готові сприймати оточуючі. Коли людина поводить себе агресивно, це означає, що вона намагається боротися з власними тривогами, оскільки вважає, що отримала несправедливе ставлення до себе. Раптовий крах усіх мрій і сподівань викликає страх, песимізм, відчай, відчуття небезпеки, самозвинувачення. ВІЛ-позитивна людина може звинувачувати себе в хворобі, її страх буде спрямовано на зовнішній світ, і це проявлятиметься в нервовому пошуку винного у її проблемах, або на себе, наслідком чого стануть замикання її у собі та відсторонення від рідних.

Бувають випадки, коли хворі потайки хочуть, аби разом з ними захворіли інші люди, оскільки відчуття самотності та страх залишитися «сам на сам з хворобою» їх дуже гнітить і лякає. Проте, цей етап є необхідним кроком для кожного, хто дізнався про свій ВІЛ-статус й стан.

Депресія. Це вельми важливий етап, який часто проходить непоміченим. Його не слід плутати з клінічною депресією, коли людина не може протистояти щоденним проблемам і замикається в собі, удається в тугу, страждає від безсоння й відсутності апетиту. Оскільки на цьому етапі відбувається прийняття ситуації, що склалася, то така депресія показує, що людина рухається у правильному напрямку. Якщо вона сумує і переживає, то це може означати, що вона починає усвідомлювати ризики, пов'язані з її новим статусом. Саме в цей період людина має збиратися з силами, щоб упевнено почуватися у майбутньому. Найперше і найголовніше, що слід пам'ятати у такому разі: оточуючі мають знати про такі депресивні моменти, вміти їх розпізнавати та проявляти інтерес до почуттів хворого, аби вчасно його підтримати та надати необхідну допомогу.

Прийняття. Це той період, коли людина усвідомлює, що її хворобу не можна зупинити або вилікувати. Якщо таке усвідомлення матиме місце, то можна вважати, що для людини це величезний успіх на шляху до життя з ВІЛ. На цьому етапі вона має зрозуміти, що її хвороба передбачає певні обмеження і ризики, про які слід знати, але не варто брати близько до серця. Відновивши емоційну рівновагу, вона поступово долучиться до індивідуальної та соціальної діяльності. Приймавши ВІЛ-статус як частину свого життя, вона прагнучиме

прожити його повніше: «Що я ще можу зробити, аби добре почуватися й планувати своє майбутнє?»).

Слід розуміти, що етап прийняття ВІЛ-статусу не є остаточним. Прогрес хвороби, поява нових симптомів та ін. можуть призвести до нових втрат довіри і надії, що може викликати повернення на етапи заперечення, гніву чи депресії. Але важливо пам'ятати, що коли людина навчилася проживати всі етапи прийняття ВІЛ-статусу, то наступні «повернення» будуть уже значно легшими за своєю інтенсивністю та допоможуть їй планувати своє майбутнє і реалізовувати власні мрії. Тривалість цих етапів відрізняється залежно від людини, тобто вони не є чітко обмеженими і не конче послідовними.

Інформація щодо можливої динаміки почуттів у відповідь на звістку про ВІЛ-статус, може допомогти усім дорослим, в тому числі й батькам краще зрозуміти свій стан та стан дитини [4, с. 37 – 39].

Зважаючи на те, що ВІЛ-інфекція – це, в першу чергу, хвороба, яка має соціальний характер, ВІЛ-позитивні люди і їх сім'ї повсякденно живуть з багатьма труднощами, викликаними їх психологічним і фізичним станом. Так фахівці, які вивчають соціальні наслідки епідемії ВІЛ/СНІДу, виділяють основні групи проблем з якими стикаються сім'ї, що мають ВІЛ-інфікованих членів:

- **здоров'я:** погіршення самопочуття;
- **економічні:** проблеми з раціональним харчуванням, вимушена безробіття, втрата доходів, значні витрати на лікування, брак коштів;
- **соціально-психологічні:** емоційний стрес, посттравматичний синдром, соціальна дезадаптованість, самотність, безпорадність, агресивність, схильність до самогубства;
- **соціальні:** стигма, дискримінація, соціальна ізоляція. Хворих звільняють з роботи, від них відмовляються родичі і друзі. З цих причин хворі починають відчувати себе ізгоями сучасного суспільства. Особливо важко страждають діти, яких у ряді випадків виключають зі школи, позбавляють можливості відвідувати загальний дитячий сад і спілкуватися з іншими дітьми [5, с. 74].

Основними складовими соціального патронажу ВІЛ-інфікованих є:

1) Психолого-педагогічна робота з родиною: посередництво в конфлікті (в сім'ї або з оточенням родичами, сусідами, однолітками дитини, тощо); психологічна підтримка (заспокоєння виведення з депресії, поліпшення настрою і тому подібне); сприяння вагітним жінкам в отриманні інформаційної та консультаційної допомоги для прийняття рішення щодо народження дитини; навчання батьків, матерів, навичкам догляду за дитиною; надання методичних рад батькам, матерям, щодо виховання та розвитку дитини; психологічне консультування.

2) Поліпшення матеріального стану: консультування щодо працевлаштування та шляхів заробітку; допомога в оформленні відповідних документів; сприяння в оформленні державних допомоги, пенсій, пільг і виплат на дитину; посередництво, пошук гуманітарної, спонсорської допомоги.

3) Сприяння навчання, розвитку та соціальної адаптації дитини: оформлення дитини в дитячий садок; оформлення дитини на навчання; оформлення дитини в гурток, секцію, клуб, в інші дитячі установи.

4) Сприяння соціальній адаптації: залучення ВІЛ-інфікованих і членів сім'ї до груп взаємодопомоги.

5) Сприяння захисту здоров'я і оздоровлення дітей і вагітної жінки: попередження передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини; сприяння в доступі до АРТ-терапії; контроль за дотриманням термінів і правил АРТ-терапії для ВІЛ-позитивних дітей, вагітних жінок, матерів з дітьми; організація оздоровлення дитини або вагітної жінки; організація медичного обстеження або огляду (лікарського або сестринського); сприяння в організації госпіталізації і лікування в медичних закладах; сприяння в придбанні ліків, вітамінів, продуктових наборів; консультування з питань здорового способу життя, профілактика передачі ВІЛ і методи безпечної поведінки; інформування батьків і дітей про АРТ-терапії, сприяння у забезпеченні заміномом грудного молока, гігієнічними наборами, засобами догляду за дитиною.

6) Представництво інтересів і захист прав сімей, дітей та вагітних жінок, яких торкнулася проблема ВІЛ/СНІДу: попередження випадків стигми і дискримінації по відношенню до клієнтів, порушення їх прав; представлення інтересів клієнтів в органах державної та місцевої влади; організація юридичних, психологічних, соціальних консультацій тощо.

В роботі з ВІЛ-інфікованою сім'єю І.Осипова пропонує наступний алгоритм подальшої взаємодії фахівця з клієнтом-сім'єю:

1. Спілкування з клієнтом, вміння слухати і чути, аналізувати, не приймати сторону клієнта, не дати втягнути себе в конфлікт, бути об'єктивним, незалежним арбітром.

2. Формування мотивації клієнта на отримання допомоги і згоди співпраці з фахівцем і службою.

3. Розробка спільного плану дій щодо виходу з кризової ситуації.

4. Контроль за виконанням угоди.

5. Передача повноти відповідальності за розвиток ситуації клієнту.

6. Закріплення позитивних навичок виходу з кризи.

7. Підведення підсумків роботи.

8. Обговорення питань, що стосуються подальших відносин клієнта та фахівця соціальної служби.

9. Прощання з клієнтом [3, с. 56].

Говорячи про методи, які застосовуються в технології соціального патронажу Л. Алексєєва, В. Міняйло розглядають процес соціального патронажу через застосування ряду технологій (методів): корекція; психотерапія; навчання; репетірованіє; моделювання; спонукання; рефлексія; посередництво; розвиток у клієнтів соціальних та особистісних навичок; створення ситуацій, які допомагають знизити відчуття тривожності у клієнтів; соціально-психологічний супровід та ін [2, с. 57].

Наряду з допомогою соціальних служб, здійснюється також допомога в даному напрямі зі сторони релігійних та неформальних об'єднань, клубів за інтересами. Часто особистий приклад, як метод впливу, є дієвішим ніж інші, тому зустріч з ВІЛ-інфікованими котрі навчилися жити з цим фактом стає першочерговою мотивацією людини до прийняття свого статусу та продовження повноцінного життя.

Таким чином, сім'ї, в яких дорослі чи діти мають ВІЛ-інфекцію, наражаються на численні соціально-економічні та медичні проблеми, серед яких найгостріші пов'язані з недостатнім доступом до соціальних і медичних послуг; ризиків щодо стигми та дискримінації; складнощів в отриманні освіти, в тому числі й обов'язкової для всіх громадян нашої країни – шкільної. Ці чинники зумовлюють відчутне пониження рівня життя таких сімей та посилюють їхню уразливість. Саме тому найефективнішою формою роботи є соціально-педагогічний патронаж.

Список використаної літератури

1. Адресний соціальний патронаж сім'ї та дітей: Науково-методичний посібник / під ред. Л. С. Алєксєєвої. – М. : Державний НДД родини та виховання, 2000. – 160 с. **2. Алексєєва Л. С., Міняйло В. Ю.** Сутнісні характеристики соціального патронажу і можливості його потенційного впливу на вирішення проблем соціального здоров'я сімей і дітей / Л. С. Алексєєва, В. Ю. Міняйло // Соціальне обслуговування. – 2004. – № 3. – С. 50 – 85. **3. Осипова І. І.** Встановлення контактів з родиною в процесі патронажу: методики і технології / І. І. Осипова // Вітчизняний журнал соціальної роботи. – 2005. – № 3. – С. 56 – 65. **4. Соціально-психологічна** робота з ВІЛ-позитивними дітьми та їх сім'ями: процес розкриття ВІЛ-статусу дитині. Метод. посібник / Заг. ред. канд. пед. наук Н. Ф. Романової. – К. : Інжиніринг, 2009. – 148 с. **5. Семигіна Т. В.** Епідемія ВІЛ/СНІДу в Україні: соціально-політичні аспекти / Т. В. Семигіна // Наукові записки. – Т. 97. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 75 – 79.

Полтавська Т. В. Соціальний патронаж ВІЛ-інфікованих сімей як форма соціально-педагогічної допомоги

У статті розглянуто особливості надання патронажної соціально-педагогічної допомоги ВІЛ-інфікованим та їх сім'ям, надана характеристика протікання етапів прийняття хвороби та соціального статусу ВІЛ-інфікованої людини. Розглянуті методи та технології соціального патронажу. Сформульований алгоритм взаємодії фахівця з клієнтом-сім'єю.

Ключові слова: патронаж, допомога, ВІЛ-інфіковані, ВІЛ-статус.

Полтавская Т. В. Социальный патронаж ВИЧ-инфицированных семей как форма социально-педагогической помощи

В статье рассмотрены особенности предоставления патронажной социально-педагогической помощи ВИЧ-инфицированным и их семьям, предоставлена характеристика протекания этапов принятия болезни и социального статуса ВИЧ-инфицированного человека. Рассмотренные методы и технологии социального патронажа. Сформулирован алгоритм взаимодействия специалиста с клиентом-семьей.

Ключевые слова: патронаж, помощь, ВИЧ-инфицированные, ВИЧ-статус.

Poltavskaya T. V. social patronage of HIV-infection families as form of social of pedagogical help

The features of grant of home-nursing social of pedagogical help to HIV-infection and their families are considered in the article, description of flowing of the stages of acceptance of illness and social status of the HIV-infection people is given. Considered methods and technologies of social patronage. The algorithm of cooperation of specialist is set forth with client-family.

Key words: patronage, help, HIV-infection, HIV-status.

УДК 37.013.42:[316.362:316.624-053.6]

А. А. Рогоза

**РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЄЮ
ДЕВІАНТНОГО ПІДЛІТКА**

На сьогодні попередження і подолання девіантної поведінки підлітків – актуальна проблема сучасної соціально-педагогічної науки. Однією із причин розвитку девіантної поведінки в підлітковому віці є

вплив сім'ї. Тому що сім'я, хоч і не єдиний, але визначальний фактор виховання і розвитку дитини.

Зміна соціально-політичних та економічних умов життя, стрімкий розвиток соціальних процесів, який відбувається в сучасній Україні, та кризова ситуація в багатьох сферах суспільного життя, різке розшарування населення, мала кількість робочих місць та ін. стають причинами неблагополуччя та сімейних розлучень. Все це призводить до збільшення кількості підлітків з девіантною поведінкою.

У педагогічній, соціально-педагогічній літературі таке явище як «девіантна поведінка» з'явилося в кінці XIX – поч. XX ст. Р. Мертон, Е. Дюргейм та ін. досліджували соціальний аспект девіантної поведінки; Б. Братусь, А. Лічко, П. Сідорова та ін. вивчали біологічний аспект девіантної поведінки; С. Белічева, О. Безпалько та ін. розглядали психолого-педагогічні напрями девіантної поведінки; А. Лічко, Б. Алмазова, Ю. Клейберг, та ін визначили вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітків; практичні доопрацювання у вивченні сім'ї як чинника виникнення девіантної поведінки розробили Л. Алексєєва, Р. Бочкарьова, М. Буянова, та ін.

Однак, недостатнє розкриття проблеми соціально-педагогічної діяльності з сім'єю девіантного підлітка у соціально-педагогічній літературі, зумовили вибір теми нашої статті, мета якої є розкрити напрями роботи соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка.

Девіантна поведінка – це система вчинків, що суперечать прийнятним у суспільстві правовими чи моральним нормам. Основними видами такої поведінки є аморальна поведінка, а також поведінка, яка спрямована на саморуйнування особистості (алкоголізм, наркоманія, суїцид тощо), вона є засобом задоволення потреб індивіда у тих випадках, коли він не усвідомлює суспільних норм, не бачить суперечностей між ними і своєю поведінкою, не знаходить можливостей задовільнити свої потреби відповідно до суспільних норм або свідомо не бажає їх наслідувати.

Слід зазначити, що девіантна поведінка неповнолітніх обумовлюється недоліками виховання, внаслідок чого формуються стійкі психологічні властивості особистості. У неповнолітньому віці девіації можуть бути наслідком незавершеності процесу формування особи, негативного впливу сім'ї та найближчого оточення і прийнятих у ньому ціннісних орієнтацій [1].

Серед соціально-педагогічних чинників, що впливають на девіантну поведінку підлітка, у першу чергу, виділяють батьківську сім'ю. Саме сім'ї відводиться вирішальна роль у визначенні спрямованості поведінки підлітків, саме в ній у процесі взаємодії та

взаємовпливу подружжя, батьків і дітей закладаються основи норм і правил моральності, формуються світогляд, ціннісні орієнтації. Залежно від того, як складаються ці взаємини та спілкування, який виховний потенціал має сім'я, формує особистість підлітка [4]. Часто, власне, проблемність сім'ї є причиною протиправної поведінки її членів і, навпаки, правопорушення індивіда стають причиною проблем в сім'ї, в якій він проживає [2].

У соціально-педагогічній науковій літературі визначається безліч типологій неблагополучних, асоціальних сімей, зокрема, А. Алексєєва розрізняє такі види неблагополучних сімей: конфліктна (переважає конфронтаційний стиль взаємовідносин, часті сімейні скандали і т.д.); педагогічно некомпетентна (яка характеризується низьким рівнем загальної і відсутністю психолого-педагогічної культури батьків, небажання бачити і виправляти помилки виховання); асоціальна (де діти з народження виховуються в обставинах зневаги до громадських норм, де їм прищеплюються навички протиправної і девіантної поведінки, а моральні цінності батьків суперечать громадським нормам).

В основу своєї класифікації Г. Бочкарьова поклала здебільш психолого-педагогічний аспект:

1) родина з неблагополучною емоційною атмосферою, де батьки не тільки байдужі, але і грубі, неповажні стосовно своїх дітей, принижують їх волю;

2) родина, де відсутні емоційні контакти між її членами, де має місце байдужність до потреб дитини при зовнішнім благополуччі відносин. Дитина в такій родині прагне знайти емоційно значимі відносини поза родиною;

3) родина з нездоровою моральною атмосферою, де дитині прищеплюються соціально небажані потреби й інтереси, йде залучення дорослими в аморальний спосіб життя [2].

М. Галагузова досліджуючи проблему типології сімей, де є девіантна дитина визначає наступні:

Сім'ї «*групи ризику*» – характеризуються наявністю деякого відхилення від соціально значимих норм наприклад, неповна сім'я, малозабезпечена сім'я і т.п., в яких адаптивні здатності дуже знижені, тому вони справляються з завданнями виховання дитини з великою напругою своїх сил.

Неблагополучні сім'ї – мають низький соціальний статус в якійсь з сфер життєдіяльності або в декількох одночасно, не справляються з покладеними на них функціями, їх адаптивні здатності істотно знижені, процес сімейного виховання дитини протікає з великими труднощами, повільно та малорезультативно.

В *асоціальній сім'ї* – батьки ведуть аморальний, протиправний спосіб життя, житлово-побутові умови не відповідають елементарним санітарно-гігієнічним вимогам, а вихованням дітей, як правило, ніхто не займається, діти виявляються бездоглядними, відстають у розвитку, стають жертвами насильства з боку батьків, так і інших громадян того ж соціального прошарку, що сприяє виникненню девіантної поведінки у підлітків з таких сімей [5].

Однією із головних причин формування девіантної поведінки підлітків може бути відчуження між батьками і підлітком, яке призводить до того, що дитина, будучи бездоглядною, йде на вулицю, де до неї впливає референтна група девіантної поведінки. Відсутність у сім'ї позитивного емоційного спілкування, довіри до дитини, до її психічної деривації призводить до девіантної поведінки підлітка.

У науковій літературі визначають наступні взаємини між батьками та їх дітьми, що призводять до девіантної поведінки підлітків: нестача уваги до дітей з боку батьків, повна безоглядність дітей, формальний контроль батьків за підлітками, байдужість до їх інтересів, потреб; дріб'язкова опіка, контроль за кожним кроком дитини, ганебне стеження за її діями та вчинками, створення цілої системи заборон, що веде, особливо в підлітковому віці, до протесту, бажання сховатися від батьківського контролю; всездозволеність, прагнення звільнити дитину від обов'язків, постійне захоплення її здібностям (навіть тими, яких нема), що веде до конфлікту з оточуючими; виховання за типом «попелюшки» – створює відчуття або ситуацію небажаності дитини в сім'ї [3].

Все вище сказане визначає необхідність профілактичної роботи соціального педагога з сім'ями девіантного підлітка.

Профілактична робота – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до скоєння правопорушень, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед громадян [9].

Індивідуальна профілактична робота – діяльність по своєчасному виявленню неповнолітніх і сімей, що знаходяться в соціально небезпечному положенні, а також по їх соціально-педагогічній реабілітації.

У соціально-педагогічній роботі з сім'єю девіантного підлітка, визначаються наступні напрями:

1) *психологічна допомога* яка вміщує в себе два компонента – соціально-психологічну підтримку (спрямована на створення, сприятливого мікроклімату в сім'ї в період короткочасної кризи й корекцію.

Найбільш ефективна ця робота, коли допомога надається комплексно: соціальний педагог визначає проблему, аналізуючи

міжособисті стосунки сім'ї, становище дитини в сім'ї, відносини сім'ї з суспільством [7].

За допомогою тестів та інших методик виявляються психологічні зміни кожного члена сім'ї, які призводять до конфлікту. З серед методик вивчення психологічного здоров'я сім'ї можна визначити :

- «подібність сімейних цінностей», що відбиває ступінь близькості життєвих позицій кожного члена сім'ї в основних сферах її життєдіяльності;

- «функціонально-рольова узгодженість», що ґрунтується на основі розвитку соціально-психологічних механізмів внутрішньо сімейної інтеграції;

- «соціально-рольова адекватність», що розкриває особливості сприйняття членами сім'ї своїх соціальних ролей і їхнє ставлення до цих ролей;

- «адаптивність у мікросоціальних стосунках», що побудована з урахуванням необхідності рівноваги в афективній, когнітивній і поведінковій сферах взаємин у сім'ї;

- «емоційна задоволеність», що ґрунтується на порівнянні очікувань і реальних досягнень членів сім'ї;

- «спрямованість на сімейне довголіття», що виявляє особливості розвитку і реалізації потреб особистості в сім'ї [8].

2) *педагогічна допомога*, яка визначає:

- педагогічну консультацію (індивідуальна або колективна) – містить практичні поради батькам із проблем виховання, у ході консультації соціальний педагог не лише відповідає на питання, а й орієнтує батьків на комплексний характер виховання;

- педагогічну бесіду, яка дозволяє з'ясувати і погодити думки й позиції сім'ї щодо виховання дитини, у ході бесіди здійснюється постановка конкретного виховного завдання, погоджуються форми і методи виховання;

- педагогічну лекцію, в ході якої висвітлюється й аналізується проблеми виховання, що дозволяє формувати у батьків комплекс психолого-педагогічних знань.

- соціально-психологічний тренінг, який являє собою поєднання багатьох прийомів індивідуальної і групової роботи і є одним з найбільш перспективних методів вирішення проблем психолого-педагогічної освіти батьків.

З метою надання соціальної підтримки та реабілітації підліткам з девіантною поведінкою, можна в разі необхідності працювати над корекцією сімейних відносин, за допомогою сімейної психотерапії, це

особливий вид психотерапії, спрямований на корекцію міжособистісних відносин і який має за мету усунення емоційних розладів у родині [7].

В сімейній терапії виділяють такі 4 етапи:

Діагностичний етап (типізація порушених сімейних відносин з урахуванням індивідуально-особистісних властивостей членів родини, що визначає вибір психотерапевтичних технік);

Ліквідація сімейного конфлікту (відбувається виявлення і прояснення джерел сімейного конфлікту і ліквідація його за допомогою емоційного відреагування кожного члена родини, який втягнутий в конфлікт. У результаті встановлення адекватного контакту з соціальним педагогом який допомагає учасникам конфлікту навчитися говорити мовою, яка зрозуміла усім, він бере на себе роль посередника і передає в погодженому обсязі інформацію про конфлікт від одного члена родини до іншого. Також використовується невербальний прийом «робот-маніпулятор», коли соціальний педагог переводить суперечливе повідомлення учасника сеансу на мову жестів, враховуючи виразність жесту з чутливістю і толерантністю учасників);

Реконструктивний (здійснюється групове обговорення актуальних сімейних проблем в окремо узятій родині, проводиться рольовий поведінковий тренінг і навчання правилам конструктивної суперечки);

Підтримуючий (складається в закріпленні набутих на попередніх етапах навичок емпатійного спілкування і розширеного діапазону рольової поведінки в природних сімейних умовах. Також проводиться консультування і корекція придбаних навичок спілкування стосовно до реального життя) [6].

Методика роботи соціального педагога з сім'єю девіантної поведінки підлітків включає в себе метод сімейної дискусії під час її проведення члени родини обговорюють широке коло проблем, що стосується їх життя, і способи рішення різних сімейних питань. Дискусія може переслідувати численні цілі: виправлення невірних уявлень про сімейні чи інші взаємини навчання членів родини методам дискусії. У числі основних прийомів, використовуваних при проведенні сімейних дискусій: мовчання, вміння слухати, навчання за допомогою питань, повторення, узагальнення, конфронтація з визначеною думкою членів родини і т.д.

Таким чином можна зробити висновок, що сім'я є одним із вирішальних факторів розвитку у підлітка девіантної поведінки. Дуже важливо звертати увагу в якій сім'ї росте підліток, яка атмосфера його оточує. Тому робота соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка

складаються із різних форм і методів, щоб виявити проблему у стосунках в родині і знайти шляхи вирішення цього конфлікту.

Головними напрямками роботи соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка є психологічна і педагогічна допомога, яка може соціально-психологічну підтримку та надати педагогічну консультацію, бесіду.

Список використаної літератури

1. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 143 с. **2. Соціально-педагогічна** робота з проблемними сім'ями/ Посібник / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалінська. – Тернопіль : Астрон, 2010. – 304 с. **3. Афанасьєва В. В.** Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – №3. – С. 43 – 50. **4. Зобенько Н.** Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх / Н. Зобенько // Рідна школа. – 2012. – №3 (березень). – С. 36 – 40. **5. Галагузова М. А.** Социальная педагогика: курс лекцій Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / М. А. Галагузова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 416 с. **6. Ейдемиллер Е., Юстицкис В.** Психология і психотерапія родини / Е. Ейдемиллер, В. Юстицкис. – СПб. : Питер, 1999. – 137 с. **7. Соціально-педагогічні технології:** Навч.-метод. посіб. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова. – Луганск : Альма-матер, 2005. – 552 с. **8. Торохтий В. С.** Общая характеристика методики оценки психологического здоровья семьи / В. С. Торохтий // Вестн. психосоц. и коррекц.-реабилитацион. работы. – 1996. – № 4. – С. 20 – 30; 1997. – № 9. – С. 28 – 41; 1998. – №3. – С. 30 – 49. **9. Закон України** «Про профілактику правопорушень».

Рогоза А. А. Робота соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка

В статті йде мова про роботу соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка. Розкриваються основні типології сім'ї та їх роль в розвитку девіантної поведінки підлітка. Характеризуються взаємини між батьками і дітьми, які можуть спричинити дану поведінку неповнолітніх. Надаються напрями профілактичної роботи соціального педагога з сім'єю, а також розкриваються методики вивчення психолого-педагогічного клімату в сім'ї, що сприятимуть ефективній роботі соціального педагога з сім'єю девіантного підлітка.

Ключеві слова: девіантна поведінка, типологія сімей, соціально-педагогічна допомога.

Рогоза А. А. Работа социального педагога с семьей девиантного подростка

В статье идет речь о работе социального педагога с семьей девиантного подростка. Раскрываются основные типологии семьи и их роль в развитии девиантного поведения подростка. Характеризуются взаимоотношения между родителями и детьми, которые могут повлечь данное поведение несовершеннолетних. Предоставляются направления профилактической работы социального педагога с семьей, а также раскрываются методики изучения психолого-педагогического климата в семье, который будут способствовать эффективной работе социального педагога с семьей девиантного подростка.

Ключевые слова: девиантное поведение, типология семей, социально-педагогическая помощь.

Rogoza A. A. The job the social pedagogical with a family of the deviant teenager

In article there is a speech about work of the social pedagogical with a family of the deviant teenager. The main reveal typology of a family and their role in development of deviant behavior of the teenager. Characterized relations between parents and children who can entail this behavior of minors. The directions of scheduled maintenance of the social teacher with a family are provided, and also techniques of studying of psycho-pedagogical climate in the family reveal, and which will promote effective work of the social teacher with a family of the deviant teenager reveal.

Key words: deviant behavior, typology of families, social and pedagogical help.

УДК 364.63-027.553-053.2/.5

С. Г. Терегеря

**СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ НАСИЛЬСТВА
НАД ДІТЬМИ В СІМ'І**

Нажаль у нашому суспільстві насильство над дітьми стало природним явищем. Сучасні погляди на виховання дітей, негативне ставлення до насильства, сформувалися відносно недавно. Насильство

над дітьми в сім'ях існувало завжди, і частіше виникало у попередніх поколіннях, ніж сьогодні. Але домашнє насильство все таки існує. Домашнє насильство чи насильство в сім'ї, як визначено у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», – це такі дії одного члена сім'ї стосовно іншого, які порушують конституційні права та свободи людини, наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю.

Вивченням цієї проблеми займалися такі вітчизняні вчені Ю. Лисюк, Т. Сафонова, В. Ситаров, Є. Цимбал, Н. Ярославцева та багато інших. Також насильство в сім'ї розглядається в багатьох міжнародних актах, і на державному рівні у Законах України.

Мета нашої статті: розкрити сутність, причини та наслідки сімейного насильства над дітьми.

У 1654 був виданий «Акт про покарання впертої дитини», в ньому освідчилося про те, що діти є «власністю» батьків. Батьки могли подати петицію в магістрат або відправити свою дитину на смерть, якщо вона була занадто вперта чи неслухняна. Звісно, ця розправа ніколи не виконувалась, але факт, що це можна зробити, впливав на батьківські установки і методи виховання. Нажаль, уявлення про дітей як про особисту власність, якою батьки можуть розпоряджатись, як їм заманеться, все ще зберігається в багатьох розвинених країнах [1, с. 21].

Для нормального розвитку дітям потрібна атмосфера піклування й уваги, в якій порівну задовольняються дві потреби: контролю і прив'язаності та детермінанти здорових стосунків між батьками і дитиною, а також детермінанти сімейних ролей, засновані на цих двох головних потребах [2, с. 25].

Не дивлячись на те, що ця тема вже досить активно розробляється протягом останніх десятиліть, чіткого визначення поняття насильства немає. На даний момент насильством вважають реальну дію чи загрозу умисної фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної дії, примусу з боку однієї особи до іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. В процесі насильства одна людина нав'язує себе, свої цілі та норми іншій, намагаючись підкорити її собі. Це узурпація свободи людини, це не є випадковими діями, які не можна пояснити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає свій відбиток на ціннісно-орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, адже її особистість тільки формується [3, с. 128].

Жорстоке поводження трактують як використання недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дітей тощо. Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є

членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі з сім'ями. Насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим в часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Воно може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини.

Жорстоке поводження, з точки зору порушення прав дитини, можна тлумачити як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності;
- безвідповідальне ставлення до дитини;
- бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості

дитини;

- не враховування вікових особливостей: дитина просто не може зробити те, що вимагають від неї батьки;

- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- обман дитини.

На основі досвіду роботи з сім'ями та безпосередньо з дітьми можна виділити наступні типи жорстокого поводження з дітьми:

- жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття; побиття; штовхання; спроби задушити; викручування рук та ін.;

- дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї: батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей; «погану» дитину фізично карають у присутності «хорошої» дитини; дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини та ін.;

- сексуальне насильство, інцест: гвалтування; нав'язування сексуальних стосунків; сексуальні дотики/поцілунки; інцест (кровозмішення); показ порнографії; залучення дитини до виготовлення порнографічного продукту та ін.;

- використання привілеїв дорослих: поводження з дітьми як з рабами чи слугами; покарання, поводження як з підлеглими; поводження як зі своєю власністю; відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;

- залякування: використання свого зросту, розмірів та сили; навіювання страху за допомогою розповідей, дій, поглядів; крики, стресогенна поведінка; жорстокість щодо інших істот;

- погрози: кинути дитину; самогубства; заподіяти фізичної шкоди; заподіяти шкоду іншим людям, тваринам, рослинам тощо; розлюбити дитину та ін.; покарання Богом;

- використання громадських установ: загроза покарання судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;

- ізоляція: контролювання доступу дитини до інших людей: бабці/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей; контролювання перебування дитини у помешканні, заборона виходити з дому; контролювання спілкування дитини з друзями; закривання дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому закритому приміщенні вдома, в школі тощо; обмеження спілкування з дитиною, аж до повного ігнорування у спілкуванні;

- емоційне насильство: приниження; використання скарг; використання дітей в якості довірених осіб; підвищення голосу без вартої на те причини; непослідовність; присоромлення дитини; використання дітей у конфліктах між батьками; «торгівельна» поведінка одного з батьків щодо любові до дитини;

- економічне насильство: незадоволення основних потреб дитини; відмова чи зволікання у виплаті аліментів; повна відмова дитині в грошах; контролювання дитини за допомогою грошей; відмова дитині у підтримці; використання дитини як засобу торгу при розлученні; нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності; примушування дитини важко працювати.

Серед причин виникнення жорстокого поводження до дітей можна виділити наступні:

- безробітність або низька матеріальна забезпеченість;
- алкоголізм одного чи обох батьків;
- самотність чи шлюб, який розпався;
- занадто маленьке житло, що посилює напругу;
- озлобленість батьків чи розчарованість у житті;
- фізична чи психічна перевтома;
- незрілість батьків;
- егоїзм батьків, прагнення їх до розваг;
- відсутність прив'язаності до дитини;
- надмірна вимогливість;
- народження другої дитини;
- велика кількість дітей;
- небажана дитина (як привід і примус до укладення шлюбу);

- передчасно народжена в шлюбі дитина, яка дає привід до сварок та розриву;
- позашлюбна дитина як об'єкт виміщення зла на його матір (батька);
- дитина з фізичними та психічними недоліками, від якого хочуть позбавитися.

Переважає більшість дорослих, які чинять насильство над своїми дітьми, в дитинстві самі зазнавали насильницьких дій. Ставши батьками, вони починають застосовувати ті ж методи виховання, що й їхні батьки. Крім того, насильство стає наслідком життєвих негараздів, від яких потерпає людина, тому дорослі виливають свій гнів і розчарування на дітей навіть без наміру їм зашкодити.

Дослідниця Н. Ярославцева виділяє такі наслідки жорстокого поводження з дітьми:

1) фізичні (травми черевної порожнини і грудної клітини, травми головного мозку, синці та рубці, опіки, травми центральної нервової системи, інвалідність, переломи, подряпини та рвані рани, погіршення зору);

2) сексуальні проблеми і проблеми з репродуктивним здоров'ям (статеві дисфункції, хвороби, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, небажана вагітність);

3) психологічні та поведінкові (алкоголізм та наркоманія, погіршення пізнавальних здібностей, злочинна, жорстока поведінка, депресія і тривога, затримка в розвитку, порушення харчування та сну, почуття сорому і вини, гіперактивність, погані взаєностосунки, погана успішність, низька самооцінка, посттравматичні стресові розлади, суїцидальна поведінка і аутоагресія);

4) інші наслідки для здоров'я (синдром подразненого кишечника, хвороби печінки, ішемічна хвороба серця, безпліддя тощо) [4, с. 42].

Фізичні, поведінкові та емоційні наслідки насильства можуть бути різними, в залежності від рівня розвитку, на якому знаходилась дитина, коли відбулось насильство, його жорстокості, стосунків між кривдником і дитиною, терміну, протягом якого відбувалось насильство, та інших факторів в оточенні дитини.

Незалежно від віку діти, які постраждали від будь-якого виду насильства, як правило, в подальшому можуть мати такі проблеми:

- відсутність здібностей до навчання;
- небажання ходити до школи;
- схильність до скоєння злочинів, жорстоке поводження;
- проституція;
- інфекції, що передаються статевим шляхом;

- підліткова вагітність;
- вживання алкоголю або наркотиків;
- безробіття;
- посттравматичні стресові розлади;
- депресія або низька самооцінка;
- дефекти мовлення;
- ушкодження головного мозку;
- схильність до самогубства.

Т. Сафонова та Є. Цимбал у своїй статті «Жорстоке поводження з дітьми та його наслідки». Виділяють найближчі та віддалені наслідки жорстокого поводження та неухважного ставлення до дітей.

До найближчих наслідків відносяться фізичні травми, ушкодження, а також бловота, головні болі, втрата свідомості, характерні для синдрому струсу, що розвивається у маленьких дітей, яких беруть за плечі і сильно трясуть. Крім зазначених ознак, у дітей при цьому синдромі з'являється крововилив в очні яблука. До найближчих наслідків належать також гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну. Ці реакції можуть проявлятися у вигляді збудження, прагнення кудись бігти, сховатися, або в вигляді глибокої загальмованості, зовнішнього байдужості. Однак в обох випадках дитина охоплений найгострішим переживанням страху, тривоги і гніву. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії з почуттям власної ущербності та неповності.

Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виділяються порушення фізичного і психічного розвитку дитини, різні соматичні захворювання та особистісні порушення [5].

Список використаної літератури

- 1. Дитинство** в Україні: права, гарантії, захист: Збірник документів. – Ч. II. – К.: АТ Вид-во «Столиця», 1998. – 292 с.
- 2. Предотвращение** домашнего насилия: Метод. рекомендации / Н. И. Дмитренко, Н. В. Тропин, П. А. Власов. – Днепропетровск : Днепропетровский юридический институт МВД Украины, 2001. – 50 с.
- 3. Жестокое обращение с детьми // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости / Сост. В. Симпсон.** – К.: Сфера, 2002. – №1 (2). – С. 148 – 157.
- 4. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей:** Навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна та ін.; Заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К.: «ВЕРСО-04», 2005. – 210 с.
- 5. Сафонова Т. Я., Цимбал Є. І.** Жорстоке поводження з дітьми та його наслідки / Т. Я. Сафонова, Є. І. Цимбал – М.: Психологія та педагогіка, 1993. – 128 с.

Терегеря С. Г. Сутність, причини та наслідки насильства над дітьми в сім'ї

У цій статті проаналізована сутність, причини та наслідки насильства над дітьми в сім'ї, як однієї із болючих проблем українського суспільства. Зроблена спроба конкретизувати поняття «жорстоке поводження з дітьми», визначенні типи жорстокого поводження з дітьми. Особлива увага у статті приділяється розгляду причин та наслідків сімейного насильства над дітьми.

Ключові слова: насильство, жорстоке поводження, домашнє насильство.

Терегеря С. Г. Сущность, причины и последствия насилия над детьми в семье

В этой статье проанализирована сущность, причины и последствия насилия над детьми в семье, как одной из основных проблем украинского общества. Автором уточнено понятие «жестокое обращение с детьми», определены типы жестокого обращения с детьми. Особенное внимание уделяется рассмотрению причин и последствий семейного насилия над детьми.

Ключевые слова: насилие, жестокое обращение, домашнее насилие.

Teregerya S. G. The essence, the reasons and consequences of child abuse in the family

In this article is analyzed the essence, causes and consequences of violence against children in the family as one of the main problems of the Ukrainian society. In more detail the concept of "child abuse", determined the types of child abuse. Special attention is paid to the causes and effects of such treatment of children.

Key words: violence, abuse, domestic violence.

УДК 37.013.42:316.362-058.855

О. В. Трофімов

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ

На сьогоднішній день в Україні в умовах економічної кризи, політичної та соціальної нестабільності, соціально-культурної трансформації виникає проблема про необхідність розробки нових форм

виховання дітей, що знаходяться в особливо складних соціальних умовах. Насамперед це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Вивчення питання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, довело, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою в Україні.

В Україні існує чотири форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За їх пріоритетності перелік такий – усиновлення, опіка (піклування), прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. Введення прийомної сім'ї є актуальною інновацією у вихованні дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківських прав.

Питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В цьому напрямку працюють відомі науковці Г. Бевз, А. Капська, Н. Комарова С. Мещерякова, І. Пеша, І. Трубавіна та інші.

Мета статті – визначити особливості соціально-педагогічної діяльності в прийомній сім'ї.

У вітчизняній педагогіці відсутнє єдине й загально прийняте значення поняття «прийомна сім'я». Одні вчені визнають його як сім'я, утворена в результаті прийняття на виховання дитини, що позбавлена батьківського піклування. Інші додають до нього ще й такі сім'ї, у яких дитина виховується за участю мачухи або вітчима. Треті прийомною сім'єю називають соціальний інститут, який забезпечує виховання дітей, вилучених із кризових сімей з причини загрози їхнього здоров'я та життя. Четверті позначають цим терміном одну з форм влаштування дітей, що залишилися без опіки батьків, на виховання в сім'ї [1, с. 291 – 292].

Прийомна сім'я є відродженої формою сімейного виховання дітей, які залишилися без піклування батьків. Вона забезпечує дітям-сиротам та дітям, які залишилися без піклування батьків, їх право на сімейне виховання. Прийомна сім'я є самостійною формою сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Її основу, як показує практика, складають подружжя, побажали взяти чужих дітей у сім'ю на виховання. Як правило, це піклуються один про одного і про своїх близьких особи, які усвідомлюють свою відповідальність за долю чужих дітей. Вони розуміють складність і відповідальність своєї ролі як прийомних батьків. Взаємовідносини між прийомними батьками, а також між прийомними батьками та прийомними дітьми в майбутньому можуть стати моделлю сім'ї прийомної дитини. У силу цього дуже важливий підбір прийомних батьків. Під час перебування дитини у прийомній сім'ї держава не тільки фінансує, а й контролює утримання і виховання дитини, надає

допомогу у її розвитку, соціалізації, організовує соціальний супровід сім'ї та дитини.

Законні представники дитини – прийомні батьки, патронатні вихователі зобов'язані виховувати дитину, турбуватися про її стан здоров'я, розвиток, надати умови для отримання нею освіти, готувати до дорослого життя. Вони отримують заробітну платню, їм нараховується трудовий стаж. На утримання кожної дитини (їжа, одяг, взуття, тощо) вони отримують грошову допомогу.

Форму сімейного виховання, як для осіб які виявили бажання взяти дитину на виховання так я для самих дітей потрібно добирати індивідуально. Для підготовки осіб, які виявили бажання взяти дитину на виховання розроблена певна програма підготовки, яка передбачає – 36 годин – семінари та тренінги, 28 годин – індивідуальна робота та консультації, 16 годин – лекції. Інколи в процесі підготовки потенціальні батьки приходять до висновку, що вони психологічно не готові взяти дитину в сім'ю. І це не так погано, як здається, адже завжди краще попередити помилку ніж потім її виправляти. Неможна забувати, що повертання дитини – травма не тільки для неї, а і для батьків. Таким чином психологам слід допомогти родині вирішити певні проблеми і, можливо, відмовитися від думки взяти дитину на виховання [2, с. 81].

Часто прийомну сім'ю плутають з родиною, в якій живуть усиновлені діти, або діти взяті під опіку. Насправді, це зовсім інша форма сімейного влаштування. Опрацювавши наукову літературу можна виділити основні особливості прийомних сімей:

- дитина в прийомній сім'ї зберігає статус сироти і користується відповідними пільгами (на відміну від усиновленої дитини);
- дитина перебуває у прийомній сім'ї до 18-річчя або до закінчення ВНЗ;
- прийомні батьки та батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, щомісяця отримують від держави на дитину соціальні виплати в розмірі двох прожиткових мінімумів, а також щомісячну допомогу в розмірі 35% від нарахувань на утримання прийомних дітей;
- прийомні батьки та батьки-вихователі ДБСТ повинні пройти обов'язкове навчання та тренінги перед створенням прийомної сім'ї. Таке навчання має проводитися кожні 2 роки;
- прийомна сім'я на всьому протязі свого існування супроводжується фахівцем центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що допомагають вирішувати психологічні та інші труднощі;
- відсутня «таємниця усиновлення», прийомні діти можуть спілкуватися зі своїми біологічними батьками, якщо це не завдає їм шкоди.

Таким чином, враховуючи особливості функціонування інституту прийомної сім'ї, ми можемо визначити певний алгоритм роботи соціального педагога з прийомною сім'єю. В ідеалі робота з підготовки дитини до входження в сім'ю повинна відбуватися в такій послідовності:

1. Підготовка потенційних батьків – ввідний курс, який надає загальне знання про проблем(фізіологічні та психологічні особливості розвитку дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки, можливі проблеми та шляхи їх вирішення, законодавчу базу). Паралельно йде підготовка дитини до благополучного входження в нову сім'ю.

2. Знайомство з дитиною. Спілкування з дитиною, коли прийомні батьки спілкуються з дитиною на території виховного закладу. Краще якщо кандидати спілкуються з усіма дітьми, не виокремлюючи свого, і приймають участь у волонтерській роботі. Загальні виїзди, свята які можуть допомогти зблизитися кандидатам та дітям, в таких умовах просто спілкуються діти та дорослі, вони спостерігають один за одним, обирають за інтересами, по духу, а не за тим, який колір волосся чи по іншим біометричним показникам з банка даних.

3. Більш близьке знайомство з дитиною (короткочасне перебування дитини у прийомних батьків, наприклад, у вихідні, коли під час індивідуального спілкування дитина відкривається зовсім з іншого боку). В цей час в закладі вже йде консультація з конкретної дитини: його особливостей, проблем, майбутніх перспектив розвитку.

Це дуже важкий етап – звикання до нових але вже важливих для нього людям та налагодження відносин між прийомними батьками та біологічною сім'єю.

4. Останній етап – передання дитина в сім'ю на довгий час (канікули). Саме в цей час приймається рішення на передачу дитини в сім'ю з обов'язковим урахуванням бажання дитини, в незалежності від її віку [2, с. 82 – 83].

Результатом діяльності соціального педагога із захисту прав і свобод дитини у прийомній сім'ї має бути: стабілізація становища дітей і зниження рівня прав дітей; підвищення правосвідомості дітей, їхніх батьків; забезпечення гарантій прав дітей, а отже дієвості права в суспільстві; підвищення потенціалу сім'ї, суспільних інститутів у соціально-правовому захисті дітей [3, с. 35].

Основні принципи соціально-педагогічної діяльності з питань охорони дитинства:

- принцип ефективності – соціально-педагогічна робота з питань захисту прав і законних інтересів дітей не повинна призводити до непередбачуваних наслідків;

- принцип клієнтоцентризму розгляд соціальної ситуації, у якій перебуває дитина, з точки зору його інтересів і прав;
- принцип «не нанесення шкоди» – заходи з охорони прав та інтересів особи в жодному разі не повинні призводити до негативних наслідків для неї;
- принцип обґрунтованості – рішення повинні відповідати положенням законодавчих і нормативно-правових актів;
- принцип системності та всебічного підходу – вирішення проблеми неповнолітніх у діяльності соціального педагога потребує аналізу мікросоціального та сімейного оточення, особливостей умов проживання, виховання й розвитку, урахування всіх особливостей розвитку особистості;
- принцип зв'язку теорії з практикою – урахування особливостей системи охорони дитинства, організації та управління соціальною, правовою сферами;
- принцип інтеграції – здійснення діяльності шляхом об'єднання зусиль й скоординованої роботи усіх осіб, причетних до охорони дитинства [3, с. 35].

Резюмуючи вище зазначене підкреслимо, що принципи роботи соціального педагога спрямовані на індивідуальність клієнта, що дає змогу всебічно вивчити проблеми з якими стикається прийомна сім'я й надати комплексну допомогу.

Методика роботи соціального педагога з прийомною сім'єю передбачає наступні напрямки:

Першим напрямком є передчасна робота з людьми, що планують взяти дитину у сім'ю. Цей етап передбачає розкриття особливості дитини-сироти, можливі труднощі в її розвитку, а також інформує про зміст і прийоми педагогічного впливу.

Другий напрямок – це консультація сімей, що вже всиновили, або тих, що опікують дитину. Цей етап передбачає вивчення історії входження дитини у прийомну сім'ю, стан її здоров'я до входження і після нього, характер стосунків батьків з прийомними та рідними дітьми, психологічний клімат сім'ї, рівень педагогічних знань батьків, матеріальних проблем сім'ї, потреб і інтересів дитини, особливості її характеру.

Для збору емпіричного матеріалу соціальний педагог використовує такі методики: вивчення біологічних даних і життєвих історій прийомних дітей, проведення спостережень, бесід, інтерв'ю, анкетування. У роботі з прийомними сім'ями використовуються проєктивні методики: «кінетичний малюнок сім'ї», модифікаційні варіанти тестів – «незакінчене речення», «шкали соціальної дистанції»,

спрямовані на встановлення психологічного стану дітей у рівня інтегрування в сім'ю.

Третій напрямок забезпечує на практиці здійснити поради медичних працівників, навчаючи прийомних батьків методів педагогічної взаємодії. При роботі з прийомними сім'ями соціальний педагог простежує зміни, що відбуваються в особистості прийомної дитини. Формую таблицю у яку заносить доні про дитину та на основі її результатів робить певний висновок. Щорічно в щоденник педагога вносяться зміни, що відбулися в фізичному, психічному розвитку й заносяться до таблиці [1, с. 308 – 315].

До функцій соціального педагога з прийомною сім'єю відносять: постійна психолого-педагогічна підтримка сім'ї, спостереження за психологічним станом членів сім'ї, виявлення проблем та їх вирішення стосовно розвитку, навчання дітей, емоційного благополуччя й психічного здоров'я дітей, допомога в подоланні кризових ситуацій, психологічних проблем та педагогічних труднощів, подолання конфліктних ситуацій, консультація батьків з приводу виховання дітей. Найважливішою умовою ефективної роботи соціального педагога є налагодження довірливих відносин з усіма членами сім'ї. До завдань соціального педагога у роботі з прийомною сім'єю можна віднести наступні: численні та продуктивні тривалі контакти із членами усієї сім'ї, задля встановлення довірливих стосунків, проведення тренінгових занять з дітьми та батьками; координація начального закладу по наданню допомоги прийомній сім'ї; організація дозвілля прийомної сім'ї; забезпечення повного медичного огляду всіх членів родини.

Отже, прийомна сім'я є інноваційною формою сімейного виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Соціально-педагогічна робота з прийомною сім'єю передбачає багато аспектів, як з боку соціальних служб так і з боку батьків які взяли дитину. Роль соціального педагога у роботі з прийомною сім'єю дуже відповідальна та вимагає від нього високих знань своєї професії. Ми вважаємо, що прийомна сім'я є найбільш дієвим та ефективним виховним інститутом для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської піклування, оскільки прийомна сім'я зберігає усі ті сімейні традиції, які повинна надавати повноцінна біологічна сім'я, тим самим сприяє якомога повній соціалізації дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської піклування.

Список використаної літератури

1. Соціально-педагогічні технології: Навч.-метод. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 552 с. **2. Лесина А. Г.** Приёмная

семья для ребёнка и ребёнок для приёмной семьи / А. Г. Лесина // Социальная педагогика. – 2012. – № 3. – С. 78 – 85. **З. Божко Л.** Діяльність соціального педагога щодо захисту прав і свобод дитини / Л. Божко// Соціальний педагог. – 2013. – №9 (81). – С. 36.

Трофімов О. В. Соціально-педагогічна діяльність з прийомними сім'ями

У статті прийомна сім'я розглянута як інноваційна форма опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розкрито сутність поняття прийомна сім'я. Визначені основні характеристики прийомної сім'ї. Наведено алгоритм роботи з підготовки дитини до входження в сім'ю. Визначені пріоритетні напрямки та принципи роботи соціального педагога з прийомною сім'єю. Розкрито основні функції соціального педагога стосовно прийомної сім'ї.

Ключові слова: прийомна сім'я, діти-сироти, соціально-педагогічна діяльність, прийомні батьки.

Трофімов А. В. Социально-педагогическая деятельность с приемными семьями

В статье приемная семья рассматривается как инновационная форма опеки над детьми сиротами и детьми, которые лишены родительского попечительства. Раскрыта сущность понятия приемная семья. Определены основные характеристики приемной семьи. Приведен алгоритм работы по подготовке ребенка к вхождению в семью. Определены приоритетные направления и принципы работы социального педагога с приемной семьей. Раскрыты основные функции социального педагога в работе с приемной семьей.

Ключевые слова: приемная семья, дети сироты, социально-педагогическая деятельность, приемные родители.

Trofimov A. Socio-pedagogical activity in a foster family

The article Fostering considered as an innovative form of guardianship of orphans and children deprived of parental care. The essence of the concept of foster care. The main characteristics of the adoptive family. Provide specific algorithm to prepare the child for entry into the family. Identified priorities and principles of social pedagogy with foster families. Determined the specific features of social pedagogy in relation to foster care.

Key words: foster family, orphans, social and educational activities, foster parents

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В РІЗНИХ ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

УДК 37.013.42:364-322-057.87

О. В. Алексєєва

ЗМІСТ ТА НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКИХ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ГРУП

В умовах сьогодення Україна знаходиться на етапі становлення та розвитку громадянського суспільства на засадах свободи, творчості, гуманізму, милосердя. Цей непростий і тривалий процес зумовлюється суперечливою політичною та соціально-економічною ситуацією, яка склалася в державі. Нині соціальні пріоритети в Україні визначені як провідні напрями державної політики. Для вирішення соціальних проблем залучаються різні соціальні інституції та неурядові організації, створюється розгалужена система різноманітних соціальних служб.

Одна з умов забезпечення соціально-педагогічної діяльності – це достатня кількість людських ресурсів для вирішення таких соціальних проблем як: профілактика наркотичної залежності, ВІЛ/СНІДу та девіантної поведінки молоді, соціальна реабілітація дітей з особливими потребами, ресоціалізація осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, соціальний супровід прийомних сімей тощо. На жаль, кадрове забезпечення закладів соціальної сфери не відповідає вимогам сьогодення, не вистачає професійно підготовлених фахівців для реалізації різних напрямів соціально-педагогічної діяльності. Саме тому останнім часом в Україні активно стимулюється благодійна діяльність та розвивається волонтерський рух. Наразі волонтери є повноправними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності.

Особливість волонтерського руху в Україні полягає у тому, що найчисельнішою групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь. Участь молодих людей у волонтерському русі дає їм змогу зробити особистий внесок у розв'язання соціальних проблем, випробувати свої можливості, беручи участь у проєктах і програмах соціально-педагогічної спрямованості.

Окремі аспекти діяльності волонтерів розкриті в працях вітчизняних науковців. Так, у роботах І. Зверевої, Г. Лактіонової, С. Харченка та ін. обґрунтовано роль волонтерства як складової соціально-педагогічної роботи з молоддю. У дослідженнях О. Безпалько, Р. Вайноли, Н. Заверико, А. Капської та ін. розкрито

технології залучення та підготовки молоді до волонтерської діяльності. Особливості роботи волонтерів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді висвітлено у роботах О. Кузьменка, Н. Романової, С. Толстоухової.

Однак, у науковій соціально-педагогічній літературі недостатньо розкриваються діяльність волонтерських студентських груп, що й зумовило вибір теми нашої статті, метою якої є – розкрити зміст та напрями соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп.

Найбільш чисельна група волонтерів в Україні – це молодь, зокрема – студенти. Для них волонтерство є дієвим способом соціалізації, а також можливістю участі в соціально-корисній діяльності.

На нашу думку, ретельного вивчення й осмислення потребує досвід діяльності різноманітних студентських волонтерських груп ВНЗ, соціальних служб та громадських організацій, що дозволить виокремити пріоритетні напрями їхньої соціально-педагогічної діяльності.

Для висвітлення змісту та напрямків соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп доцільно розглянути досвід організацій, на базі яких вони функціонують. Спершу охарактеризуємо зміст соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп, які організовані на базі ВНЗ.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу досвід організації студентських волонтерських груп у Запорізькому національному університеті [1]. На факультеті соціальної педагогіки та психології діє студентський волонтерський загін «ЛіНа» (любов та надія). Значну роль у формуванні мотивації до волонтерської діяльності відіграла безвідривна благодійна соціально-педагогічна практика для студентів першого курсу. Ця практика мала на меті знайомство з видами роботи соціального педагога та практичного психолога в різноманітних структурах, виховання милосердя, співчуття до тих, хто потребує допомоги, перевірку професійної придатності студентів.

Після завершення практики, студенти, які виконували волонтерську роботу, висловлювали бажання продовжити опікуватися проблемами цільової групи, з якою працювали. Так, задля задоволення цього бажання й був створений на базі факультету студентський волонтерський загін.

Найпершою ж цільовою групою, на яку звернули увагу студенти-волонтери, були дорослі та літні люди, які проходили курс лікування в обласній онкологічній лікарні. За цей період часу змінювалися форми надання волонтерської допомоги від організації змістовного дозвілля

(читання газет, ігри в шахи, шашки тощо) до закупівлі ліків, обміну ними між пацієнтами лікарні, збору благодійних пожертв на лікування онкохворих.

Після декількох років роботи в обласній онкологічній лікарні волонтери вирішили організувати програми допомоги молодшому медичному персоналу та пацієнтам психіатричної та обласної дитячої лікарень. Для медсестер психіатричної лікарні волонтерами проводився цикл навчальних семінарів-тренінгів з різних аспектів соціально-педагогічної та психологічної роботи, зокрема: «Робота зі стресом», «Як подолати стрес», «Профілактика раку молочної залози» тощо.

Пацієнтам обласної дитячої лікарні волонтери загону «ЛіНа» допомагали в навчанні, виконанні домашніх завдань, влаштовували ігрові ігרותеки.

Студентська волонтерська група працювала на базі Запорізького лікувально-профілактичного центру при місцевому наркологічному диспансері. Їхня діяльність була спрямована на профілактику адиктивної поведінки підлітків та молоді. Волонтери працювали спільно із соціальним педагогом, лікарями, проводячи лекції, відеолекторії, тренінгові заняття, консультації для дітей та молоді, їхніх батьків. Діяльність волонтерів вибудовувалась за методом «рівний – рівному», оскільки ровесники подавали корисну інформацію та здійснювали педагогічний супровід підлітків «групи ризику».

Ще одну волонтерську програму студенти реалізували з Фондом «Сподівання», здійснюючи аутич-роботу з наркозалежними, ВІЛ-інфікованими людьми, жінками секс-бізнесу.

Соціально-педагогічна робота волонтерів спрямована також на учнів загальноосвітніх навчальних закладів, гуртківців дозвіллевих клубів та вихованців притулків.

Волонтерами було ініційовано створення клубу «Старшокласник» на базі будинку культури. Засідання клубу проводились раз на місяць із запрошенням не тільки шкільної молоді, але й науковців, спеціалістів-практиків, представників влади та ЗМІ. Тематика засідань обиралася громадою заздалегідь, а волонтери, готуючись до їх проведення, організували тематичні дослідження, опитування [1].

Цікавий також досвід діяльності студентів-волонтерів Волинського державного університету імені Лесі Українки [2]. Тут виникла молодіжна громадська організація «Волонтерський клуб м. Луцька».

Волонтерський клуб, створений задля сприяння розвитку соціальних ініціатив у молодіжному середовищі, допомагає соціально вразливим категоріям дітей та молоді.

Основними завданнями клубу є: сприяння розвитку волонтерського руху та пропаганда його принципів серед молоді, проведення громадянських волонтерських акцій; здійснення та захист прав і свобод, задоволення соціальних і культурних інтересів молодих громадян; створення умов для саморозвитку членів клубу як особистостей, членів суспільства, громадян України, професійного становлення як фахівців соціальної сфери.

За такого підходу стають зрозумілими напрямки діяльності волонтерського клубу, а саме: створення служби соціального патронажу «Старші брати й сестри» дітей-інвалідів з метою організації їхнього спілкування та реабілітації; діагностично-корекційна робота з вихованцями загальноосвітніх навчальних закладів; превентивна робота щодо попередження та профілактики негативних явищ, зокрема наркоманії та СНІД серед неповнолітніх і молоді; організація змістовного та соціально-спрямованого дозвілля учнівської і студентської молоді міста; організація вуличної роботи з дітьми та молоддю в м. Луцьку тощо.

Реалізуючи проект «Школа лідера», волонтерський клуб ставив собі за мету сприяти підвищенню громадської активності підлітків та молоді шляхом розвитку в них лідерських умінь та навичок, формувати позитивну спрямованість у громадській діяльності й активну життєву позицію, розвивати учнівське та студентське самоврядування. У результаті спільними зусиллями розроблено два тренінг-курси – «Культура життєвого самовизначення» й «Лідер майбутнього» та тематичні тренінги «Лідер в тобі», «Тренінг цілепокладання».

Заслугує на увагу проект «Організація підліткового тренінгового центру «Сходинки до здоров'я», що мав на меті сприяти підвищенню розуміння ВІЗ. У ході проекту було створено Підлітковий тренінговий центр, розроблені тренінг-курси для учнів 8-11 класів та студентів 1-2 курсів щодо формування здорового способу життя, профілактики тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії та ВІЛ/СНІД, налагоджено співпрацю між МГО «Волонтерський клуб м. Луцька» та навчальними закладами міста [2].

Цікавим з точки зору організації соціально-педагогічної роботи студентських волонтерських груп є проект «Організація груп самопомогі для батьків дітей з ДЦП». Цей проект реалізовувався з метою сприяння реалізації права на повноцінне життя в громаді дітей з функціональними обмеженнями та їхніх батьків.

Студентські волонтерські групи, які працюють на базі клубу здійснюють просвітницько-профілактичну роботу з різними категоріями учнівської та студентської молоді («Упровадження програм профілактики ВІЛ/СНІДу та пропаганди здорового способу життя на базі місцевих громад міста Луцька», «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді», «Сприяння здоров'ю матері та дитини»).

Проведений аналіз діяльності студентських волонтерських груп, створених на базі ВНЗ, дозволяє зробити висновок, що волонтерство розширює діапазон професійного становлення студентів соціально спрямованих спеціальностей. При цьому слід відзначити, що волонтерська діяльність має певні переваги в порівнянні з навчально-професійною діяльністю, а також з практикою, основними з яких є: добровільність професійної участі, більш стійка мотивація до діяльності; динамічне та якісне особистісне та професійне зростання; свобода вибору об'єктів волонтерської діяльності, її змісту, форми; створення умов для вибудови індивідуальної траєкторії професійного становлення; особиста та професійна рефлексія в процесі волонтерської роботи.

Отже, здійснений нами аналіз дозволяє стверджувати, що найбільш популярними у студентів-волонтерів ВНЗ є інформаційно-просвітницький, профілактичний, охоронно-захисний, рекреативний, соціально-побутовий та фандрейзинговий напрями соціально-педагогічної роботи.

Не менш численні групи студентів-волонтерів працюють на базі ЦСССДМ. Вони активно розвивають і підтримують молодіжний волонтерський рух в Україні.

Наведемо приклади соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських загонів, які діють при різних соціальних службах України.

Студентською волонтерською групою Шепетівського ЦСССДМ проводяться щорічні широкомасштабні акції «Скажи курінню – Ні!», «Відкрий своє серце!» з нагоди Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, «Доза – крок до смерті!» до Міжнародного дня боротьби зі зловживанням наркотиків, студентське свято «Молодь за здоровий спосіб життя!». Окрім згаданих акцій студенти-волонтери беруть участь у створенні та розповсюдженні молодіжного журналу «Час молоді» [3].

Студентами-волонтерами Чернівецького ЦСССДМ організовано постійне чергування в міському притулку для дітей [4] у Дніпропетровську при обласному ЦСССДМ діє волонтерський «Юр-Клуб», метою діяльності якого є підвищення правової освіти молоді

області, задоволення та захисту їхніх соціально-економічних та інших прав [3].

З метою надання термінової інформаційно-консультативної допомоги дітям та молоді студентів-волонтерів залучають до роботи у спеціалізованій службі «Телефон Довіри».

Студентські волонтерські групи працювали в програмі «SOS-сервіс» беручи участь у роботі мультидисциплінарних мобільних команд, з метою надання термінової соціально-педагогічної допомоги дітям та молодим людям, що пережили психотравмуючу ситуацію та знаходяться у стані гострого стресу в місцях екстремальних ситуацій, кризових подій масового характеру.

У цей же період не базі соціальної служби в рамках програми «Залучення дітей та молоді до надання добровільної допомоги молодим інвалідам, що мають функціональні обмеження», до роботи створеної юнацької волонтерської служби «Разом заради розвитку» активно залучалися студенти. Такі волонтерські групи допомагали у створенні та організації роботи клубів спілкування дітей та молодих людей з особливими потребами за місцем їхнього проживання, ініціювали проведення творчих конкурсів, інтелектуальних та розважальних заходів.

Також студенти входили до складу створених у районах м. Києва волонтерських служб «Друзі по телефону». Волонтерська діяльність була спрямована на соціально-педагогічну підтримку дітей та молодих людей з особливими потребами. Волонтери щоденно спілкувалися з підопічними по телефону, вивчали їхні потреби в проведенні дозвілля, організовували інтелектуальні, розважальні та творчі конкурси.

Аналіз досвіду ЦСССДМ та численних досліджень вітчизняних науковців дозволив виокремити основні напрями роботи студентів-волонтерів: 1) соціально-реабілітаційна робота, попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі; 2) соціальна опіка та захист найменше захищених категорій дітей та молоді; 3) соціальний супровід молоді, допомога її інтеграції в суспільство.

Схожими є напрямки діяльності студентських волонтерських груп, які створюються та діють на базі громадських організацій. Тому зупинимося детальніше на аналізі їхнього досвіду соціально-педагогічної роботи.

Заслугує на увагу досвід Благодійного фонду «Український фонд «Благополуччя дітей» [5]. Фондом реалізовувався проект «Покращення громадського здоров'я шляхом підвищення потенціалу місцевих громад» з метою розвитку громадянського суспільства та місцевих організацій та установ, зокрема забезпечення рівного доступу

до послуг у сфері охорони здоров'я всім членам громади, а також рівного розподілу ресурсів, що дасть можливість усім людям підтримувати своє здоров'я на максимально можливому рівні. У рамках цього проекту буди створені центри громадського здоров'я в містах Сарни, Бердичів та Кривий Ріг.

Працівниками центрів громадського здоров'я активно залучалися до роботи студенти-волонтери місцевих ВНЗ.

Студентські волонтерські групи здійснювали свою діяльність у таких напрямках: проведення оцінки потреб громади; пошук та аналіз інформації про стан громадського здоров'я; збір і систематизація інформаційних ресурсів з питань громадського здоров'я; підбір інформації для сайту проекту про можливості місцевої громади щодо надання послуг, які сприяють покращенню громадського здоров'я; проведення семінарів, тренінгів з питань громадського здоров'я; підготовка та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів; проведення рекламно-інформаційних кампаній щодо сприяння громадському здоров'ю; пошук і надання інформації про організації та заклади місцевої громади, спеціалістів, що сприяють громадському здоров'ю та послуги, які вони надають; переадресування користувачів до інших організацій та спеціалістів місцевої громади, які надають послуги у сфері громадського здоров'я; інформування членів громади про заходи, які відбуваються в центрі; підготовка інформаційних матеріалів для місцевих ЗМІ; проведення робочих зустрічей, круглих столів для представників державних та неурядових організацій з метою обговорення виявлених потреб та питань сприяння громадському здоров'ю.

Одним із ініціаторів створення студентських волонтерських груп був Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» [6].

Центр розробляє волонтерські програми за трьома напрямками:

- «Я і довкілля» (взаємодія людини та природи, вирішення екологічних проблем, вивчення й збереження культурних та історичних пам'яток, природоохоронна діяльність, дослідницько-пошукова робота).
- «Я і людина» (розвиток та саморозвиток людини, вирішення проблем інтеграції в суспільство та адаптації до умов сучасного життя різних категорій підлітків та молоді, сприяння вихованню й розвитку лідерських якостей, створення умов для соціальної реабілітації та адаптації людей з особливими потребами (інваліди, сироти, ВІЛ-інфіковані, жертви насилля тощо), сприяння самореалізації творчої та обдарованої молоді).
- «Я і міжнародне товариство» (сприяння інтеграції України в міжнародне співтовариство шляхом взаємопроникнення культур,

традицій, налагодження взаєморозуміння між людьми різних національностей, віросповідань, політичних поглядів на особистісному рівні, під час проведення спільних міжнародних заходів, акцій, а також у ході реалізації спільних проєктів, програм).

За тривалий період роботи центром розроблено та реалізовано спеціальні програми, розраховані на участь волонтерів із числа студентської молоді. «Літери в граніті» – пошуково-дослідницька програма збереження культурної спадщини; «Дворові майданчики» – організація дворових футбольних змагань серед дітей та підлітків міста; «Волонтерська тренінгова служба «Бар'єр – профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі за методикою «рівний-рівному»; «Вивчення міжнародного досвіду волонтерської діяльності та організації соціально-педагогічної роботи з молоддю»; «Свій шлях – підготовка та проведення літніх таборів для важковиховуваних підлітків; «Підліток ХХІ століття» – організація змістовного дозвілля підлітків; «Політична просвіта молоді» – упровадження програми політичної просвіти; «Театри вуличного дійства».

Отриманні в результаті аналізу матеріали щодо специфіки роботи студентських волонтерських груп громадських організацій вказують на те, що напрямки здійснюваної ними соціально-педагогічної діяльності майже не відрізняються за своїм змістом від тих, за якими діють подібні групи при ВНЗ і ЦСССДМ.

Як свідчить попередній аналіз, найпоширенішим напрямом соціально-педагогічної роботи є *профілактичний*. Діяльність численних волонтерських груп спрямована на профілактику соціальної, культурної та психологічної дезадаптації. Волонтери працюють з особами девіантної поведінки та маргінальними групами. Найчастіше вони здійснюють профілактичну роботу серед дітей і молоді, у сім'ях, школах, територіальній громаді з метою попередження поширення шкідливих звичок, негативних явищ, соціальних хвороб шляхом просвітницької роботи.

Також поширеним є *інформаційно-просвітницький* напрямок. Увагою волонтерів з кожним роком не лише охоплюється все більша кількість дітей та молодих людей, але й розширюється коло категорій осіб, з якими проводиться просвітницько-профілактична робота.

Наступним напрямом є *рекреативний*. Саме з організації змістовного дозвілля дітей та молодих людей розпочиналася свого часу діяльність численних волонтерських груп ЦСССДМ. Нині цей напрямок роботи студентських волонтерських груп продовжує розвиватись, охоплюючи не тільки дітей та молодь як цільову групу, але й приділяючи увагу пацієнтам лікарень, сім'ям, людям похилого віку та інвалідам.

Водночас, набуває все більшої популярності *реабілітаційний* напрямок. Це посилюється активною появою волонтерських програм у спеціалізованих соціальних службах та реабілітаційних центрах, які займаються соціальною, трудовою та медичною реабілітацією осіб з відхиленнями від норми у фізичному, психічному та соціальному розвитку та знаходяться у складних життєвих обставинах.

Соціально-рекламний напрямок роботи студентів-волонтерів стає важливим ресурсом, оскільки саме їхніми силами на сьогодні в Україні проводиться велика кількість соціально-рекламних кампаній, розповсюджуються інформаційні плакати, брошури, буклети.

Соціально-побутовий напрямок діяльності студентських волонтерських груп передбачає надання конкретних послуг особам, що їх потребують з метою підтримки їх у складних життєвих обставинах. Волонтерами здійснюється закупівля та доставка ліків тяжко хворим пацієнтам медичних установ, маломобільним та немобільним людям з особливими потребами та літнього віку. Також працюють програми допомоги в прибиранні, пранні та прасуванні, приготуванні їжі самотнім пенсіонерам та інвалідам.

Охоронно-захисний напрямок передбачає здійснення заходів щодо соціально-правового захисту літніх людей, інвалідів, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, одиноких матерів, багатодітних сімей, потерпілих від техногенних та екологічних катастроф. Волонтери надають психолого-педагогічну, соціально-медичну, інформаційно-правову та юридичну допомогу дітям та їхнім батькам.

Діагностико-корекційний напрямок роботи студентських волонтерських груп є не надто поширеним, оскільки вимагає глибоких знань із соціальної педагогіки та психології тих людей, які працюють у даній галузі, що ускладнює процес підготовки волонтерів. Ця робота вимагає від волонтера постійного особистісного та професійного зростання, оволодіння новими знаннями, сучасними технологіями професійної роботи, а також постійного методичного супроводу та супервізії фахівця в даній галузі.

Відносно новим для українського волонтерства є *фандрейзинговий* напрям роботи студентських волонтерських груп. Усе частіше волонтери стають не тільки виконавцями, але й ініціаторами збору благодійних пожертв на допомогу окремим особам або соціальним групам.

Означені підходи дозволяють зробити висновок про те, що соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп незалежно від типу організації, у якій вони функціонують, здійснюється в інформаційно-просвітницькому, профілактичному, реабілітаційному,

рекреативному, соціально-рекламному, соціально-побутовому, охоронно-захисному, діагностико-корекційному та фандрейзинговому напрямках. Однак для здійснення соціально-педагогічної діяльності в кожному з цих напрямків студенти-волонтери повинні мати відповідні знання, вміння та навички, а відтак, організація, на базі якої функціонує студентська волонтерська група, має проводити їхню підготовку.

Список використаної літератури

1. Заверико Н. В. Організація роботи служби волонтерів : метод. реком. / Н. В. Заверико. – Запоріжжя : ЗДУ, 2005. – 28 с. **2. Сходинки до здоров'я:** настільна книга для учня-тренера / Авт.-упор.: В. С. Петрович, О. Ю. Курінова, Ф. П. Шульган та ін. – Луцьк : Настир'я, 2003. – 142 с. **3. Волонтеры** как часть организации [Электронный ресурс] / ОЮЛ ВКО „Ассоциация молодежных и детских организаций”. – Режим доступа: www.amigo.freenet.kz/vol/htm **4. Домашня** опіка хворих та немічних. Великий довідник видавництва „ТРИАС” : практик. курс для вивчення і довідок : посіб. / І. Барден, А. Фогель, Г. Водрашке ; [пер. з нім. С. Радомської]. – Львів : Стрім, 2000. – 315 с. **5. Покращення** якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді: узагальнення досвіду проекту : інф.-метод. матеріали / О. В. Безпалько, Т. П. Басюк, З. П. Бондаренко та ін. ; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Наук. світ, 2006. – 80 с. **6. Волонтерство** как фактор формирования гуманистической направленности личности студента в современном обществе : сб. материалов междунар. кругл. ст. (Москва, 18 янв. 2006 г.) / Под общ. ред. В. А. Ситарова, Л. Е. Сикорской, И. И. Круг. – М. : Изд-во Моск. гуманит. Ун-та, 2006. – 186 с.

Алексєєва О. В. Зміст та напрями соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп

У статті аналізується досвід діяльності різноманітних студентських волонтерських груп ВНЗ, соціальних служб та громадських організацій, що дозволив виокремити пріоритетні напрямки їхньої соціально-педагогічної діяльності: профілактичний, інформаційно-просвітницький; рекреативний; реабілітаційний; соціально-рекламний; соціально-побутовий; охоронно-захисний; діагностико-корекційний; фандрейзинговий. Напрями роботи студентських волонтерських груп, як правило, обумовлюються метою та основними завданнями соціально-педагогічної діяльності окремої державної чи неурядової організації.

Ключові слова: студентські волонтерські групи, напрями соціально-педагогічної діяльності студентських волонтерських груп.

Алексеева О. В. Содержание и направления социально-педагогической деятельности студенческих волонтерских групп

В статье анализируется опыт деятельности различных студенческих волонтерских групп ВУЗов, социальных служб и общественных организаций, который позволил выделить приоритетные направления их социально-педагогической деятельности: профилактическое, информационно-просветительское; рекреативное; реабилитационное; социально-рекламное; социально-бытовое; охранно-защитное; диагностико-коррекционное; фандрейзинговое. Направления работы студенческих волонтерских групп, как правило, оговариваются целью и основными задачами социально-педагогической деятельности отдельной государственной или неправительственной организации.

Ключевые слова: студенческие волонтерские группы, направления социально-педагогической деятельности студенческих волонтерских групп.

Alekseeva O. Century direction and Content of socio-pedagogical work of student volunteer groups

The article reveals the experience of the activities of the different student volunteer groups, universities, social services and public organizations, that allowed to identify the priority areas of their socio-pedagogical activities: preventive, outreach; psycho; rehabilitation; social advertising; social; security and protection. Directions of work of student volunteer groups, usually specified purpose and key objectives of socio-pedagogical activity of separate state or non-governmental organization.

Key words: student volunteer group for the social and educational activities of student volunteer groups.

УДК 37.046.16

А. О. Олейнік

**ПРОБЛЕМИ ПРОЖИВАННЯ СТУДЕНТІВ
У ГУРТОЖИТКУ ТА МЕТОДИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Багато питань на тему заселення у гуртожиток та подальше проживання там постає перед абітурієнтами при вступі в навчальний заклад. Тож будемо розбирати цю тему поступово, торкаючись усіх аспектів цього питання.

Загалом, проблема адаптації студентів до гуртожитку, організації життєдіяльності учнів та студентів у цьому найважливішому інституті соціалізації на сьогодні науково майже не розв'язана. У цій статті ми спиралися, передусім, на праці двох учених – О. Бріжатія та В. Зайця, якими все ж було розкрито специфіку проблеми виховання, організації дозвілля та побуту учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), які мають гуртожитки; виявлено чинники, які впливають на адаптацію особистості віком 15-18-ти років до нових умов навчання та проживання; запропоновано схему вирішення педагогічним колективом проблем адаптації та соціалізації учнів у нових умовах; розкрито досвід та напрями виховної роботи вихователя в гуртожитку на підставі «Положення про гуртожиток» тощо [1; 2].

Тож *метою* нашої статті стало узагальнення проблем проживання студентів у гуртожитку та пошук ефективних методів їх вирішення.

Гуртожиток. Усі не раз чули це слово, але не всі розуміють його сенс. Так давайте розберемося, що ж таке гуртожиток і з чим «його їдять»?

Почнемо з того, що кожен знає. Гуртожиток – це місце тимчасового проживання для приїжджих учнів, студентів. Але є кілька типів гуртожитку: студентські та робітничі. У нашому випадку мова піде саме про студентські гуртожитки. В одній кімнаті гуртожитку можуть проживати кілька людей, відповідно, можна сказати, що рівень комфорту гуртожитку досить-таки низький.

Але в той же час студентський гуртожиток – це справжній порятунок для іногородніх молодих людей. Нехай він не завжди відповідає критеріям комфорту, але в даній ситуації, яка розвинулася в нашій країні, не кожен може собі дозволити в ранньому віці приватне житло. Тому найчастіше саме цей варіант вибирають ті, хто збирається входити в доросле життя. На сьогодні – це найдоступніший фінансовий варіант. Однак, з кожним роком оселитися в гуртожитку стає все складніше і складніше. Міністерством освіти і науки було розроблено проект «Положення про учнівські і студентські гуртожитки», де кожен бажаючий може знайти для себе відповідь на питання про даний тип місця проживання.

Гуртожитки можуть ділитися на: 1) жіночі; 2) чоловічі; 3) загальні (найчастіше це гуртожитки вищих навчальних закладів); 4) малосімейні.

Багато журналістів розмірковують про те, що жити у гуртожитку некомфортно. Хоча б тому, що люди, які там проживають, не мають можливості повністю розпоряджатися своїм особистим часом. Також

гуртожиток вносить і свої корективи відсутністю особистого простору. Примусове спілкування з сусідами і, звичайно, ознайомлення з їх особистим життям.

І не поспішайте зараз оспорювати наші слова, спростовуючи це тим, що, якщо людина не захоче ділитися такою інформацією, то і не стане. Поспішаю вас засмутити, що напевно гуртожиток – це одне з тих місць, де інформаційне освідомлення дуже добре розвинене. І це факт!

Гуртожиток встановлює нам деякі правила, яким бажаєш чи ні, але ти повинен їм слідувати.

Багато студентів думають, що, перебравшись жити в гуртожиток подальше від батьківського контролю і опіки, вони знайдуть собі нове безтурботне життя. Те, про яке вони навіть не могли уявити під палким контролем батьківського ока. Багато хто з абітурієнтів ще не знявши з себе рожеві окуляри, які вони отримали завдяки батькам та їх опіці, думають, що життя в гуртожитку – це казка, яка буде розвиватися так, як захочуть саме вони. Поспішаємо засмутити таких молодих людей – це не так! Гуртожиток – це палиця з двома кінцями і не завжди виходить так, як планується спочатку. Хоча б тому, що перебравшись сюди, вам слід не аби як змінити свої звички, а й іноді підкорятися суспільству. Адже, ніхто навіть не підозрює, з яким колом людей вони зіткнулися, переїхавши жити на нове місце.

Кожна людина – це особистість, яка має свої звичаї і принципи. І бажає ти цього чи ні, але вам доведеться з ними змиритися. Адже люди є різні і відповідно характер у всіх різний. Один може промовчати, а інший не стане терпіти чого-небудь, що його не влаштовує. Здебільшого, саме звідси і починаються конфлікти, які за соціологічними опитуваннями закінчуються погано для обох сторін. Продовжуючи розвивати власну думку, відзначимо, що науковими доказами і підкріпленими до них висновками соціопитування є те, що 20% конфліктів в гуртожитку відбувається саме від нестачі особистого простору і вторгнення в нього сторонніх осіб.

До контракту проживання у гуртожитку включаються і такі правила, як:

- виконувати розпорядок дня та правила проживання у гуртожитку;
- заходити до гуртожитку не пізніше відведеного часу;
- дбайливо відноситися до інвентарю та обладнання;
- зберігати матеріальні цінності відведені до користування проживаючих у гуртожитку;
- дотримуватися чистоти та порядку у особистих кімнатах та місцях загального користування.

Ось невеликий перелік того, що повинні виконувати студенти, які проживають у гуртожитку. Виконуючі ці правила, вони притримують порядок, який повинен виконувати кожний, хто був ознайомлений з контрактом гуртожитку.

Але проблема його мешканців ще у тому, що гуртожиток на якийсь час тепер є їх будинком. І вони повинні по максимуму зберігати в ньому домашню атмосферу, хоча б заради того, щоб не йти на конфлікти з людьми, з якими вони проживають. Адміністрація гуртожитку у свій час повинна дати цим людям максимум комфорту для того, щоб вони як можна комфортніше відчували себе у його стінах. Адже саме збереження спокою та рівноваги є першим кроком до того, щоб зберегти спокій та дружні відносини серед товаришів. Тепер вони є вашими сусідами і ви повинні миритися з їх звичками та недоліками.

Преваги від функціонування ефективної системи студентського самоврядування виходять за межі системи освіти, сприяючи не тільки оптимізації навчального процесу у вищій школі, а й соціального розвитку молоді, виробленню у неї комунікативних, управлінських навичок, розвитку політичної культури молодого покоління. Виходячи з цього, ми з впевненістю можемо стверджувати, що студентське самоврядування можна розглядати як передумову для розвитку громадянського суспільства та залучення їх до активної діяльності в колективі. Звісно, для цього потрібно покласти багато зусиль та часу, як студентам так і їх керівникам. Оскільки керівниками особистості у нашому випадку є вихователі гуртожитку, вони грають не останню роль у формуванні цієї особистості. Подальші наші дослідження будуть присвячені розробці змістовного дозвілля студентів у гуртожитку, спрямованого на розвиток студентського самоврядування та формування творчої особистості.

Список використаної літератури

1. Бріжатий О. В., Рибалко П. Ф. Фізкультурно-оздоровча робота у студентських гуртожитках вищих навчальних закладів м. Глухова / О. В. Бріжатий, П. Ф. Рибалко // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2002. – № 12. – С. 26 – 31. **2. Заєц В.** Гуртожиток ПТНЗ: виховна робота / В. Заєц // Проф.-техн. освіта. – 2009. – № 2. – С. 29 – 31.

Олейнік А. О. Проблеми проживання студентів у гуртожитку та методи їх вирішення

Для досягнення максимального комфорту студентів і розвитку їх інтелектуальних здібностей і навичок щороку в гуртожитках проводиться

безліч різноманітних конкурсів, які можуть відвідати всі студенти, а найбільш активні і сміливі – взяти участь. Це заходи, які дають їм можливість показати свої здібності і таланти, а також поліпшити свої навички з самопрезентації та комунікації з іншими людьми.

Ключові слова: комфорт, розвиток інтелектуальних спосібностей, самопрезентація, комунікація.

Олейник А. О. Проблемы проживания студентов в общежитии и методы их разрешения

Для достижения максимального комфорта студентов и развития их интеллектуальных способностей и навыков каждый год в общежитиях проводится множество разнообразных конкурсов, которые могут посетить все студенты, а наиболее активные и смелые – принять участие. Это мероприятия, которые дают им возможность показать свои способности и таланты, а также улучшить свои навыки по самопрезентации и коммуникации с другими людьми.

Ключевые слова: комфорт, развитие интеллектуальных способностей, самопрезентация, коммуникация.

Oleynik A. O. Problems of students in hostel accommodation and methods of solving them

For maximum comfort the students and develop their intellectual abilities and skills each year in the dorms held a wide variety of contests that can visit all the students , and the most active and courageous – to participate. This event, which give them the opportunity to show their abilities and talents, and improve their skills in self-presentation and communication with other people.

Key words: comfort, the development of intelligent sposibnostey, self-presentation, communication.

УДК 316.61-053.6

О. В. Сатур

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

XXI століття висуває нові завдання в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільствах, відбувається прискорення процесів глобалізації та інформатизації, що стрімко змінює умови, які впливають на якість,

сутність та складові процесу соціалізації особистості. Сьогодні вимагає засвоєння значно ширшого обсягу культури соціуму та соціального досвіду, а, отже є потреба і вищого рівня сформованості соціальних якостей особистості.

Особистість є фактором, який визначає характер суспільства, головним елементом соціальної системи держави, громади, суб'єктом та об'єктом усіх соціальних відносин. Тому в Україні й поза її межами приділяється увага соціальному становленню молоді. Європейська хартія участі молоді у житті громади та регіону наголошує на підготовці молоді до соціальної активності та участі у волонтерській роботі, підтримці молодіжних ініціатив та проєктів, участі молоді у житті громади та регіону [5]. У проєкті Національної програми виховання дітей та учнівської молоді наголошено на необхідності створення виховного середовища за місцем проживання у територіальній громаді.

Школа має бути відкритою виховною системою, яка активно взаємодіє у соціалізаційних процесах з середовищем. Інформаційне суспільство вимагає від системи освіти підготовки соціально активних особистостей, здатних приймати відповідні рішення у процесі соціалізації.

Старшокласники – це особлива соціально-демографічна група, яка знаходиться на порозі дорослого життя, після закінчення школи поповнить коло членів територіальної громади, в умовах якої уміння будувати соціальне майбутнє стає все більш актуальним. Територіальна громада є тим середовищем, де реалізуються всі потреби особистості у соціумі, саме тут відбувається соціалізація особистості.

Велике значення має участь соціального педагога у координації діяльності територіальної громади виховання старшокласників, у роботі відкритого соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада». Він повинен виокремити сукупність соціальних якостей старшокласників, необхідних їм для формування та збереження суб'єктивності у процесі соціалізації в територіальній громаді, визначити рівні сформованості цих якостей, а також форми та методи діяльності в роботі зі старшокласниками у школі, ЦСССДМ, програму формування соціальних якостей старшокласників.

Проблема соціалізації молодого покоління досить ґрунтовно розкрита у соціально-педагогічній літературі. Теоретичні засади соціалізації були розроблені Р. Вайнолою, М. Вебером, Е. Еріксоном, Н. Заверико, І. Зверєвою, А. Капською, І. Коном, М. Лукашевичем, А. Мудриком, С. Савченко, П. Сорокіним, Г.Тардом та ін.. Особливості процесу соціалізації у сучасних умовах інформаційного суспільства досліджували Н. Лавриненко, П. Плотніков, А. Рижанова та ін..

Соціалізуючий вплив територіальної громади проаналізовано у роботах О. Безпалько, Л. Оліференко.

Аналіз літератури дозволяє зробити висновок, що проблема соціалізації старшокласників у територіальній громаді тільки починає розроблятися. Варто зазначити, що О. Безпалько ґрунтовно дослідила теоретичну та практичну соціально-педагогічну роботу з дітьми та учнівською молоддю у територіальній громаді [2]. Однак, подальшого дослідження потребує процес соціалізації саме учнів старших класів у територіальній громаді, як особливої соціальної групи.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня розробленість у сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці визначили тему нашої статті, мета якої надання характеристики соціально-педагогічних умов підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Однією з цілей діяльності соціального педагога є визначення соціально-педагогічних умов соціалізації старшокласників у територіальній громаді. Їх три. Перша соціально-педагогічна умова пов'язана із необхідністю через системне організаційно-методичне забезпечення діяльності соціальних педагогів певної територіальної громади, які підпорядковані різним відомствам та соціальним установам, сприяти координації їх дій, співпраці та взаємодії у забезпеченні підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників. Друга соціально-педагогічна умова пов'язана із створенням відкритого соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада», що мінімізує стихійну складову та зробить процес соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованим, а у школі – більш соціально-орієнтованим. Третя соціально-педагогічна умова пов'язана із соціальним загартуванням старшокласників: формування сукупності соціальних якостей (соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність) через реалізацію соціальних ініціатив у територіальній громаді. Ці соціально-педагогічні умови складаються з наступних структурних компоненти: організаційно-структурного, концептуального блоку, процесуального блоку, управлінського блоку.

Організаційно-структурний блок стосується виокремлення суб'єкта та об'єкта системи організаційно-методичної діяльності соціального педагога, де суб'єкт є джерелом активності, носієм предметно-практичної діяльності, спрямованої на перетворення об'єкта на суб'єкт соціально-педагогічної діяльності.

Соціальний педагог – науковець-методист спрямовує свою діяльність на підвищення компетенції, професіоналізму, об'єднання,

налагодження взаємодії, координацію діяльності соціальних педагогів, підпорядкованих різним відомствам територіальної громади щодо соціалізації старшокласників. Результатом повинно стати перетворення соціальних педагогів-практиків з об'єктів на суб'єкт діяльності зі старшокласниками, спрямований на забезпечення підвищення ефективного процесу їх соціалізації у територіальній громаді.

Мета концептуального блоку – системне організаційно-методичне забезпечення діяльності соціальних педагогів територіальної громади шляхом сприяння підвищенню компетенції, професіоналізму, кваліфікації, налагодження взаємодії соціальних педагогів територіальної громади.

Принципами формування першої соціально-педагогічної умови є: системність, цілеспрямованість у досягненні мети, компетентність, інтеграція та координація виховної діяльності, територіальність [3].

Завданнями її є: 1) організаційно об'єднати соціальних педагогів територіальної громади щодо забезпечення єдності та узгодженості процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді; 2) розширити знання та навички професійної діяльності з соціального виховання старшокласників у територіальній громаді; 3) методично забезпечити діяльність соціальних педагогів територіальної громади стосовно соціалізації старшокласників; 4) вдосконалити взаємодію всіх соціальних педагогів територіальної громади щодо соціального розвитку старшокласників.

Проектування *процесуального блоку* системного організаційно-методичного забезпечення діяльності соціальних педагогів, включає організаційний та методичний блок.

В ідеальному вигляді організаційний блок забезпечення діяльності соціальних педагогів територіальної громади для вирішення завдань першої соціально-педагогічної умови соціалізації старшокласників, потребує створення у територіальній громаді науково-методичного соціально-педагогічного центру. Його метою є об'єднання соціальних педагогів територіальної громади, налагодження їх співпраці, координація діяльності.

Завдання, які вирішуються: 1) впровадити наукові соціально-педагогічні дослідження та інноваційні форми роботи у практичну діяльність соціальних педагогів, які працюють зі старшокласниками; 2) сприяти розширенню професійних контактів серед соціальних педагогів; 3) забезпечити надання соціально-педагогічних консультацій фахівцями, які працюють у виховних інституціях місцевого самоврядування зі старшокласниками.

Форми роботи, що використовуються для організаційного об'єднання соціальних педагогів-практиків – лекції, семінари, наради, консультації, конференції [4].

Результатом має стати координація роботи соціальних педагогів територіальної громади, впровадження наукових розробок у практичну соціально-педагогічну діяльність на рівні територіальної громади, обговорення актуальних проблем, пов'язаних з процесом соціалізації старшокласників.

Метою методичного блоку є сприяння отриманню нових знань та напрацюванню навичок соціально-педагогічної роботи для забезпечення ефективної соціалізації старшокласників у територіальній громаді шляхом навчально-методичного забезпечення соціальних педагогів.

Завдання, які вирішуються за допомогою методичного блоку: 1) розробити навчальні курси для підвищення компетенції соціальних педагогів-практиків територіальної громади; 2) організувати навчання для соціальних педагогів; 3) сприяти участі у конференціях; 4) розробити та реалізувати соціально-педагогічні проекти.

Методи реалізації: лекції, бесіди, тренінги, наради, конференції, проектування.

Результатом має стати підвищення кваліфікації, професіоналізму, компетентності соціальних педагогів-практиків, розширення їх знань щодо організації соціального виховання у школі, за місцем проживання, у територіальній громаді, забезпечення застосування проектних вмінь у практичній діяльності, збагачення навичок соціально-педагогічної діяльності у соціальному середовищі.

Управлінський блок передбачає керівництво системним організаційно-методичним забезпеченням діяльності соціального педагога. Процес управління забезпечується проведенням нарад, семінарів, обговорень, плануванням діяльності, забезпеченням контролю [4].

Можна зробити висновок, що системне організаційно-методичне забезпечення діяльності соціальних педагогів територіальної громади сприятиме координації, співпраці, взаємодії соціальних педагогів, забезпечити єдині методичні підходи до процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді.

Другою соціально-педагогічною умовою є створення відкритого соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада», що мінімізує стихійну складову та зробить процес соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованим, а у школі соціалізованим.

Організаційно-структурний компонент відкритого соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада» складається з таких елементів, як об'єкт, суб'єкт та функціональних зв'язків поміж них.

Суб'єктом створення відкритого соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада» є соціальний педагог, який пройшов підготовку на базі соціально-педагогічного науково-методичного центру.

Об'єктами соціально-орієнтованого педагогічного середовища «школа – територіальна громада» є педагогічний колектив, батьки учнів, органи самоорганізації населення, посадові особи місцевого самоврядування.

Результатом впровадження другої соціально-педагогічної умови соціалізації старшокласників має стати перетворення об'єкта у суб'єкт соціально-педагогічної діяльності у третій соціально-педагогічній умові.

Розглянемо *концептуальний компонент* соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада», ефективність якого забезпечується єдністю дій та комунікацією між його структурними компонентами.

Метою створення відкритого соціально-виховного середовища «школа-територіальна громада» є мінімізація стихійних складових та забезпечення процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованим, а у школі – більш соціально-орієнтованим, шляхом формування соціально-орієнтованого педагогічного середовища школи та педагогізації територіальної громади.

Завдання: 1) сформувані соціально-педагогічну ідеологію школи; 2) підвищити соціально-педагогічну компетенцію педагогічного колективу школи; 3) здійснити соціально-педагогічну просвіту батьків; 4) забезпечити соціально-педагогічне орієнтування посадових осіб місцевого самоврядування; 5) залучити органи самоорганізації населення до соціального виховання за місцем проживання.

Основою ефективного процесу соціалізації є спільна діяльність всіх її агентів, яку забезпечать два напрями, що відповідають поставленим завданням системи соціально-педагогічної діяльності школи зі старшокласниками: 1) формування шкільного соціально-орієнтованого педагогічного середовища; 2) педагогізація територіальної громади.

Соціально-педагогічна компетентність педагогічного колективу означає наявність у спеціаліста необхідних знань, навичок і вмінь для здійснення соціально-педагогічної професійної діяльності. Тому метою є надання педагогам школи знань щодо специфіки соціально-педагогічної діяльності, структури територіальної громади,

особливостей формування навичок та вмінь впровадження соціально-педагогічних технологій у педагогічну та виховну діяльність школи.

З метою підвищення компетентності педагогічного колективу використовується програма підготовки соціальних педагогів у територіальному науково-методичному соціально-педагогічному центрі.

Основні форми роботи щодо формування компетентності педагогічного колективу: планування соціально-педагогічної діяльності школи, наради, лекції, семінари, круглі столи, тренінги, конференції.

Оскільки сім'я – найближче соціальне середовище для старшокласників, основним інститутом соціалізації, тому участь батьків у процесі соціалізації є вкрай необхідною [2]. Метою соціально-педагогічної просвіти батьків є залучення їх до формування соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада», сутність якої полягає у наданні якісної й достовірної інформації про побудову єдиної системи виховання в родині й школі.

Формами реалізації напряму роботи з батьками обрано міні лекції на батьківських зборах, консультування, участь у загальношкільних заходах батьків, у керівництві гуртками, факультативами.

Важливим є налагодження взаємодії шкільного педагогічного колективу з формуваннями за місцем проживання – органами місцевого самоврядування та самоорганізації населення [3]. Тому другим напрямом процесуального компоненту є педагогізація територіальної громади.

Метою педагогізації територіальної громади є інтеграція виховних впливів територіальної громади.

Педагогізація територіальної громади щодо забезпечення ефективного процесу соціалізації старшокласників складається з двох напрямів, які є завданнями: 1) насичення виховним потенціалом місця проживання через залучення органів самоорганізації населення до процесу соціалізації старшокласників у територіальній громаді; 2) педагогічне орієнтування посадових осіб місцевого самоврядування. Передбачаються такі форми роботи: проведення заходів у клубах за місцем проживання, збори, екскурсії, лекції, тренінги.

Наступним елементом системи соціально-педагогічної діяльності загальноосвітнього закладу є *управлінський компонент*. Він забезпечує інформаційне, методичне, координаційне, технологічне супроводження соціально-педагогічної діяльності, оцінку та корекцію всього, що відбувається [4]. Соціальний педагог приймає безпосередню участь в управлінні. Основними елементами процесу управління системою соціально-педагогічної діяльності є: збір інформації, визначення цілей та завдань діяльності; прийняття рішень; організація виконання

прийнятих рішень; визначення часу для вирішення завдання щодо досягнення цілей; контроль виконання.

У результаті конструювання другої соціально-педагогічної умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді можна зробити висновок, що відкрите соціально-виховне середовище «школа – територіальна громада» формує школу як особливе соціальне середовище, в якому особистість старшокласника готується до виходу у територіальну громаду, залучає органи самоорганізації населення до виховної роботи у школі [2]. Результат реалізації другої соціально-педагогічної умови є перетворення її об'єктів у суб'єкти соціально-виховної діяльності територіальної громади.

Третьою соціально-педагогічною умовою є організація соціального загартування старшокласників: формування сукупності соціальних якостей (соціальної активності, соціальної відповідальності, толерантності) через реалізацію соціальних ініціатив у територіальній громаді.

Мета цієї умови підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді – загартувати сформовану у школі сукупність соціальних якостей шляхом участі старшокласників у практичній життєдіяльності територіальної громади.

Суб'єктом є компетентний у процесах соціалізації педагогічний колектив школи, підготовлені батьки старшокласників, соціальний педагог школи та ЦСССДМ, педагог-організатор клубу за місцем проживання, педагогічно-зорієнтовані органи місцевого самоврядування та підготовлені представники органів самоорганізації населення. Об'єкт – старшокласник загальноосвітнього закладу.

Завдання: 1) сформувати таку сукупність соціальних якостей, яка забезпечить перетворення об'єкту соціалізації в суб'єкт; 2) сприяти отриманню соціального досвіду старшокласників у самоврядуванні; 3) відпрацювати навички волонтерської та проектної діяльності.

Соціальне загартування старшокласників має три напрями, що відповідають поставленим завданням: 1) волонтерська діяльність; 2) участь у становленні органів самоорганізації; 3) фандрайзингова діяльність.

Процес формування сукупності соціальних якостей сприяє формуванню: соціальної активності, соціальної відповідальності, толерантності.

Формування соціальної активності відбувається шляхом проведення соціально-педагогічної тренінгів, практичних занять, бесід.

Основними формами реалізації при формуванні соціальної відповідальності є бесіди, лекції, факультативи.

Сформована сукупність соціальних якостей, досвід безпосередньої участі у шкільному самоврядуванні, волонтерській та фінансовій діяльності дозволяють старшокласникам приймати участь у процесах розбудови територіальної громади.

Соціальне загартування старшокласників пов'язано з їхньою участю у розбудові шкільного самоврядування.

Основними формами розбудови органів самоорганізації є: тренінг, участь у створенні та діяльності асоціації старшокласників, підготовка та участь у зборах органів самоорганізації населення за місцем проживання.

Найбільш ефективно соціальне загартування відбувається за місцем проживання, де характерні такі особливості позашкільного життя, як: не регламентованість, добровільність, можливість вибору, відносну незалежність від дорослих, широкі можливості для розвитку активності, самодіяльності, творчості, неформальний характер, і різновіковий склад діючих угруповань й об'єднань. Саме тут діють клуби за місцем проживання, де проводиться робота з організації вільного часу дітей та молоді [4].

Соціальне загартування передбачає налагодження системи взаємодії шкільних педагогічних колективів з громадськими виховними формуваннями мікрорайону на основі здійснення волонтерської діяльності. За допомогою волонтерської діяльності створюється система саморегуляції та самоконтролю суспільства, що сприяє розвитку територіальної громади.

Фандрейзингова діяльність (активізація ресурсів) надасть можливість старшокласникам проявляти соціальну активність та відповідальність, приймаючи участь у соціальному проектуванні. Основними формами реалізації фандрейзингової діяльності є підготовка проектної пропозиції; участь у заходах, що проводять громадські організації, ЦСССДМ.

Отже, результатом впровадження третьої соціально-педагогічної умови повинно стати безпосереднє включення старшокласників у життєдіяльність територіальної громади, у процесі самоврядування та самоорганізації, розвитку громадських організацій, усвідомлення та подолання труднощів, протиріч, що виникають у цих процесах.

Таким чином, перша соціально-педагогічна умова – координація діяльності соціальних педагогів територіальної громади щодо ефективної соціалізації старшокласників, пов'язана із діяльністю професіонала соціального виховання – соціального педагога-науковця через системне організаційно-методичне забезпечення діяльності соціальних педагогів територіальної громади, що сприяє координації їх

дій, співпраці та взаємодії у забезпеченні підвищення ефективності процесу соціалізації старшокласників; друга соціально-педагогічна умова – створення відкритого соціально-виховного середовища «школа – територіальна громада», що мінімізує стихійну складову та зробить процес соціалізації старшокласників у територіальній громаді більш керованим, а у школі – більш соціально-орієнтованим, пов'язана із забезпеченням системної взаємодії соціальних педагогів, педагогічного колективу школи, батьків учнів, посадових осіб місцевого самоврядування, представників органів самоорганізації населення; третя соціально-педагогічна умова – соціальне загартування старшокласників: формування сукупності соціальних якостей (соціальна активність, соціальна відповідальність, толерантність) через реалізацію соціальних ініціатив у територіальній громаді забезпечить процес входження старшокласників у доросле життя, засвоєння соціального досвіду та подальшу ефективну соціалізацію

Список використаної літератури

1. Андреева И. Н. Антология по истории и теории социальной педагогики : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. Н. Андреева. – М. : Академия, 2000. – 176 с. **2. Безпалько О. В.** Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Безпалько. – К. : Наук. світ, 2006. – 365 с. **3. Аніщенко А. П.** Соціально-виховна робота у територіальній громаді / А. П. Аніщенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. моногр. / За ред. С. Єрмакова; М-во освіти і науки України, Харк. держ. акад. дизайну і мистец. – Х., 2006. – №2. – С. 3 – 7. **4. Батанов О. В.** Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / О. В. Батанов. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с. **5. Європейська хартія участі молоді у місцевому і регіональному житті** // Сайт «Переглянута Європейська хартія щодо участі молоді у місцеву і регіональному житті». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eucharter.pedagog.org.ua/text/charter/src.html>.

Сатур О. В Специфіка соціалізації старшокласників в умовах територіальної громади

У статті розкривається соціально-педагогічні умови підвищення ефективності соціалізації старшокласників у територіальній громаді. До яких віднесено: координація діяльності соціальних педагогів територіальної громади щодо ефективної соціалізації старшокласників;

створення відкритого соціально-виховного середовища «школа-територіальна громада»; соціальне загартування старшокласників, формування сукупності соціальних якостей.

Ключові слова: територіальна громада, специфіка соціалізації старшокласників в умовах територіальної громади.

Сатур Е. В. Специфика социализации старшеклассников в условиях территориальной общины

В статье розкривається соціально-педагогічні умови підвищення ефективності соціалізації старшокласників в територіальній общині. Которим относятся: координація діяльності соціальних педагогів територіальної общини відносно ефективної соціалізації старшокласників; створення відкритої соціально-виховної середовища «школа-територіальна громада»; соціальне загартування старшокласників, формування сукупності соціальних якостей.

Ключевые слова: територіальна громада, специфіка соціалізації старшокласників в умовах територіальної общини.

Satur O. V. Specifics socializations of senior pupils in the conditions of territorial society

The article gives a scientific substantiation, substantial development of socio-pedagogical conditions for increasing the efficiency of socialization of pupils in the territorial громаді. Which include: coordination of social teachers of the territorial community of effective socialization high school students; establishment of open socio-educational environment «school-territorial community»; social hardening of high school students, providing a set of social skills.

Key words: territorial community, the specifics of socialization high school students in the conditions of a territorial community.

УДК 37.013.42:316.362.31

Н. О. Сикало

РЦСССДМ ЯК ЦЕНТР СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ

Сім'я є складним соціокультурним явищем. Вона являє собою практично всі аспекти людської життєдіяльності на всіх рівнях

соціальної практики: від індивідуального до суспільно-історичного, від матеріального до духовного. Традиційно сім'я – це середовище, призначене для повноцінного розвитку дитини.

Але, на жаль, іноді це середовище не завжди є досконалим. Сім'ї стикаються з різними проблемами. Деякі проблеми перешкоджають адаптації сім'ї в суспільстві. Такою проблемою є порушення структури сім'ї або неповна сім'я. Слід зазначити, що за даними сучасних досліджень кожна третя сім'я є неповною.

Актуальність дослідження діяльності РЦСССДМ як центру соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями обумовлена тим, що негативні процеси, породжені сучасною соціально-економічною ситуацією, проявляються особливо яскраво саме на вихованні дітей з неповних сімей. Фактично всі неповні сім'ї залежать від соціальної підтримки держави і потрапляють в малозабезпечені групи населення. Крім того, розлучення батьків, нестабільний, конфліктний стиль відносин у таких сім'ях спотворюють умови ранньої соціалізації. Саме тому цей тип сім'ї потребує не тільки державної підтримки, але і в соціально-педагогічної допомоги.

Соціально-педагогічна діяльність по відношенню до неповних сімей має свою специфіку, оскільки мова йде про порушення структури сім'ї та відсутності одного з батьків.

Проблемам неповних сімей на сучасному етапі присвячено праці В. Безлюдної [1], О. Безпалько [2], О. Мороз [3], С. Харченко [4] та інших. Проте особливості соціально-педагогічної з неповною сім'єю залишається практично поза увагою дослідників.

Метою статті є висвітлення особливостей функціонування РЦСССДМ як центру соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями.

Основними функціями, делегованими членам сім'ї її соціальним оточенням, є: забезпечення виживання, захисту сім'ї від зовнішніх факторів, турбота членів сім'ї один про одного; виховання дітей, створення фізичних, емоційних, соціальних і економічних передумов для індивідуального розвитку членів сім'ї, підтримання їх тісних емоційних зв'язків один з одним, а також соціальний контроль за поведінкою один одного [2, с. 32]. Незважаючи на важливість даних функцій слід зазначити, що в сучасному суспільстві далеко не всі ці функції виконуються кожною родиною, але найбільш проблемною є реалізація вказаних функцій у неповних сім'ях.

Сучасні тенденції розвитку сім'ї як соціального інституту і первинного чинника формування особистості дитини, збільшення кількості неповних сімей, дефіцит їх виховних та інших соціально-адаптивних можливостей висувають на перший план необхідність

створення ефективних механізмів соціальної допомоги неповній сім'ї засобами психолого-педагогічної просвіти батьків, а також оптимізації організаційно-педагогічних умов соціальної підтримки неповної сім'ї.

До числа основних проблем, властивих неповним сім'ям відносяться: проблема в матеріальному забезпеченні сім'ї; поєднання соціальної ролі і професійних ролей; пошуку нового шлюбного партнера; негативних стереотипів сприйняття неповної сім'ї з боку соціуму; асиміляції дітьми партнерів статево-рольової поведінки.

Крім перерахованих вище, існує безліч соціально-психологічних проблем, що виникають у внутрішньо особистісній сфері і міжособистісних відносинах членів неповної сім'ї.

Саме установи соціального обслуговування здатні надавати дієву допомогу неповній сім'ї і дітям по широкому колу питань їх життєдіяльності, попереджати багато негативних явищ, що стосуються виконання сім'єю її виховних функцій.

Районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно до Закону України від 21.06.01р. № 2558-111 «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» проводить соціальну роботу з дітьми, молоддю та сім'ям, у тому числі неповними.

Мета соціальної роботи РЦСССДМ з неповними сім'ями полягає у забезпеченні психологічної підтримки неповних сімей та зміцненні психічного здоров'я сім'ї: формування сприятливих соціально-психологічних та соціально-педагогічних умов для сімейного виховання, гармонійних сімейних і міжособистісних відносин.

Тому в процесі роботи з неповною сім'єю основними завданнями РЦСССДМ є:

- надання допомоги у створенні в родині атмосфери взаєморозуміння і взаємної поваги, сприятливого морально-психологічного мікроклімату, подоланні сімейних конфліктів;
- соціально-психологічна адаптація дітей і дорослих до мінливих умов життя;
- підвищення стресостійкості дітей і батьків у сферах міжособистісного, сімейного, батьківського спілкування;
- виявлення причин, що сприяють дезадаптації неповнолітніх;
- профілактика девіантної поведінки дітей і підлітків [3, с. 23].

Основний зміст роботи РЦСССДМ з неповною сім'єю полягає у забезпеченні такої сім'ї комплексом соціальних послуг (соціальне обслуговування, матеріально-фінансова та соціальна допомога), проведенні соціального інспектування, організації соціального супроводу та соціальної (соціально-педагогічної) профілактичної та реабілітаційної роботи.

Діяльність працівників РЦСССДМ як центру соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями передусім спрямована на створення сприятливих умов для виходу сім'ї зі складних життєвих обставин, формування власних соціально-психолого-педагогічних ресурсів сім'ї щодо попередження і подолання сімейного неблагополуччя та її подальшого нормального соціального функціонування й розвитку [5, с. 45]. Досягнення цієї мети можливе через комплексне вирішення ряду завдань практичного характеру, головним із яких є відновлення втрачених та активізація і формування необхідних внутрішніх ресурсів сім'ї щодо подолання й попередження сімейного неблагополуччя.

Фахівець соціально-педагогічної роботи РЦСССДМ є найбільш ефективною і дієвою фігурою реальної та адресної допомоги неповній сім'ї. Він виявляє коло і гостроту проблем, обставини, які надають деструктивний вплив на життєдіяльність сім'ї в цілому або батьків і дітей окремо. Він же розробляє програму спільних дій з сім'єю, беручи до уваги її проблеми і, керуючись нормативно-правовими документами; визначає доцільність соціально-правової, матеріальної, медичної, психологічної та соціально-педагогічної допомоги сім'ї; здійснює моніторинг її ефективності.

Розглянемо основні складові соціальної допомоги неповним сім'ям, що здійснюються соціально-педагогічними працівниками РЦСССДМ. Освітня складова включає в себе два напрямки діяльності: допомога в навчанні і вихованні.

Допомога в навчанні спрямована на запобігання сімейних проблем і формування педагогічної культури батьків. Допомога у вихованні проводиться, в першу чергу, з батьками – шляхом їх консультивання, а також з дитиною за допомогою створення спеціальних виховних ситуацій для вирішення завдання своєчасної допомоги сім'ї з метою її зміцнення [4, с. 184].

Психологічна складова допомоги включає в себе два компоненти: соціальну підтримку і корекцію. Підтримка спрямована на створення сприятливого клімату в сім'ї найчастіше в період короткочасної кризи. Корекція міжособистісних відносин відбувається, в основному, коли в родині існує психічне насильство над дитиною, що приводить до порушення її нервово-психічного і фізичного стану. До такого виду насильства належить залякування, образа дитини, приниження її честі й гідності, порушення довіри.

Посередницький компонент соціальної допомоги включає в себе три складові: допомога в організації, координації та інформування. Допомога в організації спрямована на організацію сімейного дозвілля,

що включає в себе: організацію виставок-продажів поношених речей, благодійних аукціонів, клубів за інтересами, організацію сімейних свят, конкурсів та ін. Допомога в координації спрямована на активізацію різних відомств і служб у спільному вирішенню проблем конкретної сім'ї і положення конкретної дитини в ній. Допомога в інформуванні спрямована на забезпечення сім'ї інформацією з питань соціального захисту. Вона проводиться у формі консультування. Питання можуть стосуватися житлового, сімейно-шлюбного, трудового, цивільного, пенсійного законодавства, прав дітей, жінок, а також проблем, які існують всередині сім'ї [1, с. 9].

Підвищення рівня психолого-педагогічної грамотності батьків може здійснюватися у двох формах безперервної освіти дорослих: неформального (спілкування, вільна передача і обговорення свого і чужого досвіду, використання засобів масової інформації) та спеціально організованого навчання (цикли лекцій, проблемні семінари, індивідуальні та групові консультації, тренінги).

За родом своєї діяльності фахівець соціальної роботи інтегрує функції соціального педагога, практичного психолога, андрагога і консультанта щодо соціально-правового захисту сім'ї. У роботі з дітьми з неповної сім'ї, він виступає як соціальний педагог і практичний психолог, а в роботі з батьками – як андрагог і консультант щодо соціально-правового захисту сім'ї [4, с. 149].

Слід зазначити, що в умовах низької мотивації звернення неповних сімей за соціально-педагогічною, психологічною допомогою працівниками РЦСССДМ застосовується така форма роботи з неповною сім'єю як патронаж. Патронаж – одна з форм роботи, спеціаліста РЦСССДМ, що працює з сім'єю, яка представляє собою відвідування неповної сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, що дозволяє встановити і підтримувати тривалі зв'язки з неповною родиною, своєчасно виявляти її проблемні ситуації, надаючи негайну допомогу. Патронаж дає можливість спостерігати неповну сім'ю в її природних умовах, що дозволяє отримати більше інформації.

Поряд з патронажем соціально-педагогічними працівниками РЦСССДМ як одна з форм роботи з неповною сім'єю проводяться консультаційні бесіди. Під час проведення консультаційних бесід використовувати найбільш поширені прийоми консультування: емоційне зараження, навіювання, переконання, міні-тренінги та ін. При цьому консультаційна бесіда може бути наповнена різним змістом і виконувати різні завдання – освітні, психологічні, психолого-педагогічні. Якщо неповна сім'я не є ініціатором взаємодії з фахівцем, консультування може

проводитися в завуальованій формі. Кінцева мета консультаційної роботи – за допомогою спеціально організованого процесу спілкування актуалізувати внутрішні ресурси неповної сім'ї, підвищити її реабілітаційну культуру і активність, відкоригувати ставлення до дитини.

Ефективним методом соціально-педагогічної роботи з неповною сім'єю є використання такого групового методу роботи, як тренінг. Тренінг являє собою поєднання багатьох прийомів індивідуальної і групової роботи і є одним з найбільш перспективних методів вирішення проблеми психолого-педагогічної освіти матері (батька). Використовується в роботі з неповними сім'ями, що мають дітей з вадами психічного, фізичного, соціального розвитку.

Отже, фахівець соціально-педагогічної роботи РЦСССДМ виступає в якості радника, який вислуховує прохання і дає пояснення в рамках своєї компетенції; виконує сполучну роль між сім'єю та установами соціального захисту на місцевому та регіональному рівнях; при необхідності представляє інтереси сім'ї або кого-небудь з її членів, виступаючи як адвокат, що володіє інформацією нормативно-правового характеру.

Соціально-педагогічний супровід неповної сім'ї включає в себе різні необхідні для цієї родини форми матеріальної, психологічної, освітньо-просвітницької, консультативно-правової і культурно-дозвілєвої допомоги. Він являє собою соціальну структуру, націлену і здатну адекватно, оперативно реагувати не тільки на матеріальні потреби неповної сім'ї, але і застосовувати широкий спектр різних форм морально-психологічної, психолого-педагогічної, правової та соціокультурної освіти.

Ефективність функціонування РЦСССДМ обумовлюється тим, що робота будується з урахуванням потреб батьків і дітей з неповної сім'ї, скорочуються терміни надання допомоги, вона надається комплексно і адресно, є зворотний зв'язок, що дозволяє соціальному працівнику простежувати якісні зміни в сімейних відносинах між колишнім подружжям, батьками і дітьми.

Таким чином, РЦСССДМ є важливим осередком соціально-педагогічної роботи з неповною сім'єю. У вирішенні проблем, з якими стикаються неповні сім'ї, фахівці соціальної роботи мають застосовувати різні форми психолого-педагогічної допомоги: психологічне консультування, корекцію міжособистісних відносин колишнього подружжя, сімейну психотерапію, вчити батьків організації сімейного дозвілля; важливим завданням фахівців є також ліквідація функціональної неграмотності і психолого-педагогічна просвіта батьків.

У змісті соціально-педагогічної допомоги неповній сім'ї можна виділити на три основні напрямки: освітній – даний вид допомоги передбачає ліквідацію функціональної правової і педагогічної

неграмотності батьків, просвітництво, організацію освітніх курсів, груп спілкування і взаємодопомоги; психосоціальний, який здійснюється в тих випадках, коли потрібен суспільний чи індивідуальний вплив на сім'ю; мета цих дій – турбота про здоров'я, про умови нормального виховання та життя дітей; посередницький – влаштування в спеціалізовані установи, організація сімейного дозвілля, соціальна реабілітація; психолого-педагогічне консультування; корекцію взаємин та психотерапію; вплив на свідомість, почуття, стосунки, що сприяє зняттю психологічних і виховних проблем, які турбують батьків і дітей.

Список використаної літератури

1. Безлюдна В. В. Сім'я в системі соціальних служб : зарубіжний досвід / В. В. Безлюдна // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка. Т. XII, част. 1. – К., 2010. – С. 8 – 17. **2. Безпалько О. В.** Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть : [монографія] / О. В. Безпалько. – К. : УДЦССМ, 2001. – 344 с. **3. Мороз О. М.** Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / Авт.-упоряд.: Мороз О. М., Постолюк Г. І., Семигіна Т. В., Шипіленко О. С. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с. **4. Соціально-педагогічні технології :** навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с. **5. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні (перевидання) /** За заг. ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003. – 128 с.

Сикало Н. О. РЦСССДМ як центр соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями

У цій статті визначається значення та специфіка діяльності РЦСССДМ у процесі надання соціально-педагогічної допомоги неповним сім'ям, розглядаються основні напрямки, форми та методи соціально-педагогічної роботи фахівців РЦСССДМ з неповною сім'єю. Сформульовані основні завдання соціально-педагогічного супроводу неповних сімей.

Ключові слова: неповна сім'я, соціально-педагогічний супровід, освіта, психологічна допомога, патронаж.

Сыкало Н. А. РЦСССДМ как центр социально-педагогической работы с неполными семьями

В данной статье определяется значение и специфика деятельности РЦСССДМ в процессе оказания социально-

педагогической помощи неполным семьям, рассматриваются основные направления, формы и методы работы специалистов социально-педагогической работы РЦСССДМ с неполной семьей. Сформулированы основные задачи социально-педагогического сопровождения неполных семей.

Ключевые слова: неполная семья, социально-педагогическое сопровождение, образование, психологическая помощь, патронаж.

Sykalo N. A. RCCCFY as a centre of socio-pedagogical work with incomplete families

This article is determined by the value and the specifics of their activity РЦСССДМ in the process of providing social and educational assistance-parent families, outlines the basic directions, forms and methods of work of the specialists of socio-pedagogical work RCCCFY with incomplete family. Basic tasks of socio-pedagogical support of single-parent families.

Key words: incomplete family, socio-pedagogical support, education, and psychological support, patronage.

УДК 37.013.42:[373.22:316.624]

Н. І. Сотнікова

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ У ДІТЕЙ В УМОВАХ ДНЗ

Агресивні, закомплексовані, закриті від зовнішнього світу та заглиблені в себе діти – проблема актуальна і серйозна. Її розв’язання потребує тривалої, послідовної, скоординованої роботи спеціалістів, які оточують таку дитину. Якщо вчасно не виявити і не подолати цих труднощів розвитку, то в подальшому виникнуть різні психологічні негаразди у вже дорослої особистості. Актуальність проблеми зумовлена пошуком оптимальних шляхів підготовки дитини до життя, формування її соціальної орієнтації, стимулювання особистісної самореалізації зумовлена передусім зміною освітньої парадигми, труднощами сучасного періоду в розвитку нашого суспільства, масштабністю й гостротою його соціальних, культурних та економічних проблем.

Відповідно до ст. 9 закону України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) кожна дитина має право здобувати дошкільну освіту як у

дошкільному навчальному закладі (ДНЗ), так і в сім'ї, за допомогою членів родини або педагогів. Тому важливим є питання осучаснення змісту дошкільної освіти, впровадження різнобічного підходу до розвитку дітей дошкільного віку, розробка методичних матеріалів для вихователів, соціальних педагогів, психологів, батьків, які виховують дітей дошкільного віку.

Одними з пріоритетних напрямів у розвитку дошкільної освіти фахівці вважають: введення в систему дошкільної освіти соціально-педагогічної роботи, що дасть змогу охопити дошкільним вихованням дітей, які за станом здоров'я не можуть відвідувати дитячий садок; відкриття соціальних груп загального розвитку та створення умов для перебування з однолітками і здобуття дошкільної освіти, ранньої адаптації дітей з вадами фізичного або розумового розвитку; забезпечення безоплатного утримання у садках дітей із соціально незахищених сімей підвищення рівня педагогічних працівників та поповнення галузі новими кваліфікованими кадрами тощо [1].

Питання діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах вивчали вітчизняні дослідники О. Безпалько, В. Бочарова, Т. Веретенко, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, С. Хлебик та ін. Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей дошкільного віку досліджували Т. Алексєнко, С. Болтівець, О. Кононко, Т. Поніманська та ін. Питаннями діяльності з попередження агресивних проявів у дітей в умовах ДНЗ займалися такі дослідники, як Ч. Дарвін, В. Штерн, С. Айзенк, А. Бодальов, А. Захаров, В. Ролінський, А. Бандура, Л. Юсман, Р. Ірон та ін. У вітчизняній педагогіці та психології проблемою агресії займалися Л. Виготський, С. Рубінштейн, П. Гальперін, Л. Божович, М. Кольцова, В. Мухіна, Т. Комісаренко, Н. Левітон та ін.

Велика увага також надавалась розробці засобів подолання агресії. Це питання розкрито у роботах Л. Божович, М. Кольцова, В. Мухіна, Т. Комісаренко, М. Лисіна. Найбільш повно умови подолання агресивної поведінки у дошкільників вивчені Р. Овчаровою, Е. Лютовою, Г. Моніною. Проблема дитячої агресивності і агресивної поведінки постійно знаходиться в полі зору закордонних та вітчизняних психологів.

Детальний науковий аналіз сутності, детермінант, видів агресії (також і підліткової) надається в працях А. Бандури, Л. Берковитца, Р. Бэрона, В. Голднера, Д. Долларда, Л. Дуба, Д. Зіллманна, Р. Кратчфілда, К. Лоренца, Н. Міллера, О. Моврера, Г. Паренса, Д. Річардсона, С. Темпла, З. Фрейда й А. Фрейд, Е. Фромма, Х. Хекхаузена та ін. Серед вітчизняних досліджень можна назвати роботи Г. Андрєєвої, А. Балакірева, Л. Барденштейна, Г. Бочкарьової, В. Васілевського, Л. Волошиної, Н. Вострокнутава, С. Думова,

В. Знакова, Л. Колчіної, Л. Конишевої, Т. Курбатової, Н. Левитова, М. Лісіної, Ю. Можгінського, Т. Молодцової, А. Ратінова, А. Реана, Е. Романіна, С. Рощіна, Т. Румянцевої, О. Сітковської, Ю. Стаценко, В. Устинової, І. Фурманова та ін.

Метою цієї роботи постав аналіз діяльності соціального педагога з попередження агресивних проявів у дітей в умовах дошкільних навчальних закладів.

Отже, спочатку, на наш погляд, необхідно визначитися з розумінням сутності соціально-педагогічної діяльності та головного її суб'єкта як професіонала. *Соціальний педагог* – спеціаліст, який організовує соціально-педагогічну діяльність з дітьми, молоддю та дорослими в різних соціокультурних середовищах (сім'я, навчальний заклад, трудовий колектив, дитячі та молодіжні об'єднання, клуби тощо) з метою створення для них сприятливих умов соціалізації. *Соціально-педагогічна діяльність* спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [2].

Як професія «соціальний педагог» в Україні була введена до кваліфікаційного переліку спеціальностей лише у 2000 році. З того моменту найбільшого поширення набула в таких сферах, як загальноосвітні школи, спеціальні навчально-виховні заклади, спеціалізовані служби центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо. Для дошкільних навчальних закладів ця посада ще досить нова.

На сьогодні виникає нагальна потреба у конкретизації напрямів діяльності соціального педагога в ДНЗ, розробці змісту та форм його роботи, яка суттєво відрізняється від роботи соціального педагога в загальноосвітній школі, узагальненні існуючого передового педагогічного досвіду.

Соціальний педагог у дошкільному навчальному закладі – новий тип педагога. Він допомагає вихованцю зрозуміти навколишній світ, піклується про формування моральних, загальнолюдських цінностей, аналізує процес формування особистості, як соціальний процес, процес розвитку її нахилів та здібностей.

Соціальний педагог може стати посередником між центрами розвитку дітей з особливими потребами та дошкільним навчальним закладом, створювати сприятливе розвивальне навчально-ігрове середовище для дітей з особливими потребами, забезпечувати умови для проведення спільних занять із здоровими дітьми в ДНЗ, задовольняючи освітні потреби всіх дошкільників, сприяти ефективному співробітництву педагогів, батьків та фахівців різного профілю.

Діяльність соціального педагога дошкільного навчального закладу може здійснюватись за такими напрямками:

- педагогізація соціально-культурного середовища;
- здійснення соціально-педагогічного патронату дітей, які не відвідують дошкільний навчальний заклад;
- забезпечення педагогічного всеобучу батьків та інших членів родини (дідухів та бабусь), опікунів, прийомних батьків, усіх, хто причетний до виховання дітей;
- допомога родині у вихованні дітей відповідно до запитів батьків та особливостей виховання в конкретній родині;
- організація змістовного дозвілля дошкільнят в ДНЗ та мікрорайоні;
- робота з попередження насильства в сім'ї над дітьми та робота з дітьми, які зазнали насильства;
- робота з дітьми з особливими потребами та їхніми батьками, створення сприятливого навчально-розвивального інклюзивного середовища;
- супровід процесу адаптації дитини та батьків до дошкільного навчального закладу;
- визначення психологічної готовності дітей до навчання в школі;
- посередницька роль у взаєминах дитини, родини з освітніми, соціокультурними закладами мікрорайону [3, с. 5 – 6].

У наш час все частіше спеціалісти, які працюють з дітьми – соціальні педагоги, психологи, педагоги, вихователі – зазначають, що діти нині не такі, як раніше. Діти не такі відкриті та наївні, як їхні ровесники декілька років тому. Діти граються в зовсім інші ігри, дивляться інші телепередачі, інакше спілкуються, по-іншому складаються їхні стосунки з ровесниками, батьками, старшими людьми.

Досить часто в практиці соціального педагога зустрічається девіантна поведінка у формі агресивності, адже агресія є невід'ємною часткою людської природи. Діти цієї категорії вносять певні труднощі в навчально-виховний процес. Їхні батьки почуваються безпомічними перед нескінченними витівками дітей і зауваженнями вихователів. Але найбільше страждає в цій ситуації сама дитина. Якщо дитині не буде надано вчасну допомогу щодо гармонізації розвитку, на неї чекає безліч негараздів і проблем у дорослому житті.

Агресивність у дітей може бути і емоційним станом, і рисою характеру дитини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, ефективністю переживань (гніву, злості, намагання заподіяти іншому травму фізично чи морально). Агресивність майже завжди є

прямим наслідком негативного ставлення до дитини – браку любові, чуйності, поваги, надмірної суворості, зловживання покараннями. Таке визначення агресивності зустрічається в «Короткому термінологічному словнику із соціальної педагогіки» за редакцією Л. Лохвицької та І. Доброскок [4].

Причини агресії у дітей можуть бути різними. Це можуть бути прояви соматичних захворювань, захворювання головного мозку, наслідки травм. Є діти з категорії сімей, які знаходяться у кризовому становищі. Такі сім'ї не в змозі самостійно розв'язати певні сімейні проблеми і потребують допомоги спеціалістів. Діти в подібних кризових сім'ях з раннього віку зазнають різних форм насильства, зневаги, вживають наркотики та потрапляють у залежність, виявляють різні форми девіантної та делінквентої поведінки, жебракують.

Деякі батьки з числа кризових сімей припускаються до асоціальної поведінки і цим подають дітям негативний приклад. Батьки не впорались із сьогоденним життям: не бажали, не зуміли чи не змогли. Проте їхні діти зовсім не винні в цьому. Стартові можливості для успішного становлення дитини у житті закладаються в сім'ї. І коли сім'я – основний інститут соціалізації дитини – не є місцем, в якому дитина почувається захищеною, любимою і потрібною своїм батькам, успішно стартувати в самостійне життя вдається одиницям.

Нажаль, сьогодні інформаційне поле соціалізації дитини є агресивним, жорстоким, розбещеним. Відсутність цензури на телебаченні, радіо, ЗМІ, Інтернеті дають змогу маніпулювати потребами людини з комерційними мотивами. Діти, ще не встигнувши накопичити істинні культурні цінності людства, присвоюють хибні цінності, які пропагандують сьогодні.

Робота з дитиною, що має агресивні прояви поведінки, буде ефективною лише за умови, що спеціаліст розбереться у витоках суті та проблеми дитини, знайде резерви її успішного самоствердження у соціально корисних справах.

Важливо розуміти, що в основі агресивної поведінки знаходиться таке почуття як гнів, що пов'язане з реакцією опору нашого організму шляхом вироблення адреналіну. Мета такої реакції – захистити себе. Відчувати та виявляти гнів – це нормально. Гнів може бути здоровим, корисним почуттям, що сигналізує нам про те, що щось негаразд. Однак, якщо гнів не контролювати й проявляти його неадекватно, він може руйнувати наше здоров'я, мати негативні наслідки для оточуючих. Важливо навчитися розпізнавати гнів, уміти виражати його, спрямовувати в конструктивне русло.

Для того, щоб усунути небажані прояви агресії в дитини в якості профілактики угорські психологи Й. Раншбург, та П. Поппер радять педагогам і батькам приділяти більше уваги дтям, прагнути до встановлення теплих відносин з ними, а на визначених етапах розвитку сина або дочки виявляти твердість і рішучість.

Спеціалісту (соціальному педагогу, психологу, вихователю) у роботі з дітьми з агресивними проявами у поведінці бажано проводити індивідуальні бесіди, залучати дитину до тренінгових занять, де використовуються ігри, що розвивають соціальні уміння по зниженню рівня агресії [5, с. 14].

Проаналізувавши поради соціальним педагогам в роботі з дітьми з агресивними проявами в поведінці таких соціальних педагогів та психологів, як З. Бреженко, Л. Дегтяренко, А. Добрович, В. Сугак та інших, ми можемо сформувати такі поради:

1. Не акцентуйте уваги дитини на проявах агресії.

2. Показуйте дитині власний приклад врівноваженої, неагресивної поведінки. Не ображайте дитину, не допускайте спалахів власного гніву.

3. Намагайтеся відволікати дитину під час спалаху його гніву, запропонуйте їй зайнятися чимось новим, цікавим, почитати книжку, пограти новою іграшкою і т. д.

4. Намагайтеся, щоб дитина, по змозі, була спокійна та врівноважена. Використовуйте заспокоюючі та розслаблюючі вправи, арт-терапію, проводьте заняття на свіжому повітрі і т. д.

5. Якщо ви бачите, що у дитини починається спалах агресії, запропонуйте їй намалювати портрет того, що цьому посприяло, після цього зім'яти та розірвати цей аркуш паперу.

6. Приділяйте такій дитині більше уваги, дайте їй зрозуміти, що вона потрібна, її цінують, люблять, що вона багато значить для суспільства в цілому.

Отже, можна зробити висновок, що агресивну поведінку дитини можна попередити, якщо роз'яснити, власним прикладом показати, як можна реагувати інакше, щоб не принизити гідності іншої людини і не розірвати соціальні зв'язки. Агресії уникнути важко, але навчитись усвідомлювати, контролювати, зменшити частоту проявів – можливо. Головне – не навішувати на дитину ярлик «агресивності», а спробувати їй допомогти, навчити прийомам саморегуляції, роз'яснити уявлення про цінності, протилежні агресії й насильству. Вірити в дитину і вчити її власним позитивним прикладом. Велику роль у цьому соціалізаційному процесі, на нашу думку, має відігравати саме професійний соціальний педагог. І поліпшення сучасного стану роботи соціального педагога із

дітьми дошкільного віку у цьому напрямі ми вбачаємо в спеціальному науковому обґрунтуванні та розробці системи діяльності соціального педагога з попередження агресивних проявів у дітей в умовах ДНЗ.

Подальшого вивчення потребують питання взаємодії соціального педагога ДНЗ з сім'єю та іншими інституціями з проблем дитинства, змісту та форм роботи, створення навчально-методичних посібників для соціальних педагогів, які працюють в дошкільному навчальному закладі, розробки програм щодо організації роботи з дітьми, які виховуються в домашніх умовах тощо.

Список використаної літератури

1. Про проведення у 2008 р. серпневих конференцій педагогічних працівників загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів : лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2008 р. № 1/9-513 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guon.kiev.ua/?q=node/603.htm>. **2. Актуальні проблеми соціальної педагогіки (модульний курс дистанційного навчання) /** Заг. ред. Г. Д. Золотової [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.luguniv.edu.ua/course/category.php?id=101>. **3. Болтівець С.** Соціально-педагогічний патронаж: нова суспільна місія дитячого садка / С. Болтівець // Дошкільне виховання. – 1999. – № 4. – С. 5 – 6. **4. Лохвицька Л. В.** Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки / Л. В. Лохвицька, І. І. Доброскок. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 144 с. **5. Психологічні причини та шляхи подолання агресії в педагогічному середовищі:** матеріали обласної науково-практичної конференції. Черкаси. 11 червня 2009 р. / Упорядники Г. Ю. Парходько, Т. Б. Артеменко. – Черкаси : ЧОІПОПП, 2009. – 90 с.

Сотнікова Н. І. Діяльність соціального педагога з попередження агресивних проявів у дітей в умовах ДНЗ

У статті піднімаються актуальні питання соціально-педагогічної роботи в дошкільному навчальному закладі, визначаються основні напрями здійснення ним професійних обов'язків, обґрунтовується актуальність соціально-педагогічної діяльності з попередження агресивних проявів у дітей дошкільного віку, розглядаються діяльність соціального педагога з попередження агресивних проявів у дітей, форми роботи з такими дітьми, надаються поради щодо роботи з дітьми з проявами агресивної поведінки.

Ключові слова: соціальний педагог, соціально-педагогічна діяльність, агресивність, гнів.

Сотникова Н. И. Деятельность социального педагога по предупреждению агрессивных проявлений у детей в условиях ДОУ

В статье поднимаются актуальные вопросы социально-педагогической работы в дошкольном образовательном учреждении, определяются основные направления осуществления социальным педагогом профессиональных обязанностей, поднимается актуальность социально-педагогической деятельности по предупреждению агрессивных проявлений у детей дошкольного возраста, рассматриваются деятельность социального педагога по преодолению агрессивных проявлений у детей, формы работа с такими детьми, даются советы по работе с детьми, проявляющими агрессивное поведение.

Ключевые слова: социальный педагог, социально-педагогическая деятельность, агрессивность, гнев.

Sotnikova N. I. Activity of social educator with the warning of aggressive manifestations in DNZ conditions

Article highlighted the urgent issues of socio-pedagogical work in a preschool educational institution, defined the basic directions of the performance of their professional duties, rises the relevance of socio-pedagogical work with prevention of aggressive manifestations in children of preschool age, the activity of a social pedagogue with the prevention of aggressive manifestations in children. Kinds of work with such children. Given advises to work with children with manifestations of aggressive behavior.

Key words: the teacher, social-pedagogical activity, aggressiveness, anger.

УДК 316.624-053.6

О. І. Спасібухова

**ВПЛИВ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ
НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Виховання дітей і підлітків є одним із головних завдань суспільства. Складність цього процесу має свої особливості та певні протиріччя особливо у період суспільних, політичних та соціально-економічних криз.

Наявні проблеми у державі, зростання злочинності, занепад моралі, відчуження підлітків від соціальних інституцій, які займаються вихованням молоді, спричиняють різного роду девіації у молодіжному

середовищі, зокрема серед підлітків. Переоцінка звичних стереотипів життєдіяльності, зростання потоку агресивно насиченої інформації, втрата ціннісних орієнтирів знижують резистентність особистості до деструктивного впливу сучасного соціуму. У поведінці підлітків, як найбільш вразливої демографічної групи, все більше виявляються девіації, які відображають їхнє негативне ставлення до соціального середовища, соціальних норм, традицій, впливають на мотивацію вчинків і ставлення до себе.

У сучасних умовах значну роль відіграють позашкільні навчальні заклади, які є вагомим позитивним альтернативним як щодо організації змістовного наповнення вільного часу, виховання, навчання та різнобічного розвитку дітей і підлітків, так і з метою профілактики та соціально-педагогічної корекції девіантної поведінки.

Науковцями досліджувались різні аспекти зазначеної проблеми, а саме: особливості розвитку особистості підлітків з девіантною поведінкою (М. Алемаскін, А. Личко, В. Кудрявцев); науково-методичні засади профілактично-корекційної роботи (С. Беличева, І. Дубровіна). У дослідженнях Л. Линник, І. Козубовської, В. Оржеховської та інших розкриваються різні аспекти проблеми девіантної поведінки, її профілактики та корекції.

Детермінанти девіантної поведінки підлітків багаточисельні, вони мають різний ступінь впливу і специфічного групування у певному випадку. Причини відхилень у поведінці мають своє виникнення будь-де, частіше всього у сім'ї, школі, дитячих об'єднаннях, таборах відпочинку, різних формах дозвілля, неформальних групах ближнього оточення.

Таким чином, вирішення означеної проблеми саме у формуванні девіантної поведінки підлітків в різних соціальних інституціях не було предметом ґрунтовного дослідження науковців. Залишаються нерозкритими можливості навчально-виховного процесу та інших видів діяльності сучасних позашкільних закладів щодо корекції девіантної поведінки підлітків. Недостатня розробленість проблеми обумовила вибір теми нашої статті, «Вплив різних соціальних інституцій на формування девіантної поведінки», мета якої є: аналіз впливів різних соціальних інституцій на формування девіантної поведінки підлітків.

Результати досліджень (Г. Алексєнко, І. Зверева, Г. Лактіонова) свідчать про провідну роль сім'ї у моральному становленні дитини. Серед чинників та умов позитивного впливу сім'ї на формування моральних ставлень підлітків виокремлюються: 1) культура спілкування між дорослими та дітьми, з виявленням поваги та любові, визнанні дитини як особистості; 2) культура взаємин між дорослими членами

родини (почуття кохання, вірність, повага, довіра, відкритість, відповідальність); 3) узгодженість вимог дорослих щодо форм і методів виховного впливу на підлітка; 4) зацікавленість батьків цілеспрямованим і позитивним дозвіллям підлітка, його інтересами і захопленнями.

Сьогодні родина й інші соціальні інститути за об'єктивними чи суб'єктивними обставинами не в змозі приділити належної уваги вихованню, набуттю позитивного соціального досвіду та соціальному захисту підлітків. Різка диференціація доходів сімей, зміна ціннісних орієнтирів, високий рівень зайнятості батьків або їх безробіття, соціальна незахищеність є ознакою нестабільності сучасного суспільства.

Не на краще змінилася й соціокультурна ситуація: зменшилася кількість людей, які опікувалися проблемами виховання дітей, зникли дитячі та юнацькі організації, виховну роль яких важко переоцінити, скоротилося число дитячих клубів за місцем проживання, позашкільних літніх таборів та позашкільних навчальних закладів [2].

Стан інфраструктури культури, дозвілля, відпочинку і спорту для дітей в Україні сьогодні знаходиться в незадовільному стані. Актуальність роботи з підлітками, які мають потреби у корекції девіантної поведінки, значно посилюється у зв'язку з їх відчуженням від державних та соціальних інституцій. За наявною негативною тенденцією зростання підліткової девіантної, асоціальної поведінки та злочинності, актуальним, на нашу думку, завданням є поєднання зусиль загальноосвітньої школи та позашкільних навчальних закладів у подоланні цих негативних тенденцій з орієнтацією на превентивний, профілактичний та корекційно-реабілітаційний стиль діяльності у всіх сферах життєдіяльності дітей та підлітків.

Змістова сторона процесу соціалізації підлітків характеризується тим соціальним досвідом, який засвоюється та охоплює основні сфери соціалізації: «сферу підліток та соціум» (система регулятивних механізмів соціальної поведінки, ціннісні орієнтації, правові, етичні норми, соціальні настанови) та «підліток-самосвідомість» (система знань про себе як об'єкта пізнання, спілкування, соціальному статусі у системі міжособистісної взаємодії, рівень власних сподівань та домагань).

Функціональна сторона процесу соціалізації підлітка визначається тими домінуючими інституціями, механізмами та способами соціалізації, які забезпечують процес засвоєння соціального досвіду, інтеріоризації зовнішніх групових норм та цінностей у систему внутрішньої регуляції індивіда. При цьому відхилення від соціалізації можуть бути спричинені як прямим десоціалізуючим впливом

(ближнє соціальне оточення із зразками асоціальної поведінки, настанов, поглядів як фактор десоціалізації) так і опосередкованими десоціалізуючими впливами за умови зниження референтної значущості провідних інституцій соціалізації, якими для підлітка є сім'я, школа, дозвілєва сфера тощо.

За сучасних умов, у зв'язку з кризовими явищами у нашому суспільстві, підлітки гостро переживають соціальне розшарування суспільства, неможливість задоволення потреб і інтересів у вільний час, отримання бажаної освіти, у суспільстві має місце постійна зміна ціннісних орієнтацій і суспільних норм. Нехтування базовими соціальними цінностями є першопричиною для виникнення девіантної поведінки.

Багато дослідників розглядають девіантну поведінку як форму соціальної дезадаптації. При наявній проблемі соціальної дезадаптації підлітків має місце порушення взаємодії обох сторін – внутрішнього стану підлітка і соціального середовища, а тому вирішення проблеми потребує комплексного підходу як до самого підлітка, так і до соціального середовища, що його оточує. У залежності від ступеню соціальної деформації виокремлюються дві стадії соціальної дезадаптації: 1) стадія шкільної дезадаптації (педагогічно занедбані діти); 2) стадія соціальної занедбаності підлітків (бродяжництво, алкоголізм, аморальні вчинки, вживання ПАР тощо).

Аналіз літератури дозволяє нам виокремити наступні чинники соціальної дезадаптації підлітків: дисфункційність сім'ї; індивідуальні особливості підлітка (особливості характеру, темпераменту, рівень самоконтролю та поведінки, психічні відхилення тощо); проблеми у навчанні, негативний характер взаємин у шкільному колективі; нездібність у задоволенні базових потреб у взаємодії з однолітками, батьками, іншими дорослими, соціальним оточенням; вплив асоціально-орієнтованого соціального середовища; нездібність або неможливість оволодіння особистісною актуальною діяльністю для задоволення власних потреб [4].

Ученими С. Ільїною, А. Кошелєвою, О. Лобза виявлені «сензитивні до насилля» періоди розвитку дитини, коли анатомо-фізіологічні, гормональні, емоційно-особистісні та психо-соціальні зміни роблять дитину дуже вразливою. Такими переважно вважаються періоди дошкільного та підліткового віку. Тому надзвичайно вразливими для психо-емоційного стану підлітків є взаємини з однолітками і дорослими.

Вітчизняні і зарубіжні дослідження засвідчують, що на відхилення у поведінці здійснюють вплив деякі особливості міжособистісних

відносин: положення ізгоя у класі, нехтування зі сторони вчителів та учнів, наклеювання ярлику девіантна (Г. Беккер, А. Личко, Н. Максимова). Фізіологічні та гормональні зміни цього вікового періоду відбуваються на психіці підлітка, роблять його неврівноваженим і дуже вразливим. Невправні педагогічні впливи, різкі зауваження та вимоги можуть спровокувати підлітка на агресивні та афективні реакції. Незадоволення підлітком своїм соціальним статусом та неможливістю самоствердження у колективі однолітків, змушують його займатися пошуком інших угруповань однолітків, які б допомогли йому компенсувати власні невдачі та задовольнити потребу бути прийнятим і зрозумілим серед однолітків. Важливим чинником, який впливає на формування особистості підлітка є його спілкування з однолітками, де він отримує навички соціальної взаємодії. Соціогенні потреби є основними для підлітка, які він намагається задовольнити будь-яким чином, постійно мігруючи по різних групах оточуючого його середовища [1].

Одна частина підлітків, намагаючись знайти повагу і визнання серед однолітків, відчуває потяг до спортивних, туристичних, молодіжних організацій, музикальних та інших неформальних груп; підлітки другої групи знаходять віддушину і задоволення у діяльності позашкільних навчальних закладів; третя група розганяє тугу у групах молодіжної, «вуличної» субкультури (від фан-клубів, руху толкієністів – до хіпі, панків, металістів та молодіжних і підліткових злочинних угруповань) [3].

Зрозуміло, що кожний з напрямів молодіжної субкультури має своє, на відміну від інших, змістовне наповнення і зовнішнє проявлення своєї сутності (одяг, зачіска, музика, екіпіровка тощо), ставлення до вживання різних хімічних речовин, свої особливості поведінки, місця спілкування тощо. Результати опитування свідчать, що багатьом підліткам імпонує зовнішня привабливість обраних груп, можливість групування з однолітками і спілкування, для деяких – це результат впливовості значущих друзів і знайомих; це можливість занурення у власні проблеми і порівняння їх з іншими; просто проведення вільного часу.

Особлива небезпека наражає підлітків, які опиняються у мікросередовищі вуличних груп деструктивної спрямованості, які створюються, як правило, на тлі нездорових інтересів і негативно впливають на підлітка, формуються соціально-деформовані інтереси. Там домінують групові норми над загальнолюдськими і превалюють соціально-негативні інтереси, інтенції до дорослих форм поведінки: ранній сексуальний досвід, наркотики, алкоголь, сутенерство. Приналежність до девіантних груп дає можливість підлітку знайти нові способи самоствердження, дозволяє стабілізувати своє «Я» не за рахунок соціально-

позитивних, де його не сприйняли, а за рахунок соціально-негативних форм і дій. Необхідним щодо цього є розуміння реальної маніфестуючої динаміки – часто безневинна дозвілєва поведінка швидко може перерости в асоціальну, а її закріплення переводить підлітка на інший щабель девіантнів, зі стійкими формами негативної поведінки. За даними досліджень, основними причинами включення підлітків у діяльність неформальних об'єднань з асоціальною спрямованістю є наступні: самотність; нерозуміння батьками; конфлікти між батьками; престижність; бажання бути приналежним до тих, хто має свою особливу моду і субкультуру – подобається «стильний одяг, різні приколи»; подобається «спосіб життя», «незалежність»; мають задоволення від спілкування; бажання самоствердитися; емоційність і «чесність» стосунків; привабливість таких рис характеру у членів цих угруповань, як «вміння відстоювати себе», «сміливість», «незалежність». Всі ці відповіді характеризують деформованість поглядів підлітків і викривленої картини світу [1].

У контексті зазначеного, нам вважається доцільним, привернути увагу на «перманентність перебігу підліткових девіацій» – таких дій та вчинків, що можуть набути характеру тенденції, для яких характерною є маніфестуюча динаміка, певна сталість та змінюваність різних форм девіацій, і за умови унеможливлення вирівнювання проблемної ситуації та своєчасної корекції поведінки, закріплюються як стереотип асоціальної поведінки.

Поняття «перманентний перебіг підліткових девіацій» характеризує відхилення у поведінці та розвитку особистості, яка формується і істотно відрізняється від різного роду відхилень у поведінці людей інших вікових груп. Перманентність перебігу девіацій – це негативний «метод спроб та помилок», який як вихор захоплює підлітка і з кожним новим кроком формує стійкі поведінкові відхилення, які сприймаються підлітками як певна унормованість.

Наявність маніфестуючої динаміки різних форм девіацій, неможливість своєчасного вирівнювання проблемної ситуації та корекції поведінки, відсутність своєчасного реагування з боку батьків, вчителів, інших значущих дорослих для втручання і допомоги, закріплюються як стереотип асоціальної поведінки і може стати загрозою для подальшого розвитку, майбутнього життя підлітка. Тому особливого значення набуває здійснення відповідної дієвої корекції відхилень у поведінці підлітків, щоб розірвати негативний ланцюг перманентного перебігу, скоригувати наявні дисморесії у поведінці, водночас забезпечуючи можливість подальшого нормального розвитку особистості підлітка.

Із висловленого витікають наступні висновки: негативні вчинки та прояви поведінки, які своєчасно не зазнали осудження батьками, педагогами, іншими дорослими, є результатом формування девіантної поведінки, як низки негативних новоутворень, які характеризують підлітка. Поведінка підлітків, яка не зазнала осудження і не викликала необхідної зворотної рефлексії щодо вчинених дій і вчинків, не була своєчасно скоригована, має всі підстави для маніфестуючої динаміки негативних вчинкових дій і закріплення негативного соціального досвіду.

Серед форм навчально-виховної роботи з підлітками, які мають відхилення у поведінці, у позашкільних навчальних закладах дієвими є наступні: виховні бесіди у дитячих колективах; бесіди щодо здорового способу життя, морально-етичного спрямування, наслідків негативної поведінки; індивідуальні бесіди з дітьми та батьками; лекції, лекторії; тренінги; рольові ігри; зустрічі з профільними фахівцями: медиками, психологами, працівниками МВС; обговорення проблемних ситуацій із книжок та ЗМІ; проведення сумісного дозвілля; залучення підлітків до активної участі у конкурсах, фестивалях, проектах; екскурсії; виховні святкові заходи у дитячому колективі, святкування днів народження; шанування традицій колективу; перегляд, обговорення фільмів на проблемні теми; зміна різних видів діяльності; профілактичні заходи; підвищення рівня духовної культури, «світу прекрасного»; залучення до активної трудової діяльності, працетерапія тощо [5].

Список використаної літератури

- 1. Алексєєнко Т. Ф.** Образ сучасного світу в соціальному досвіді й моделях поведінки дітей та молоді / Т. Ф. Алексєєнко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Зб. наук. праць. – Вип. 10. Т. 2. – Кам'янець-Подільський. – 2007. – С. 7 – 17.
- 2. Девиантное поведение:** учеб. пособие / Г. И. Колесникова, Е. А. Байер, М. В. Харагезян. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 218 с.
- 3. Ніколенко О. С.** Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків: наук.-метод. посіб. / О. С. Ніколенко. – Чернівці: Рута, 2004. – 80 с.
- 4. Окушко Т. К.** Девиантогенні чинники поведінки підлітків: соціально-педагогічний аспект / Т. К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – зб. наук. праць. – Вип. 8, кн. 2 – К., 2005. – С. 187 – 193.
- 5. Окушко Т. К.** Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у позашкільному закладі / Т. К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 213 – 217.

Спасібухова О. І. Вплив різних соціальних інституцій на формування девіантної поведінки підлітків

Стаття розповідає про вплив різних соціальних інституцій на формування девіантної поведінки підлітків. Розкрито суність, причини та чинники девіантної поведінки, стадії та чинники дезадаптації підлітка, та форми виховної роботи з ними.

Ключові слова: девіація, девіантна поведінка, соціальна дезадаптація, дезадаптація, профілактика, корекція.

Спасибухова О. И. Влияние ранних социальных институтов на формирование девиантного поведения подростков

Статья рассказывает о влиянии различных социальных институтов на формирование девиантного поведения подростков. Раскрыто сущность, причины и факторы девиантного поведения; стадии и фактор дезадаптации подростка, и формы воспитательной работы с ними.

Ключевые слова: девиация, девиантное поведение, социальная дезадаптация, дезадаптация, профилактика, коррекция.

Spasibuhova O. I. Rannyh influence of social institutions on the formation of deviant behavior among adolescents

The article talks about the influence of various social institutions on the formation of deviant behavior among adolescents. Disclosed the nature, causes and factors of deviant behavior, stage and adolescent maladjustment factor, and forms of educational work with them.

Key words: deviation, deviant behavior, social disadaptation, disadaptation, prevention, correction.

УДК 37.013.42:379.8

А. О. Третьякова

**АНІМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Стрімкий розвиток, який відбувається в усіх сферах життєдіяльності сучасної людини через глобалізаційні та євроінтеграційні процеси, залишає своєрідний відбиток у свідомості дітей і молоді. За таких умов постає проблема виховання активного громадянина, творчої особистості, здатної до саморозвитку і самопомоги, спроможної реалізувати свій потенціал на

користь суспільства. Вагомість цієї проблеми підкреслюється у Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції громадянського виховання в умовах розвитку української державності. Відтак нагальною стає потреба в упровадженні якісно нових технологій соціально-педагогічного стимулювання життєздатності кожної особистості не лише з метою адаптації до сучасних змін, але й набуття нею властивостей активного творця власного життєвого шляху. Натомість загально визнаною серед дослідників різних наукових галузей є тенденція домінування споживчої настанови у переважній частині дітей і молоді, соціально пасивного характеру їх життєдіяльності, зниження рівня просоціальних прагнень і соціально-культурних потреб. Усе це актуалізує соціально-педагогічні проблеми сучасного суспільства, посилює значущість особистісно-професійної спроможності фахівців у їх розв'язанні. Плідною у цьому плані є ідея пропедевтики негативних суспільно-педагогічних явищ, у тому числі й через активізацію діяльності соціальних педагогів-аніматорів.

Наукові дослідження з проблем соціальної педагогіки відображають тенденції розвитку її напрямів (О. Безпалько, І. Зверева, Ю. Поліщук, С. Савченко, С. Харченко та ін.), одним із яких є анімаційна діяльність фахівця. Різним аспектам анімаційної діяльності особистості присвячено праці вітчизняних і зарубіжних науковців (В. Бочарова, Б. Вульф, В. Кісельов, С. Мамбеков, М. Петрова, Є. Приєзжева, І. Шульга та ін.). У дослідженнях вітчизняних учених теж зафіксовано неоднозначне трактування цього соціально-педагогічного явища – увага акцентується здебільшого на суто організаційно-дозвілловому аспекті анімаційної діяльності особистості (А. Капська, Л. Міщик, І. Петрова, В. Поліщук, В. Сидоров).

Це пов'язане, з одного боку, з тим, що «професія захисту» є порівняно новою для вітчизняного соціуму, з іншого – існуючим протиріччям між соціально-педагогічним попитом на фахівців цієї сфери, стрімко зростаючими вимогами до соціальних педагогів та недостатнім рівнем їх професійної підготовки до анімаційної діяльності, що й зумовило вибір теми нашої статті, *мета* якої розкрити анімаційну діяльність особистості як соціально-педагогічну проблему

Аніматор (від фр. – надихати, спонукати) – це соціальний педагог, який задумує, організовує і реалізовує виховну, культурну і соціальну діяльність клієнтів з метою оптимізації їх взаємодії, сприяння позитивній соціалізації через спрямування процесу адаптації, актуалізації потенціалу особистості, ініціюючи її на просоціальну діяльність. Педагогічна анімація спрямована на саморозкриття

особистості, саморозвиток й самореалізацію у соціально значущій перетворювальній діяльності.

В освітньо-професійній програмі та кваліфікаційній характеристиці соціального педагога закладено ідею виконання фахівцем анімаційних функцій. Проте спеціальне й поглиблене вивчення практики підготовки соціальних педагогів доводить їх недостатню спроможність повноцінно виконувати анімаційну діяльність.

У сучасних умовах, коли людство здебільшого дійшло згоди у визнанні пріоритетним положення про те, що здобутки в будь-якій сфері життєдіяльності варто оцінювати з позиції людиноцентризму, тому особливої гостроти набуває діяльність соціального педагога. Йдеться про фахівця, який за професійним призначенням безпосередньо реалізує ідею всебічного розвитку особистості у соціальному середовищі. Цей фахівець представляє порівняно нову професію, що й зумовлює чисельну кількість проблем, пов'язаних із особистісно-професійним становленням соціального педагога. З-поміж них особливо актуальною і вагомою є насамперед професійна підготовка соціального педагога до анімаційної діяльності.

Поняття анімації співвідноситься з теорією використання соціотехнічних і профілактичних практик, психотерапії, виховної і волонтерської діяльності, позашкільної освіти тощо. В такому розумінні анімація являє собою водночас мету і процес, метод і форму діяльності у галузі культури та у соціально-освітній сфері.

Широкого розповсюдження отримали ідеї польської Школи Громадських Аніматорів, де так звана громадська анімація підкреслює більш суспільний вимір цього поняття і діє як метод побудови світу взаєморозуміння, взаємовідносин, які поєднують людей у групи та громади. Автори польської моделі вказують, що від якості таких зв'язків у суспільстві залежить і взагалі якість життя. Місцева громада виявляється найбільш натуральним суспільним простором, де людина перевіряє свою уяву про світ, здатність до вирішення проблем щоденного життя, а також формує світогляд по відношенню до інших. Аніматор підвищує активність і приводить у дію зв'язки між людьми, групами і структурами в соціальній сфері. Завдяки цьому він сприяє залученню членів громади до участі у створенні суспільних цінностей. З огляду на це виділяються такі функції громадського аніматора: емоційна участь; навчання; залучення; посилення; забезпечення рівних шансів для всіх [1].

Представники громадського напряму анімації акцентують увагу на таких основних завданнях, які стоять перед аніматором: 1) розвиток партнерських відносин у суспільстві-громаді через створення коаліції;

2) сприяння комунікації між потенційними громадськими партнерами через установлення контактів і відносин з ключовими партнерами та між ними; 3) опис профілю громади – знайомство з місцевими жителями, побутовими умовами, історією, проблемами тощо; 4) налагодження процесу прийняття рішень через компроміси і визначення спільної мети; 5) безпосередньо анімаційна робота з використанням динаміки процесу розвитку й інтеграції груп; 6) підтримка емоційної участі та мотивації всіх представників громади; 7) сприяння створенню мереж співпраці й підтримки контактів; 8) управління ресурсами (інформаційними, людськими та ін.) [2].

За твердженням М. Головатого, М. Панасюка, анімація, визначається як діяльність, спрямована на розвиток і зміни соціального спілкування людей, суспільних структур і вдосконалення умов для дій окремих індивідів та соціальних груп. З іншого ж боку, анімація розуміється також як спосіб ведення соціально-культурної роботи в різних сферах суспільної діяльності [3].

Отже, в науці вже склалися деякі наукові підходи щодо тлумачення сутності таких феноменів, як «анімація» й «анімаційна діяльність». Проте в основному сучасні теоретики і практики єдині у визнанні її інноваційним напрямом соціально-педагогічної практики. Зауважимо, що сам зміст анімаційної діяльності, своєрідність засобів і методів, які використовуються соціальним педагогом під час реалізації анімаційного напрямку в професійному втручанні, і особливо – соціальне анімаційне проектування як різновид соціальної інженерії, що займає ключову позицію в роботі аніматора, і виступають центральною ланкою інноваційної діяльності.

Термін «соціальна анімація» тісно пов'язаний з таким поняттям, як «перетворювальна ситуація» (А. Левко, О. Нікуліна, Л. Смотров) – система соціально-педагогічної діяльності, яка розкриває внутрішній потенціал людини, спрямована на залучення особистості до соціокультурних цінностей і створення предметного простору, необхідного для самореалізації та саморозвитку. Автори зазначають, що перетворення ситуації – це складний процес, який протікає в просторі життєдіяльності дитини, у часі, необхідному для її оздоровлення. В контексті вищезазначеного цікавою видається ідея про «профілактичну перетворювальну ситуацію», яка передбачає посилення позитивних впливів на дитину на основі актуалізації виховних резервів ситуації з метою підтримання механізмів внутрішньої захищеності перед соціальними проблемами [4].

Термін «аніматор» був уведений для характеристики організаторів діяльності дітей у вільний від навчальних занять час і використовувався в основному в контексті ідеї педагогізації дозвілля.

Пізніше Р. Торайя дійшов висновку, що педагогічна анімація охоплює не лише позашкільну та позаурочну діяльність школяра, але й активно впроваджується у навчально-виховний процес. Поступово відбулися зміни у розумінні анімації у такому напрямі: від категорії соціокультурної до категорії соціально-педагогічної. Так, на Першому Національному Конгресі з питань Анімації (1966 р.), Ж. Імоф у доповіді визначив анімацію як таку діяльність у групі чи з групою, колективом, соціальним середовищем, яка спрямована на розвиток взаємодії всередині цієї групи з використанням методів прямої участі та інтеграції.

Отже, аніматор – це професіонал, метою діяльності якого є розвиток особистості або групи через запровадження творчої активної діяльності. Аніматор «вдихає» життя і сенс у групу осіб, об'єднаних за географічно-територіальним чинником, спільними інтересами, схожими проблемами, належністю до спільної вікової категорії тощо. Використовуючи можливості й здібності кожного, він намагається сприяти колективному розвитку і з цією метою мобілізує і особистісні, і колективні життєворчі ресурси.

В основу теоретичного аналізу проблеми стимулювання майбутніх соціальних педагогів до анімаційної діяльності було покладено методологічно вартісне психологічне положення про те, що особистість як наукова категорія є значно ширшою від поняття «професія».

Анімаційна діяльність як інноваційне явище у педагогічній науці останнім часом знаходиться у полі зору світової наукової спільноти й становить особливий інтерес і для теоретиків, і для практиків соціально-педагогічної сфери.

У сучасній науці (Н. Кічук, С. Тетерський та ін.) наголошується, що найбільший ефект розвитку особистості досягається при включенні людини у різні види творчої діяльності. Через участь у соціально значущій творчості дитина набуває досвіду спілкування та співпраці, в неї формується самостійність, ініціативність, розвиваються вольові якості особистості. Саме у такій діяльності дитина може повноцінно відчути радість від результатів власної праці і бути оціненою, а це впливає на вироблення її власної життєвої позиції та характер соціалізації.

Оскільки феномен анімації невід'ємно пов'язаний із процесами самоактуалізації, розвитку внутрішнього потенціалу особистості, то принципово важливо зауважити, що анімаційна діяльність виявляється важливим фактором позитивної соціалізації дитини, бо вона й створює

сприятливі умови для самоутвердження в особистісно значущій і суспільно корисній діяльності.

Соціально-педагогічна анімація, здійснюючи на особистість чи групу людей опосередкований вплив з метою регуляції їх поведінки, базується на таких методах: методи переконання (роз'яснення, поради, аргументовані рекомендації, позитивні приклади і зразки активної життєдіяльності), соціологічне дослідження, спостереження, інтерв'ю, залучення до соціально значущої праці, розширення можливостей особистості, використання різноманітних нетрадиційних технологій активізації діяльності (наприклад, з опорою на етнотрадиції, звичаї тощо).

У дослідженнях М. Петрової акцентується увага на тому, що анімаційна діяльність як засіб виховання виділяється наявністю потужного соціально-педагогічного потенціалу, а саме: сприяє формуванню таких соціально значущих якостей особистості, як соціальна активність, комунікативність, організованість, мобільність, креативність. Сутність формування соціально значущих якостей особистості студента у процесі анімаційної діяльності науковець убаचाє в спрямованості на пошук нестандартних підходів до вирішення управлінських проблем, на генерування ідей, планування своєї діяльності, перетворення навколишньої дійсності відповідно до власних потреб, поглядів, цінностей, цілей [5].

До актуальних питань анімаційної діяльності відноситься й конкретизація її різновидів у роботі соціального педагога. Зрозуміло, що основні напрями анімаційної роботи пов'язані з подоланням особистісних тенденцій до соціальної дезінтеграції (соціальне відчуження, соціальна смерть): 1) профілактика соціально-психологічних відхилень (девіантна поведінка підлітків, наркоманія, суїцидна поведінка тощо); 2) реабілітація критичних станів особистості (наприклад, комунікативна реабілітація, арт-терапія тощо); 4) допомога у творчій самореалізації особистості; 5) зміцнення системи соціально-психологічних відносин особистості та групи; 6) формування ситуацій розвитку особистості через діяльність.

Отже, соціальні педагоги-аніматори, використовуючи різнопланові методики й інтерактивні технології в роботі з дітьми, підлітками, молоддю, дійсно реально спроможні підвищити потужність виховного впливу полікультурного соціуму, спираючись на принцип «соціального пробудження» внутрішнього світу і потенціалу особистості та її задіяність у колективній соціально корисній діяльності. Відтак до методолого-технологічного апарату соціального аніматора доцільно вводити, насамперед, тренінгові та ігрові методики, особистісно-орієнтовані соціально-педагогічні технології, спрямовані на стимулювання дитини до

самовираження в соціокультурному середовищі.

Не менший інтерес викликає ще й такий напрям анімаційної діяльності, як робота у місцевих кварталах в умовах урбанізації. Автори розробленої системи анімаційної діяльності в міських районах зазначають, що анімація – це соціально-педагогічний вид діяльності, спрямований на організацію соціальної взаємодії осіб з обмеженими можливостями з метою їх комплексної реабілітації засобами мистецтва і закладів культури. Головною метою анімації виявляється допомога цим особам в їхній соціокультурній адаптації та інтеграції у соціокультурне середовище. Професійна ж місія педагога-аніматора – організувати і реалізувати виховну, культурну і соціальну діяльність людей, особливо дитячо-молодіжної категорії населення, з метою покращення процесу їх взаємного спілкування, взаємодії, допомоги адаптуватися до соціальних змін, попередження асоціальних проявів у підлітковому і молодіжному середовищі та ініціювання особистості до просоціальної діяльності.

Не менш привабливим з погляду продуктивності анімаційної діяльності є ініціювання фахівцями комплексу соціальних проєктів, спрямованих на розвиток анімаційної діяльності у міських мікрорайонах, громадах і общинах.

Все вищезазначене дає підставу стверджуватищо цільова спрямованість соціальної анімації – це передусім активне передбачення «соціального вмирання», соціального «відчуження» особистості. Особлива увага в анімаційній діяльності приділяється «гострим» критичним станам особистості, яка є відчуженою соціумом за будь-яких причин (девіантна поведінка, національна сегрегація тощо).

У соціально – педагогічній літературі виділяють анімацію соціальну, культурну, соціокультурну, соціовиховну, педагогічну тощо. Професійне поле анімаційної діяльності досить широке. Залежно від різних критеріїв анімацію поділяють на: міську, вуличну (за географічним критерієм); соціальну, культурну (за змістом, специфікою рівня впровадження); політичну, комерційну, шкільну, естетичну (за сектором основної діяльності); професійну, волонтерську (за статусом аніматора); суспільну, приватну; прибуткову, неприбуткову (за видом фінансування); анімацію, сконцентровану на змісті, групі, відносинах, навчанні (за педагогічним критерієм).

Анімаційну діяльність також можна схарактеризувати й за деякими допоміжними критеріями: віком особистості; професійною своєрідністю; гендерною ознакою; культурним рівнем учасників; змістом заходів.

У процесі соціального розвитку суспільства змінювалися зміст і форми анімаційної діяльності, що зумовило збагачення її функцій. Нині

вже можна розрізняти такі основні функції анімації:

- соціальна функція адаптації та інтеграції, реалізація якої забезпечує процес соціалізації особистості та її готовність до численних змін у суспільстві як на політико-економічному рівні, так і на культурному;
- рекреологічна функція, пов'язана з дозвіллям та його організацією;
- навчально-виховна функція – анімація сприяє доповненню освіти, розвитку культурних і духовних потреб та інтересів;
- превентивна функція – анімація дозволяє передбачити та обмежити девіації, допомагає в урегулюванні суспільного життя;
- критична функція – йдеться про можливість анімації в нормалізації, сприянні в установленні нових відносин між людьми і групами, в пошуку нового способу життя, більш якісного і змістовного; встановлює нове відношення до навколишнього матеріального і духовного світу; сприяє розвитку критичного мислення;
- культурна функція.

Водночас у професійній діяльності соціальний педагог-аніматор реалізує й такі специфічні функції, як-от: діагностичну, прогностичну, організаторську, посередницьку, пропагандистську, профілактичну, соціально-педагогічну, інформативно-освітню.

Однак провідна функція соціального аніматора полягає у соціальній інтеграції осіб, з якими він працює. Так, особливої значущості у цьому плані набуває соціальна анімаційна робота з проблемними і соціально вразливими категоріями дітей («дітьми вулиці», педагогічно занедбаними дітьми, дітьми з неблагополучних сімей тощо). Соціальний аніматор концентрується не лише на потребах усього колективу, групи або окремих її представників, але й намагається через процес творчості «оживити душу», розширити сферу емоційного сприйняття, допомогти відкритися до змін.

Отже, аналіз соціально-педагогічної літератури з визначеної проблеми показує анімаційну діяльність соціального педагога, що доцільно розуміти як метод соціальної терапії, інноваційний напрям соціально-педагогічної діяльності, особливий різновид соціально-педагогічної діяльності громадських груп та окремих індивідів, заснований на сучасних технологіях подолання соціального відчуження, а також як соціально-педагогічну технологію. Проте узагальнення різних наукових позицій дозволило нам визначити анімаційну діяльність ще й як напрям соціально-педагогічної діяльності спеціаліста, спрямованої на реалізацію фахово обґрунтованих дій з метою оздоровлення соціального клімату певного середовища, створення атмосфери креативності,

сприяння інтеграції людей у соціокультурний простір через залучення їх до просоціальної діяльності.

Список використаної літератури

1. Анимационная деятельность как средство саморазвития личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://soc.jci.ru>. – Назва з екрану. **2. Тарасов Л. В.** Социокультурная анимация: истоки, традиции, современность / Л. В. Тарасов. – М. : ЦСА «Одухотворение», 2008. – 129 с. **3. Соціальна політика і соціальна робота:** Термінологічно-понятійний словник / [укл. М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк]. – К. : МАУП, 2005. – 560 с. **4. Социальная педагогика:** [конспект лекций] / О. М. Никулина, Л. Н. Смотровая. – М. : Высшее образование, 2007. – 256 с. **5. Петрова М. С.** Анимационная деятельность как средство социального воспитания студентов вуза: монография / М. С. Петрова. – Кострома, 2007. – 223 с.

Третьякова А. О. Анімаційна діяльність соціального педагога як соціально-педагогічна проблема

В статті надано аналіз соціально-педагогічної літератури з досугової діяльності соціального педагога та охарактерезована анімаційна діяльність соціального педагога як соціально-педагогічна проблема.

Ключові слова: соціально-педагогічна анімація, анімаційна діяльність соціального педагога.

Tretiakova A. O. Animation activity of social teacher as socially-pedagogical problem

В статье предоставлен анализ социально-педагогической литературы по досуговой деятельности социального педагога и охарактерезована анимационная деятельность социального педагога как социально-педагогическая проблема.

Ключевые слова: социально-педагогическая анимация, анимационная деятельность социального педагога.

Tretiakova A. A. Animation activity of social teacher as associatively-pedagogical problem

In the article an analysis is given socially-pedagogical literature from activity of social teacher and animation activity of social teacher associatively is a pedagogical problem.

Key words: socially is pedagogical animation, animation activity of social teacher.

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

УДК 37.013.42:004.738.5-042.72-053.6

О. Е. Варунця

ПРОФІЛАКТИКА ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ, ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Однією із актуальних проблем сучасності, безумовно, є пошук шляхів зниження інтернет-залежності у підлітковому віці, й підвищення ефективності її профілактики.

Термін «інтернет-залежність» вперше був запропонований американцем Голдбергом, кілька років тому. Під цим поняттям він розумів непереборний потяг до Інтернету, що характеризується «згубною дією на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову сфери діяльності». За ступенем відходу від реальності інтернет-залежність дуже нагадує потяг до наркотиків, алкоголю, азартних ігор.

Інші автори дають характеристику інтернет-залежності, як нав'язлива потреба у використанні Інтернету, що супроводжується соціальною дезадаптацією та яскраво вираженими психологічними симптомами» [1].

Кожного року дуже стрімко росте кількість підлітків, які стають інтернет-залежними. В Україні кількість користувачів Інтернету щороку стрімко зростає. Дослідження *InMind Factum Group* (станом на 2011 рік) демонструє, що 12,9 млн українців (33%) використовують інтернет раз на місяць і частіше, 11,8 млн (30%) – один раз на тиждень і частіше, 8,7 млн. (22%) щоденно. З них 58% – підлітки і молодь у віці 15-30 років. Та кожного року ці цифри збільшуються. Однак, станом на 2013 рік достовірних опитувань поки ніхто не проводив ні закордоном (в Англії, Канаді, Німеччині, Америці), ні в нашій країні.

В Україні на сьогодні не існує статистичних даних щодо проблеми інтернет-залежності, оскільки цей вид залежності не виділено в окрему нозологічну форму. Однак відповідно до даних Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, серед українських користувачів Інтернету залежними вважаються від 2% до 6%, абсолютна більшість серед яких – підлітки та студенти.

Цьому питанню присвячені дослідження К. Галкіна, М. Іванова, О. Лисенко, А. Мудрика, С. Шапкіна, Т. Шишковець та інших фахівців.

Однак, незважаючи на очевидні досягнення, проблема профілактики інтернет – залежності у підлітковому віці не оснащена достатнім теоретичними і практичними розробками по використанню педагогічного досвіду до керування процесом профілактики, здійснюваної різними органами, стосовно до сучасних реалій українського суспільства. Проблема інтернет-залежності серед підлітків позбавляє суспільство перспектив установа у майбутньому соціальної рівноваги і благополуччя.

Метою нашої статті є розкриття сутності інтернет-залежності у підлітковому віці, факторів, які обумовлюють виникнення цієї залежності, та основних аспектів профілактики, соціальним педагогом, інтернет-залежності у підлітковому віці в Україні.

Одна з головних ролей у розв'язку цієї найгострішої проблеми приділяється соціальній педагогіці, хоча звичайно, розв'язати її можна тільки комплексно, з залученням усіх сил суспільства.

Також, інтеграція зусиль суспільства може здійснюватися лише в рамках науково-обгрунтованої, забезпеченої ефективними профілактичними заходами та допомога послідовних педагогічних виховно-попереджувальних впливів, що забезпечують формування особистості з твердими й правильними життєвими установками, яка не буде «жити» у віртуальному світі, а буде досягати своєї мети у реальному житті.

Перш за все треба розібратися, що робить держава з подолання інтернет-залежності в підлітковому віці та в цілому, адже ця проблема є досить новою для нашого суспільства. Щодо практичних кроків у сфері профілактики інтернет-залежності слід зазначити, що Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України проводиться інформаційно-просвітницька робота з питань безпечної роботи в Інтернеті, а також з проблеми інтернет-залежності.

Вивчення теми безпечної роботи в Інтернеті передбачено чинними програмами зі шкільних курсів «Інформатика» та «Основи здоров'я», а саме:

- навчальною програмою з інформатики для 9-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Академічний рівень (авт. І. Завадський, Ж. Потапова, Ю. Дорошенко);
- навчальною програмою з інформатики для 9-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту (авт. І. Завадський, Ж. Потапова, Ю. Дорошенко);
- навчальною програмою з інформатики для вечірньої середньої загальноосвітньої школи (авт. С. Литвинова, Т. Проценко);

- навчальною програмою з предмета «Основи здоров'я» для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Т. Бойченко, В. Заплатинський, В. Дивак).

З 2009 року міністерство є членом всеукраїнської Коаліції за безпеку дітей в Інтернеті й підтримує її ініціативи, здійснює інформаційно-просвітницькі заходи (навчально-практичні конференції, Дні безпечного Інтернету тощо), спрямовані на подолання проблеми інтернет-залежності відповідно до програми «Онляндія – безпека дітей в Інтернеті» [2].

Розгортання роботи з профілактики та подолання інтернет-залежності потребує насамперед створення відповідної законодавчо-нормативної бази, а саме: відповідним чином модернізувати наявне законодавство, дотичне до цієї проблеми; доповнити чинне законодавство новими законодавчими актами.

Необхідно також внести зміни в Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги (постанова КМУ від 12 травня 2004 р. № 60-8) поклавши на такі центри реалізацію заходів з профілактики інтернет-залежності та організованої роботи з інтернет-залежними особами, зокрема з підлітками.

Разом з тим слід урахувати, що проблема інтернет-залежності не може ефективно вирішуватись ізольовано від інших проблем формування і функціонування особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Це вимагає організації розгалуженої системи медіаосвіти населення і передусім підлітків та молоді.

Нині здійснюються роботи з організації всеукраїнського експерименту з упровадження медіа освіти в загальноосвітніх закладах. У подальшому передбачається розроблення навчальних програм та організація експерименту з підготовки медіапедагогів і медіапсихологів на базі вищих навчальних закладів та закладів системи післядипломної педагогічної освіти.

Незважаючи на проведені наукові розробки у сфері аналізу ситуації з інтернет-залежністю в Україні порівняно із станами залежності іншого походження (алкоголізм, наркоманія, патологічна схильність до азартних ігор тощо), ця проблема досліджена слабо, а закономірності формування, причини та умови виникнення, діагностичні критерії інтернет-залежності вивчені недостатньо. Залишаються маловивченими питання методів лікування, засобів корекції та профілактики цього розладу. Розроблені програми та психокорекції не відрізняються значною успішністю використання та не виправдовують надії спеціалістів та користувачів послуг.

Існуючі літературні дані є розрізненими, неоднозначними та суперечливими, а саме відсутність теоретичної наукової бази з питань даної адикції закономірно поєднується з несистематичністю, слабкою структурністю та невисокою ефективністю.

Тому, у наш час, соціальні педагоги у загальноосвітніх закладах або зовсім не займаються профілактикою інтернет-залежності, або ця робота зводиться до діагностування рівня інтернет-залежності у підлітковому середовищі, та наданням методичних рекомендацій вчителям та батькам цих підлітків.

Однак, багато спеціалістів говорять, що інтернет-залежність приводить майже до руйнування особистості, і особливо це актуально у підлітковому середовищі.

Інтернет-залежність у підлітковому віці сприяє формуванню цілого ряду психологічних проблем: конфліктна поведінка, хронічні депресії, перевага віртуального простору реальному житті, труднощі адаптації в соціумі, втрата здатності контролювати себе під час перебування у інтернеті, виникнення почуття дискомфорту при відсутності можливості користування інтернетом. Використовуючи Інтернет, підліток замість прагнення «думати» і «вчити» воліє «шукати». Багато діти відкрито визнають, що дуже часто відвідують заборонені батьками сайти. При цьому у них виникає ілюзія всездозволеності і безкарності. Це спонукає порушувати права людини, а ілюзія безкарності може виявитися пасткою й мати серйозні наслідки в реальному житті – відбувається деградація моралі.

Незважаючи на різноманітність причин, що викликають Інтернет-адикцію, в основі їх лежить порушення «рівноваги» між підлітком і соціальної середовищем, що створює утруднення, аж до повної неможливості адаптуватися до вимог цього середовища.

Основними причинами, що викликають Інтернет-адикцію у підлітків, є: низький рівень соціально-психологічної адаптації (відчуття скутості в колективі), негативна «Я-концепція» (сильна ступінь розбіжності між реальним і ідеальним Я), труднощі в комунікативній діяльності (утруднення в спілкуванні та встановленні контактів з людьми), несформовані організаторські навички (невміння раціонально розподіляти час використання Інтернет-ресурсів) [2].

Тому сьогодні соціальним педагогам, та іншим спеціалістам загальноосвітньої середі спільно з батьками, необхідно вчасно роздивитися ті симптоми та особливості, які характерні для інтернет-залежних, та самим робити кроки до подолання інтернет-залежності у дітей та підлітків.

Інтернет-залежного підлітка можна відрізнити відразу. Він звернений усередину себе, не помічає або ігнорує зовнішні події, погано адаптується до реального життя. Навіть краса природи – і та сприймається з меншим захопленням, оскільки можливості комп'ютерної графіки безмежні, і на екрані монітора з'являються чудові, фантастично прекрасні, але неіснуючі насправді, пейзажі. Потяг до онлайн ігор – із подорожами до неймовірних світів усе більше занурює у віртуальність. Цей стан вже й називається інтернет-залежністю [3].

Виділяють такі стадії розвитку інтернет-залежності в підлітковому віці:

На першій стадії це більш-менш легкий розлад. Через захоплення «ноювою іграшкою», підліток перестає займатися усім іншим. Поступово підліток віддаляється від родичів і друзів, залишаючи пріоритет за «усесвітньою павутиною». Як правило, користувач приховує від рідних, або знайомих скільки часу він проводить на сайтах.

На другій стадії симптоми наростають як «сніжний ком». Якщо людину силою відлучити від мережі, вона переживатиме почуття, схожі на муки наркомана, якому не дали чергової дози. У користувача порушується увага, знижується працездатність, з'являються нав'язливі думки, безсоння, аж до повного відмовлення від сну, різко зростає потяг до стимуляторів – кави, сигарет, спиртних напоїв, наркотиків, тощо. Тому можна вважати, що в деяких випадках наркотична залежність є наслідком захоплення спілкуванням у мережі. До психічних розладів додаються головний біль, перепади тиску, ломить кістки.

Третя стадія – соціальна дезадаптація. Користувач, вже не одержуючи задоволення від спілкування через інтернет, все-таки постійно «висить» на сайтах. Стан депресії призводить до серйозних конфліктів у школі, з однолітками, і в сім'ї.

Сильні, вольові особи ще можуть спробувати перемкнути свою увагу на щось інше, наприклад, закохатися, змінити коло друзів. Слабкішим нічого не залишається, окрім як звернутися по допомогу до фахівців. До речі, у США інтернет-залежність вважають офіційним діагнозом, її лікують психологи і психіатри. Без Інтернету у хворих починається ломка [2].

Автори виділяють наступні типи інтернет-залежних підлітків:

1. Інтернет-комунікатори – підлітки, які проводять величезну кількість годин у чатах, форумах, щоденниках, блогах, через короткі проміжки часу перевіряють електронну пошту тощо, тобто замінюють реальне спілкування з однолітками на віртуальне.

2. Інтернет-еротомани – підлітки, відвідують різноманітні сайти сексуального та порнографічного характеру, заводять любовні романи і знайомства за допомогою Мережі і займаються віртуальним сексом.

3. Інтернет-агресори – підлітки, значну частину часу проводять за відвідуванням сайтів агресивного характеру, що демонструють сцени насильства і жорстокості.

4. Інтернет-когнітиватори, реалізують свої пізнавальні інтереси допомогою мережі (пошук баз даних, складання програм, відвідування навчально-освітніх сайтів, участь у телеконференціях тощо).

5. Інтернет-гемблери (геймери), захоплюються мережевими іграми, тоталізаторами, аукціонами, лотереями і т.д..

6. Інтернет-покупці, які реалізують непереборну схильність до витрати грошей за допомогою численних покупок в режимі реального часу (online) [5].

Наше суспільство потребує комплексної профілактичної програми, яка була б максимально ефективною, профілактичні заходи з даного виду впливу на підлітка повинні бути побудовані дуже грамотно, бути делікатними, щоб не спричинити негативних реакцій серед підлітків, та не викликати інтернет-фобій.

Метою профілактичної програми повинно бути підвищення усвідомленості в особистій взаємодії з Інтернет-середовищем, зниження (в ідеалі – повне подолання) Інтернет-залежності. Розуміння цінності Інтернету, як інструменту, який допомагає в навчанні та повсякденному житті.

В основі профілактики повинно бути покладено переключення уваги підлітків на різноманіття світу поза рамками мережі: здоровий спосіб життя, спорт, спілкування з живою природою, творчі прикладні захоплення (малювання, танець тощо), багатство повноцінного міжособистісного спілкування, радість творчості.

Серед найактуальніших видів профілактичної роботи є соціально-педагогічна, оскільки соціальна педагогіка призвана включити дитину в соціальне середовище, сприяти розвитку соціальності як спроможності до активного існування у суспільстві й позитивної взаємодії з іншими людьми та групами.

Сутність соціально-педагогічної профілактики інтернет-залежності серед підлітків полягає у запровадженні ефективного соціального виховання, допомозі у виборі захоплень, розширенні кола провідної діяльності, створенні позитивних відносин із найближчим оточенням, мікросередовищем.

Щоб попередити інтернет-залежність, потрібно завчасно проводити її соціально-педагогічну профілактику, а саме: активно

залучати підлітків до соціально-виховної життєдіяльності навчального закладу, що сприятиме їхньому соціальному розвитку; залучати батьків та близьке оточення до виховної діяльності – це сприятиме гармонізації стосунків з дітьми; налагоджувати контакти з різноманітними соціальними інститутами для розширення соціальних контактів дітей та залученню їх до спільної діяльності, також потрібно впроваджувати нові методи та засоби роботи за даною проблемою.

Дуже важлива взаємодія різних установ та спеціалістів, які б допомагали у подоланні інтернет-залежності підліткам.

Особливу увагу, потрібно приділити взаємодії соціального педагога з родинами інтернет-залежних, адже дуже часто, якщо дитина у родині інтернет-залежна, то і батьки, або один з батьків також мають таку проблему, але це не закономірність.

Ця взаємодія припускає рішення декількох завдань:

- виховних (усвідомлення дорослими членами родини важливості й потреби спеціальної роботи з підлітками для попередження формування хворобливого захоплення інтернетом);
- освітніх (освоєння основних прийомів організації сімейної профілактики й методів конструктивної взаємодії з педагогами, психологами та психотерапевтами) [2].

Серед рекомендацій, які повинен надавати соціальний педагог батькам, для того, щоб зберегти своїх дітей від інтернет-залежності можна виділити:

1. Знаходьте час для спілкування з дитиною. Важливо, щоб у родині була щира атмосфера. Коли батьки саджають дитину за клавіатуру, щоб він не заважав їм займатися своїми справами – вони самі відкривають двері для залежності.

2. Будьте для дитини провідником в інтернет, а не навпаки. «Батьки повинні бути трохи попереду власної дитини в області освоєння інтернету», – говорить Макушкін. Потрібно самим показати дитині всі можливості мережі – і не тільки ігри та соціальні мережі.

3. Знайте, чим займається ваша дитина в мережі. Важливо не шпигувати за підлітком – він повинен мати право на недоторканність особистого листування. «У нас такого немає, а, наприклад, в деяких американських штатах діти можуть у судовому порядку переслідувати своїх батьків за читання пошти їх», – відзначає фахівець. Додайте дитини в друзі в соціальних мережах і підтримуйте спілкування на просторах інтернету. Заодно будете в курсі того, з ким він спілкується.

4. Подбайте про дозвілля дитини. Якщо у підлітка багато інтересів і хобі: книги, спорт, музика, колекціонування – у нього не буде

багато часу для безцільного блукання по мережі, так і мотивації використовувати інтернет в корисних цілях буде значно більше.

Важливий момент: ці умови повинні виконуватися ще до того моменту, як ваша дитина вперше сів за комп'ютер, а не тоді, коли його вже з мережі не витягнути за вуха[1].

Також, у профілактиці інтернет – залежності можна виділити такі методи роботи:

- інформаційний (забезпечення необхідною інформацією щодо проблем залежності від інтернету в підлітків);
- метод формування поведінкових навичок (аналіз і «програвання» конкретних життєвих ситуацій, які сприяють розширенню знань шляхом обговорення й аналізу проблем, пов'язаних із перебуванням людини у «віртуальній реальності»);
- конструктивно-позитивний метод (організація та проведення тренінгів, спрямованих на підвищення психологічної стійкості, зняття напруження, зниження рівня тривожності, підвищення впевненості і т.п.).

Сьогодні, як показує досвід, найбільш реальними й результативними є програми педагогічної профілактики, організовані на мікрорівні, тобто ті, які спрямовані на найближче середовище підлітків – родину, шкільний колектив, референтну групу, тощо.

Корекційна робота з подолання інтернет-залежності у підлітковому віці потребує тривалої роботи з особистістю (індивідуально або у групі). Однак, на останніх стадіях залежності з підлітками повинні працювати психологи та психотерапевти.

Отже, можна сказати, що діяльність соціального педагога з соціально-педагогічної профілактики інтернет-залежності у підлітковому віці або зовсім не виконується у загальноосвітніх закладах, або сводиться до діагностування рівня інтернет-залежності, та надання рекомендацій для покращення результатів. Це обумовлено тим, що проблема інтернет-залежності досить молода для нашого суспільства, та немає чітко виділених програм або методик роботи з даною категорією підлітків, для профілактики інтернет-залежності.

Розгортання роботи з профілактики та подолання інтернет-залежності у нашій державі потребує насамперед створення відповідної законодавчо-нормативної бази.

Звісно, інтернет залежності легше запобігти, ніж лікувати. Віртуальний світ дає підлітку спотворене уявлення про реальному світі.

Треба визначити, що на сьогоднішній день в Україні не існує психологічного чи психіатричного діагнозу інтернет-залежності.

Тому наша держава потребує кваліфікованих кадрів, які б займалися вирішенням даної проблеми, та результативної,

загальноприйнятої профілактичної програми з профілактики інтернет-залежності, зокрема у підлітковому віці, адже підлітки, можна сказати є найвразливішими до цієї залежності.

Список використаної літератури

- 1. Бурова В. В.** Социально-психологические аспекты Интернет-зависимости / В. В. Бурова. – М.: Академия, 2001. – С. 32.
- 2. Войскунский А. С.** Залежність від Інтернету: актуальна проблема / А. С. Войскунский // Конференція на порталі Аудиторіум. Соціальні й психологічні наслідки застосування інформаційних технологій (01.02.2006 – 01.05.2006) / Психологические исследования феномена Интернет-аддикции. – М., 2000. – С. 75.
- 3. Kimberly S. Young, James O'Mara, and Jennifer Buchanan** Cybersex and Infidelity Online: Implications for Evaluation and Treatment – 107th annual meeting of the American Psychological Association, August 21, 1999.
- 4. Кімберлі Янг** 3. Діагноз – Інтернет-залежність / Янг Кімберлі // Світ Internet. – С. 12.
- 5. Церковний А.** Аспекти формування Інтернет-залежності / А. Церковний // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 149 – 154.

Варуцян О. Е. Діяльність соціального педагога з соціально-педагогічної профілактики інтернет-залежності у підлітковому віці

У даній статті розкривається найактуальніша у наш час проблема – проблема інтернет-залежності серед неповнолітніх, її основні причини, ознаки, стадії розвитку, а також розповідається про діяльність соціального педагога з профілактики та подолання цієї залежності серед підлітків в Україні; описуються рекомендації батькам (які може надавати соціальний педагог), методи та напрями профілактичної роботи, та які існують реальні перешкоди до якісного виконання роботи соціальним педагогом з профілактики інтернет-залежності серед підлітків.

Ключові слова: підліток, інтернет-залежність, соціальний педагог, профілактика інтернет-залежності.

Варуцян А. Э. Деятельность социального педагога по социально-педагогической профилактике интернет-зависимости в подростковом возрасте

В данной статье раскрывается актуальная в наше время проблема – проблема интернет-зависимости среди несовершеннолетних, ее основные причины, признаки, стадии развития, а также рассказывается о деятельности социального педагога по профилактике и преодолению этой зависимости среди подростков в Украине; описываются

рекомендации родителям (которые может предоставлять социальный педагог), методы и направления профилактической работы, и какие существуют реальные препятствия качественного выполнения работы социальным педагогом по профилактике интернет-зависимости среди подростков.

Ключевые слова: подросток, интернет-зависимость, социальный педагог, профилактика интернет-зависимости.

Varuntsyan O. Social pedagogy of socio-pedagogical prevention of Internet addiction in adolescence

This article reveals the urgent in our time, the problem of Internet addiction among minors, its main causes, symptoms, stages of development, and describes the work of a social pedagogue prevention and overcoming of this dependence among adolescents in Ukraine; describes recommendations for parents (which may provide a social pedagogue), methods and directions of preventive work, and what are the real obstacles good job a social teacher prevention of Internet addiction among adolescents.

Key words: adolescent, Internet addiction, social pedagogue, prevention of Internet addiction.

УДК 37.013.42:004.738.5-042.72-053.6

Е. С. Водолазська

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЩО МАЮТЬ КОМП'ЮТЕРНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ

Підлітковий вік – це самий важкий і складний вік. Протягом цього періоду відбувається перехід від дитинства до дорослості, від незрілості до зрілості, який пронизує всі сторони розвитку підлітка: анатомо-фізіологічну будову, інтелектуальний, моральний розвиток, а також різноманітні види його діяльності. У підлітковому віці серйозно змінюються умови життя і діяльності підлітка, що, в свою чергу, призводить до перебудови психіки, появи нових форм взаємодії між однолітками. У підлітка змінюється суспільний статус, позиція, положення в колективі, йому починають пред'являти більш серйозні вимоги з боку дорослих [1].

Для цього віку також характерні поява тривоги, схильність підлітка до різких перепадів настрою, конфліктність і агресивність.

Загострюється чутливість підлітка до оцінки іншими його зовнішності, сили, формується почуття дорослості.

Підлітковий вік – самий уразливий для виникнення різноманітних порушень [2]. До найбільш типових порушень цього віку можна віднести відхилення від норми поведінки.

В останні роки зросли масштаби і темпи поширення алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, пристрасті до азартних ігор та інтернет залежності серед підлітків.

Вивчення соціальних проблем і причин поширення ігрової комп'ютерної залежності, сутності та особливостей даного відхилення відображені в дослідженнях різних авторів. Так, Кімберлі Янг розробила методика обстеження даної категорії, а також шляхи реабілітації людей, що страждають цим видом соціальної патології. Пізніше Айвен Голдберг виділив основні симптоми ігрової комп'ютерної залежності, а доктор М. Озарк розділив їх на психічні і фізичні [1].

У нашій країні проблема ігрової комп'ютерної залежності є новою. Незважаючи на великий інтерес, особливо в онлайн публікаціях, наукові дослідження ігрової комп'ютерної адикції в Україні носять поки несистематизований характер. У зв'язку з цим, вивчення даного явища сучасного цивілізованого суспільства може визвати значний інтерес.

Стаття має на меті дослідити проблему технології соціально-педагогічної роботи з підлітками, що мають комп'ютерну залежність. Зважаючи на даний аспект, предметом статті виступають підлітки, що мають комп'ютерну залежність, а об'єктом є соціально-педагогічний процес.

У будь-якому суспільстві знаходяться люди, які тікають від проблем, а комп'ютерні ігри, особливо рольові, є одним із способів так званої аддиктивної реалізації, тобто перенесення від реальності. Виринаючи з віртуального світу в реальний, діти і підлітки відчувають дискомфорт, відчувають себе маленькими, слабкими і беззахисними в агресивному середовищі. І бажають швидше повернутися туди, де вони переможці. Їх комп'ютерний герой і увесь віртуальний світ дозволяють задовольнити ті потреби, які не задоволені в реальному житті. Цього героя поважають, з його думкою рахуються, він супермен. Для підлітка дуже приємно входити в роль такого персонажа, почувати себе їм. Далі, чим більше він грає, тим більше починає відчувати контраст між ним реальним і їм віртуальним, що ще сильніше притягує його до комп'ютерної гри й усуває від реального життя. Гра стає засобом компенсації життєвих проблем. Особистість починає реалізовуватися в ігровому світі, а не в реальному. Залежності схильні ті, у кого занижена або завищена самооцінка [3, с. 65].

І якщо перші знаходять в комп'ютері співрозмовника і друга, а також можливість досягти успіху в комп'ютерному житті, для другого важливо досягнення результату.

Таким чином, основною причиною виникнення комп'ютерної залежності у дітей та підлітків можна вважати брак спілкування і взаєморозуміння з батьками, однолітками і значущими людьми. На перших порах комп'ютер компенсує спілкування, потім навколишні стають неважливими. Підлітковий вік – це період формування життєвих цінностей, розширення соціальних контактів. А залежна дитина обмежує своє коло спілкування комп'ютером. Комп'ютерні ігри в даний час стали для багатьох дітей важливіше навчання або прогулянки з друзями. Вони прив'язують підлітка до неіснуючих об'єктів, заважаючи отримувати задоволення від спілкування з оточуючими людьми. В результаті у деяких підлітків відзначається відсутність життєвого досвіду, інфантизм у вирішенні життєвих питаннях, труднощі в соціальній адаптації. І це при тому, що розумовий коефіцієнт у таких дітей, як правило, високий.

В основному улюблені персонажі чи об'єкти живуть, змінюючись в нескінченних поєднаннях і варіаціях, щоб доставляти підлітку радість. Серед них є погані і хороші, добрі і злі, розумні і дурні. Насамперед, гра дає всі ті емоції, які не завжди надає дитині життя. Найширший спектр емоцій (від позитивних до негативних) можна випробувати, чи не зрушуючи з місця! Це захоплення, задоволення, захопленість, досада, гнів, роздратування. Гра дає вихід надлишкової життєвої сили, відпочинок і розрядку, прагнення до верховенства, компенсацію шкідливих спонукань, заповнення монотонної діяльності, підпорядкування уродженому інстинкту наслідування, задоволення нездійснених у реальній обстановці бажань, здійснює тренування перед серйозною справою [4]. У грі дітям і підліткам добре. Вони сильні, сміливі, успішні... Є й інший важливий аспект: дитина в грі отримує владу над світом, практично не прикладаючи зусиль, використовуючи лише як аналог чарівної палички комп'ютерну мишу. У підлітка створюється ілюзія оволодіння цим світом. Програвши, він може переграти, повернутися назад, щось переробити, заново прожити невдалий фрагмент гри. Це особливо захоплює дітей і підлітків, які болісно відчуває свою неуспішність [4].

Незважаючи на те, що прагнення, що виникають при комп'ютерній залежності, спочатку несуть позитивні аспекти, даний тип залежності, як і будь-яка інша аддикція, веде до деградації особистості, розкладанню соціального статусу, втрати власного «Я», погіршення психологічного здоров'я, збудженню внутрішніх подразників,

виникненню агресії, замкнутості.

Отже, підлітка приваблює в грі:

Наявність власного (інтимного) світу, в який немає доступу нікому, крім нього самого;

Відсутність відповідальності;

Реалістичність процесів і повне абстрагування від навколишнього світу;

Можливість виправити будь-яку помилку шляхом багаторазових спроб;

Можливість самостійно приймати (будь-які) в рамках гри рішення, незалежно від того до чого вони можуть призвести.

Віртуальна реальність – це нематеріальність впливу, умовність параметрів і ефемерність, – це не є життя, це лише вторинна частина життя, це паралельний, але не основний процес. Немає сенсу ігнорувати комп'ютерні можливості, необхідно їх використовувати в міру необхідності, а розваги у вигляді комп'ютерних ігор, необхідно сполучати з реальними активними діями в реальному світі. У більшості випадків комп'ютерна, інтернет або ігрова залежність виникають на тлі явної незадоволеності навколишнім світом і неможливості самовираження, страху бути незрозумілими.

Як правило, комп'ютерна залежність (або її різновиду) викликають обурення і осуд з боку оточуючих, що ще більш поглиблює конфлікт, посилює пристрасть до проведення часу за комп'ютером. Для підлітків комп'ютер і комп'ютерні ігри це варіант проведення дозвілля, який «так захоплює підлітка, що він іде від реального життя» [2]. На думку фахівців, причини формування комп'ютерної залежності у тому, що на перших етапах звикання дитини до комп'ютерної гри батьки заохочують ці дії. Вони усвідомлюють проблему тільки тоді, коли дитина перестає реагувати на їх вимоги вимкнути комп'ютер, у підлітка падає успішність у школі, погіршується зір.

Соціально-педагогічна робота в плані профілактики адиктивної поведінки повинна спиратися на принцип додатковості, сформульований В. Семеновим і А. Мудриком. Реалізація цього принципу передбачає взаємодоповнюючі підходи, що дозволяють розуміти підлітка: індивідуально-психологічна допомога та організація особливої соціально-педагогічної взаємодії в школі [5].

У плані профілактики ігрової комп'ютерної залежності в школах різного типу виділяються кілька форм роботи. Необхідно розглянути їх докладніше.

По-перше, індивідуальна бесіда з учнями. Такі форми роботи на замовлення класного керівника або психолога школи підходять для

«закритих» підлітків, з якими вкрай важко встановити довіру. Для таких учнів характерні серйозні проблеми з навчанням, труднощі в спілкуванні з однолітками. Робота з ними обмежена за часом, тому тут дуже важливо встановити психологічний контакт і створити мотивацію для подальшої корекційної роботи.

По-друге, обговорення позашкільного життя в малих групах (4 – 5 осіб). Класний керівник або психолог школи відбирає учнів з подібними проблемами. Ці учні зазвичай з одного класу і добре знають один одного, що дозволяє їм почувати себе досить вільно, висловлювати свої думки. Тематика обговорення, насамперед, стосується проблеми ігromанії серед неповнолітніх.

По-третє, проведення тематичних класних вечорів. Тут обговорюються проблеми, які хвилюють весь клас.

По-четверте, організація роботи «круглих столів». Така форма роботи дозволяє зібрати дітей різного віку, тим самим забезпечується міжвікова комунікація. Тема, яка об'єднує всіх підлітків – шкідливі звички. За підтримки психолога найбільш активні та мотивовані учні за спеціальним сценарієм заздалегідь готуються до цього заходу [4].

По-п'яте, особлива профілактична робота з батьками в процесі семінару-тренінгу. При мінімальному інформуванні про ігрову комп'ютерну залежність головна увага приділяється розгортанню трьох напрямків: проблематизація уявлень батьків, вироблення відносин співробітництва, розширення можливостей розуміння своєї дитини.

Соціально-педагогічна робота з батьками включає діагностику і при необхідності корекцію сімейної ситуації, формування правильної позиції батьків по відношенню до дитини. Так як головна причина неправильного виховання – це різні типи дисгармонії структури сім'ї і сімейних відносин, то необхідно встановити, наскільки сім'я гармонійна, чи не сприяє домінуючий в ній стиль виховання посиленню акцентованих рис характеру підлітка і провокування ігрової залежності. Для оптимізації внутрішньосімейних відносин можна використовувати техніки сімейного консультування. Також з метою корекції спотворених дитячо-батьківських відносин організують батьківські групи, практикуючі різноманітні методи психокорекції та психологічного освіти [5].

Таким чином, соціально-педагогічна діяльність – це діяльність, спрямована на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації, освоєння ним соціокультурного досвіду і на створення умов для її самореалізації в суспільстві. Основними напрямками цієї діяльності є: профілактика та реабілітація. Профілактична діяльність здійснюється в освітніх установах, закладах дозвілля, а також у тісній взаємодії з сім'єю.

Соціально-педагогічна робота з підлітками, що мають ігрову

комп'ютерну залежність, включає в себе комплекс профілактичних, реабілітаційних заходів. Ці напрямки реалізуються через організацію індивідуальних і групових форм соціально-педагогічної роботи, через такі методи як лекція, бесіди, диспут, метод створення ситуацій, переконання, вправи, корекції (заохочення і покарання), психотерапії та інші.

Аналіз існуючих напрямків, форм і методів роботи з дітьми даної категорії показав, що соціально-педагогічна діяльність повинна бути спрямована на те, щоб поставити поведінку під соціальний контроль, що включає в себе: по-перше, заміщення, витіснення найбільш небезпечних форм залежної поведінки суспільно-корисними або нейтральними, по-друге, напрямок соціальної активності дитини перевести в нейтральне русло, по-третє, створення спеціальних служб соціальної допомоги.

Таким чином, можна зробити висновок що, людство занурюється у комп'ютери й комп'ютерні мережі, з кожним днем все більше і більше людей (особливо дітей та підлітків) стають психологічно залежними від комп'ютерних ігор. Це є проблемою сучасності. Можна тільки припускати, до чого вона може призвести людство у своєму подальшому розвитку. Ми повинні задуматися над цим вже сьогодні. Різні наукові дисципліни повинні об'єднатися в дослідженні цієї області, а психологія та педагогіка повинні стати на чолі цих робіт – робіт з дослідження психологічних аспектів взаємодії людини з комп'ютером.

Говорячи про профілактику комп'ютерної залежності у підлітків, слід звернути увагу на те, що виховання має зводитися здебільшого до того, що комп'ютер – це лише частина життя, а не найголовніший подарунок за хорошу поведінку.

Єдиним на справжній момент перевіреним способом не дати підлітку опинитися в залежності від комп'ютера – це привернути його в процеси, не пов'язані з комп'ютерною діяльністю, щоб електронні ігри і процеси не стали заміною реальності. Показати маленькій людині, що існує маса цікавих розваг крім комп'ютера, які дозволяють пережити гострі відчуття.

Список використаної літератури

1. Азарова Р. И. Досуг современной молодежи / Р. И. Азарова // Внешкольник. – 2009. – № 10. – С. 128. **2. Борытко Н. М.** Досуг в пространстве воспитания / Н. М. Барытко // Внешкольник. – 2011. – № 6. – С. 15 – 22. **3. Абраменкова В. В.** Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре / В. В. Абраменкова. – Москва-Воронеж, 2000. – 106 с. **4. Новосельцев В. И.** Комп'ютерні ігри: дитяча забава або педагогічна проблема? / В. И. Новосельцев // Директор школи. – 2003. – № 9. – С. 13 – 18. **5. Корнєєва Є.** Комп'ютерна

залежність: бермудський трикутник за кутом / Є. Корнеєва // Світ сім'ї. – 2012. – № 4. – С. 15 – 17.

Водолазська Є. С. Технології соціально-педагогічної роботи з підлітками, що мають комп'ютерну залежність

У статті описані технології соціально-педагогічної роботи з підлітками, що мають комп'ютерну залежність. Розглянуте питання ефективності профілактичної діяльності, яка здійснюється в освітніх установах, закладах дозвілля, а також у тісній взаємодії з сім'єю.

Ключові слова: підлітки, комп'ютерна залежність, технології соціально-педагогічної роботи.

Водолазская Э. С. Технологии социально-педагогической работы с подростками, которые имеют компьютерную зависимость

В статье дается описание технологиям социально-педагогической работы с подростками, которые имеют компьютерную зависимость. Рассмотрен вопрос эффективности профилактической деятельности, которая осуществляется в образовательных учреждениях, заведениях досуга, а также в тесном взаимодействии с семьей.

Ключевые слова: подростки, компьютерная зависимость, технологии социально-педагогической работы.

Vodolazskaya E. S. Technologies for social-pedagogical work with teenagers having computer dependence

This article describes the technology of social and educational work with teenagers who have computer dependence. Considered the question of the effectiveness of the preventive activities carried out in the educational institutions, institutions of leisure, also in close cooperation with families.

Key words: teenagers, computer dependence, technologies for social-pedagogical work.

УДК 316.624-053.6

Л. С. Корсун

ХАРАКТЕРИСТИКА АДИКТИВНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ

Людське життя знаходить свій прояв у поведінці і діяльності. Складне взаємопереплетіння цих форм активності дуже часто приводить до

того, що їх важко розрізнити. Людині притаманна розумова поведінка, але багато наших вчинків згодом стають звичками, тобто автоматичними діями. Іншими словами звичка – це дія, виконання якої стає потребою.

Враховуючи важливу властивість нервової системи легко формувати і закріплювати звички, навіть у тому разі, коли вони є непотрібними, шкідливими (куріння, вживання алкоголю та інші), таким чином, можна стверджувати, що процес розумового управління звичками є, по суті, управління поведінкою. Оскільки навіть шкідливі звички, які суттєво негативно впливають на стан здоров'я, з часом починають сприйматися як нормальне явище, як щось необхідне і приємне.

Більшість сучасної молоді виявилася найбільш незахищеною і психічно безпомічними перед життєвими труднощами. Не маючи достатніх навичок для їх вирішення, не вмючи чи не бажаючи вирішувати власні проблеми, вони прибігають до адиктивних засобів. У зв'язку з цим велика увага науковців приділяється проблемі адикції і адиктивної поведінки, яка як одна з форм деструктивної (руйнуючої) поведінки наносить шкоду не тільки молодій людині, а й усьому суспільству. За останні роки спостерігається різке збільшення розповсюдження адитивних розладів у підлітків, різноманітність їх форм, поява нових різновидів.

Адикція (англ. Addiction – схильність, пагубна звичка) – у загальному розумінні залежність – прагнення покласти на когось чи щось з метою отримання задоволення, залежність від деяких предметів, речовин чи видів діяльності. Усі люди мають вроджену схильність до формування залежності від таких життєво необхідних об'єктів, як повітря, вода, їжа. Схильність до надмірної залежності породжує залежну поведінку, тісно пов'язану зі зловживанням особистістю чимось.

Незважаючи на те, що поняття адикції і адитивної поведінки порівняно нові поняття в соціальній педагогіці та психології, вже чимало науковців розглядали цю проблему. Так, у витоках розробки цієї проблематики були Ц. Короленко, А. Тимофєєва, А. Акопов; велику увагу проблемам адикції і зокрема адитивної поведінки підлітків приділяє С. Смагін. Значний внесок у вивчення адитивної поведінки внесли зарубіжні (Р. Браун, Х. Мілкман, Д. Пайнз) та російські (О. Личко, Ц. Короленко, А. Єгоров, А. Худяков) дослідники. Зараз в Україні проблему адитивної поведінки, її проявів у підлітків та її особливості досліджують Н. Максимова, Н. Пихтіна, Г. Золотова.

Більшість авторів (А. Акопов, Ц. Короленко, А. Тимофєєва ін.), які займаються проблемами адитивної поведінки вважають, що це одна з форм деструктивної (руйнуючої) поведінки, яка виражається у прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного

стану через вживання деяких речовин чи постійній фіксації уваги на окремих предметах чи видах діяльності, що супроводжується розвитком інтенсивних позитивних емоцій. При чому, такі форми адитивних реалізацій, як алкоголізм, наркоманія – розглядаються цими авторами як хвороба, до виникнення яких привели адитивні форми поведінки.

Отже, дана проблема на сьогодні є актуальною, адже підлітки із властивими їм віку чуттєвістю виявляються найбільш незахищеними і психологічно безпомічними перед життєвими труднощами, а тому найчастіше проявляють адитивні залежності.

Метою даної статті є характеристика психологічних особливостей людини, які відіграють провідну роль у формуванні адитивної поведінки, та розкриття ефективності різних засобів подолання адитивної поведінки.

Реальність така, що прагнення до психологічного і фізичного комфорту не завжди можливо реалізувати. Для нашого часу характерним є те, що дуже стрімко йде зростання змін у всіх сферах суспільного життя. Сучасній людині доводиться приймати велику кількість рішень в одиницю часу. Відомий вчений Г. Сельє, кажучи про адаптацію, пише: «Велика здібність до пристосування – от що робить можливим життя на всіх рівнях складності. Це основа підтримки постійності внутрішньої рівноваги» [1, с. 17].

Є два способи виживання: боротьба і адаптація. Адиктивна особистість шукає власний універсальний і надто однобокий спосіб виживання – відхід від проблем. Привабливість адикції для людини в тому, що вона являє собою шлях найменшого супротиву.

Різні форми адиктивної залежності мають тенденцію сполучатися або переходити один в один, що доводить єдність механізмів їх функціонування. Наприклад, курець із багаторічним стажем може відчувати постійне бажання їсти, коли відмовляється від цигарок, а людина, залежна від важких наркотиків, для підтримки ремісії переходить на вживання легких наркотиків або алкоголю.

Таким чином, можна сказати, що початок формування адиктивного процесу відбувається на емоційному рівні. Висхідна точка – переживання гострої зміни психічного стану у вигляді підвищеного настрою, почуття радості, екстазу, незвичайного підйому, відчуття драматизму, ризику у зв'язку з певними діями (приймання речовин, які змінюють психічний стан, переживання у зв'язку із ситуацією ризику в азартній грі, почуття незвичайного хвилювання при знайомстві з будь-якою колекцією ін.) і фіксація у свідомості цього зв'язку. У людини, яка відчула подібні емоції, з'являється розуміння того, що існують доступні способи достатньо швидко і без особливих зусиль змінити свій психічний стан.

Наступний етап адитивної поведінки характеризується формуванням певної послідовності звертання до засобів адикції. Встановлюється певна частота реалізації адитивної поведінки. Вона залежить від багатьох чинників: особливостей особистості, особливостей виховання, культурного рівня, соціального середовища, змін звичних стереотипів тощо.

На третьому етапі адитивний ритм стає стереотипним, звичним типом реагування, методом вибору при зустрічі з вимогами реального життя. У зв'язку з цим буває важко чи зовсім неможливо переконати людину з розвинутою адитивною поведінкою у неправильності, небезпеці його підходів. Розмова з такими людьми, як зазначає С. Смагін, відбувається у двох площинах, які не торкаються одна одної: логічної і емоційної [2, с. 158].

Четвертий етап – повна домінація адитивної поведінки. Відбувається повне погруження в адитивний процес, остаточне відчуження і ізоляція від суспільства. Адикт нічого не залишає від власного внутрішнього світу. Залишається лише зовнішня оболочка.

П'ятий етап носить вже характер катастрофи. Адитивна поведінка руйнує й психіку, й біологічні процеси. Це стосується, наприклад, осіб з наркозалежністю: інтоксикація вражає органи і системи в цілому, викликає виснаження усіх життєво важливих ресурсів.

Визначають такі психологічні особливості осіб з адитивними формами поведінки (Б. Сегал): знижена здатність боротьби з труднощами повсякденного життя; прихований комплекс неповноцінності і зовнішній прояв переваги; бажання казати неправду; прагнення звинувачувати інших, знаючи, що вони не винні; схильність уникати відповідальності в прийнятті рішень; стереотипність, повторюваність поведінки; залежність; тривожність [4, с. 13].

Адикції не що інше, як багаторівневий розлад, фіксований на використанні якого-небудь об'єкта з метою компенсації емоційного дисбалансу та міжособистісних відносин, які не задовольняють людину. Це виявляється в різних формах, становить серйозну соціальну проблему й регулюється переважно моральними та медичними нормами.

Тому, схильність особистості до адитивної поведінки має певні компоненти, які проявляються поступово. До них належать:

- відсутність мотивації досягнення аж до відмови вважати себе суб'єктом діяльності;
- низький рівень самоповаги аж до неприйняття образу власного «Я»;
- самозахист від діяльності при появі труднощів;
- суперечливість між самооцінкою та рівнем домагань;

У сучасній науково-просвітницькій діяльності виокремлюють наступні види соціально-педагогічної роботи з адитивними людьми [2]:

1. Соціально-педагогічна реабілітація (включення особистості з адитивною поведінкою в групу підтримки з метою відновлення втрачених соціальних навичок та інтеграції в суспільство).

2. Педагогічне консультування (сімейне, групове, індивідуальне) з метою орієнтації в проблемі особистості та визначення способів її ефективного вирішення.

3. Кризова допомога (надається у випадку, коли особистість знаходиться у складній життєвій ситуації з метою відновлення психологічного стану, завдяки активній психологічній підтримці).

4. Соціально-педагогічний тренінг (проводиться у формі активного групового навчання з метою підвищення ефективності соціального функціонування особистості).

Таким чином, аналіз видів соціально-психологічної роботи свідчить про те, що вони базуються на психологічній допомозі клієнтам, яка є обов'язковою в усіх випадках.

На основі термінології ВОЗ у визначенні видів профілактики та особливостей об'єкту профілактичного впливу визначені види педагогічної профілактики адитивної поведінки.

Первинна педагогічна профілактика, яка передбачає виховання, спрямоване на формування морально-психологічної стійкості, як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях. Завданнями первинної профілактики є:

- Формувати уявлення щодо позитивного та негативного досвіду людської поведінки у ставленні до самої себе та інших.
- Попереджувати ранні прояви неправильних уявлень дитини про деякі шкідливі звички.
- Формувати поняття про норми моралі у вихованні власної стійкості до деяких шкідливих звичок – паління, вживання алкоголю, наркоманії, токсикоманії.
- Формувати чіткі уявлення старшокласників про значущість власного життя, психофізіологічні можливості організму, наслідки впливу наркотичних речовин.

Вторинна профілактика передбачає, переважно, діагностування та виявлення адитивної залежності особистості. Основними завданнями вторинної профілактики є:

- Соціально-педагогічна робота по подоланню адитивної поведінки.
- Вивчення можливих умов та чинників, що сприяють розвитку схильності до адитивної поведінки.

- Виявлення таких індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам адиктивної поведінки.
- Вивчення зазначених умов і чинників прояву схильності особистості до адиктивної поведінки, станів, що їй передують, і на цій основі виявляти осіб групи «ризик».
- Здійснення діагностики мотивів адиктивної поведінки.
- Організація безпосереднього спілкування фахівців з такими особами.

Третинна педагогічна профілактика передбачає корекцію поведінки підлітка та його реабілітацію:

- Системою заходів, спрямованих на корекцію поведінки особистості, перевиховання, на переорієнтацію та реабілітацію хворих алкоголізмом та наркоманією. Цей етап базується на основі результатів організаційно-аналітичних заходів вторинної профілактики. Завданнями третинної профілактики є: на основі встановлених груп «ризик» здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на особистість учня шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних педагогічних засобів.
- Створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки умов соціального оточення, психологічного клімату, позитивно психологічного самопочуття.

На сьогоднішній день розроблено чимало програм профілактики адиктивної поведінки підлітків, особливу увагу слід звернути на інтерактивну модель профілактики адиктивної поведінки, це спеціальна форма пізнавальної діяльності, процес якої організований так, що практично всі заохочені до процесу пізнання, вони мають можливість розуміти й рефлексувати з приводу того, що вони знають і про що думають. Має бути атмосфера доброзичливості, взаємо підтримки – форма кооперації та співпраці.

Найпоширенішими у даний час і з досить тривалою історією є освітні профілактичні програми (антиалкогольні, антинаркотичні й антинікотинові). Основним місцем їхньої реалізації є школа (або інший навчальний заклад), тому й агентами освітньої профілактики є вчителі, шкільні психологи, самі учні і їх батьки, які також залучені у процес навчання своїх дітей.

Багатий досвід їхнього проведення (понад сторіччя) показав, що ефективність зазначених заходів залежить від того, як подається інформація і які методи використовуються. Так, програми, які акцентують увагу на негативних наслідках наркотизму, виявилися малоефективними, а програми, що роблять акцент на навчанні адаптивному стилю життя, навичкам спілкування, критичному

мисленню, вмінню приймати рішення і протистояти в ситуаціях пропозиції адиктивних речовин тощо довели свою ефективність.

Також розроблена програма формування життєвих навичок. Основними принципами даної програми є:

Всебічність. У процесі навчання використовуються різноманітні методи подачі інформації, методики тренінгу соціально-психологічних навичок і засоби закріплення вивченої поведінки. Всебічність означає орієнтацію на цілісну людину протягом певного часу.

Засвоєння знань – однієї інформації для зміни адиктивної поведінки недостатньо, діти повинні набути оптимуму знань, щоб самостійно мислити і будувати поведінку. Всебічні програми дають підліткам знання шляхом концептуалізації інформації, тренінгу по її закріпленню, виконання завдань з читання, домашніх вправ разом із батьками і участі в громадському житті за місцем проживання.

Взаємовідносини з ровесниками справляють сильний вплив на якість програм, тому що діти схильні до впливу один на одного. Але подібний вплив може бути як позитивним, так і негативним. Задача програм – допомога дітям у побудові позитивних взаємовідносин із ровесниками й умінню вибирати друзів [3, с. 30].

Участь у громадському житті сприяє ефективності профілактичної роботи, надаючи учням позитивні рольові моделі. Підлітки, відчужені від просоціальних структур суспільства, більш схильні до адиктивної і девіантної поведінки, а участь у позашкільному громадському житті допомагає молоді зробити свій внесок у про соціальну організацію суспільства та ідентифікуватися з ним.

Участь батьків у превентивній роботі є запорукою її успіху. Тут широко практикуються домашні завдання, надання батькам спеціальної літератури, організація семінарів для батьків із питань підвищення в дитини впевненості в собі, поліпшення навичок спілкування, подолання сімейних криз, інформування батьків про те, як говорити з дітьми про наркотики.

Сьогодні профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх виходить на загальнодержавний рівень і передбачає консолідацію зусиль різних відомств, установ, організацій; у той же час визнається провідна роль системи освіти взагалі та освітньо-виховних закладів, зокрема, в організації цілеспрямованої профілактичної роботи та у формуванні здорового способу життя школярів.

Таким чином, різні прояви адиктивних залежностей вимагають комплексного підходу до терапії й корекції поведінки, яка відхиляється від норми. У зв'язку з цим використання тих чи інших засобів, методів, технік надання допомоги в подоланні залежностей повинно базуватися на механізмах походження тих чи інших форм адитивної поведінки та

відповідних методах відновлення нормативної поведінки або становлення гармонійної поведінки.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проаналізованої проблеми. Тому, перспективи в руслі даної теми ми вбачаємо в подальших дослідженнях проблеми адитивних залежностей підлітків та дослідженні нових наукових позицій з даної проблеми.

Список використаної літератури

1. Песоцька О. П. Подолання адитивних залежностей особистості / О. П. Песоцька // Соціальний педагог – 2012 . №1. – С. 113 – 121. **2. Змановська Є. В., Рибников В. Ю.** Девіантна поведінка особистості і групи : навч. посіб. / Є. В. Змановська, В. Ю. Рибников. – К. : Логос, 2010. – 352 с. **3. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посібник. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.

Корсун Л. С. Характеристика адитивних залежностей підлітка та їх подолання

У даній статті розглядаються основні характеристики адитивних залежностей підлітків, загальні ознаки адитивних залежностей та розкриваються види соціально-психологічної допомоги в їх подоланні.

Ключові слова: адикція; адитивна поведінка; залежна поведінка; адитивні залежності.

Корсун Л. С. Характеристика адитивних залежностей підлітка та їх подолання

В данной статье рассматриваются основные характеристики адитивных зависимостей подростков, общие признаки адитивных зависимостей и раскрываются виды социальнопсихологической помощи в их преодолении.

Ключевые слова: адикция; адитивное поведение; зависимое поведение; адитивная зависимость.

Korsun L. S. Description dependences of teenager and their overcoming

Basic descriptions of dependent dependences of teenagers are examined in this article, general signs of dependent dependences and the types of socialpsychological help open up in their overcoming.

Key words: dependent: dependent behavior; dependent behavior; dependent dependences.

К. О. Нещенко

КОМП'ЮТЕРНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ДІТЕЙ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема розповсюдження комп'ютерної залежності дітей є сьогодні надзвичайно актуальною. Кожен день до мережі Інтернет підключаються нові користувачі, які долучаються до новітніх досягнень в галузі технологічних інновацій. Різкі зміни соціального середовища призводять до послаблення факторів протидії негативним тенденціям, спричиняють зміни в сфері психічного розвитку і формування дитини, нівелюють ціннісні орієнтації, формують виникнення різноманітних видів адиктивної поведінки дітей.

Перші дослідження залежності від Інтернету з'явилися у другій половині 90-х років минулого століття в американській психіатрії та клінічній психології. Засновниками цього напрямку є відповідно І. Гольдберг та К. Янг, вони запропонували термін «Інтернет-адикція», який використовують сучасні дослідники паралельно із синонімами віртуальна адикція, Інтернет-поведінкова залежність тощо; а осіб, які на цю залежність страждають, називають Інтернет-адиктами або Інтернет-залежними. Інтернет-залежність – це патологічний, непереборний потяг до використання Інтернету (І. Гольдберг). У даному випадку мова йде про те, що залежність може сформуватися не тільки від зовнішніх чинників, а й від власних дій та емоцій.

Подальші дослідження переходять в інші галузі наук, у тому числі і психолого-педагогічні, фахівці яких намагаються зупинити відрив дитини від соціуму, відхід від реальності, попередження соціальної дезадаптації, вирішення проблем деформації особистісних установок і ціннісних орієнтацій. Серед них – О. Безпалько, Т. Більбот, О. Єгоров, О. Єлізаров, А. Запорожець, В. Качалов, Д. Колесов, Ц. Короленко, М. Лукашевич, В. Менделевич, К. Сельцьонок, С. Сібіряков, Т. Семигіна, В. Щербина та інші.

Разом із тим, соціально-педагогічні аспекти комп'ютерної залежності дітей вивчені недостатньо, сьогодні необхідним є більш докладне розкриття їх сутності та змісту.

Мета статті – розкрити сутність комп'ютерної залежності дітей як соціально-педагогічної проблеми.

Сьогодні фахові періодичні видання ілюструють інтерес до проблеми адиктивної поведінки. Особливе занепокоєння викликають

проблеми формування комп'ютерної, ігрової залежності, залежності від Інтернету, специфіка агресії в Інтернет-середовищі; сутність адиктивної поведінки та можливості її корекції; розробка діагностичного інструментарію; технології соціальної роботи з особами з адиктивною поведінкою; схильність до адиктивної поведінки; форми і методи соціальної психогігієни і соціального навчання як засобу попередження адиктивної поведінки; вплив неблагоприємних факторів мікросередовища; дослідження кризи ідентичності в юнацькому віці; психологічні механізми привернення до деструктивних культових груп; вплив соціального простору на психіку дитини; вплив масової культури на підростаюче покоління; нормативна і девіантна поведінка в умовах соціалізації; вплив масової інформації на стереотипи поведінки особистості; профілактика і корекція порушень у поведінці підлітків; профілактичні програми в загальноосвітніх навчальних закладах у рамках діяльності шкільного психолога; принципи роботи з дітьми з адиктивною поведінкою; тренінги, програми і сценарії профілактики адиктивної поведінки; привернення до здорового способу життя; психологічне консультування дітей як засіб профілактики; підготовка особистості до поведінки у складних ситуаціях тощо.

Комп'ютерна залежність відноситься до нехімічних видів адиктивної поведінки. Нехімічними залежностями є такі, в яких об'єктом залежності стає поведінка. До них відносяться гемблінг (ігри), спортивні адикції, фанатизм (спортивний, політичний, національний, телевізійний, духовний пошук), колекціонування, сексуальний потяг, адикція стосунків, роботогольна адикція, неконтрольована витрата грошей, переїдання, голодування, ургентні адикції, клептоманія, комп'ютерна, Інтернет-адикція та інші форми залежної поведінки [2].

Тобто, ми чітко бачимо, що останнім часом увага дослідників прикута також і до тих видів адиктивної поведінки, які вважаються нехімічними, оскільки їх вивчення набуває актуального значення і потребує вироблення мір по запобіганню їх виникнення.

В основі розвитку адиктивності стоять дезадаптовані моделі поведінки і наступні психологічні чинники ризику дезадаптованої поведінки підлітків: регулярне використання стратегії уникнення; низька ефективність стратегії пошуку соціальної підтримки; відсутність сформованих навичок активного вирішення проблем; наявність негативної, спотвореної, деформованої «Я-концепції»; низький рівень сприйняття соціальної підтримки; нестійкий рівень суб'єктивного контролю над середовищем; відсутність розбіжностей між реальним і ідеальним компонентами самооцінки.

Для комп'ютерної адикції є характерним малий термін

формування залежності. Безперечно інноваційним є згрупування всіх різновидів адиктивної поведінки у три основні види: нехімічні адикції (схильність до азартних ігор або гемблінг, комп'ютерна адикція, трудоголізм); проміжні форми адикції (анорексія – відмова від їжі, булімія – прагнення до постійного споживання їжі); і хімічні адикції (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії). Під соціальною профілактикою розуміється «комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [1, с. 31]. До адиктивної поведінки відносять навіть надмірні фізичні вправи, прослуховування ритмічної музики та патологічні відносини із речами, які не є наркотиками.

Ряд досліджень присвячені вивченню мотивів і мотивації вживання психоактивних речовин. Важливим для розуміння проблеми адиктивної поведінки є для нас висновок про те, що і мотиви, і мотивація мають комплексний характер, вони повинні розглядатися з соціальних, біологічних, психологічних позицій.

Дослідження даної проблематики дали змогу визначити етапи формування віртуальної залежності. Перший етап – етап ризику розвитку залежності. На даному етапі з'являються перші ознаки нехтування базовими потребами: сном, відпочинком, харчуванням, дотриманням гігієни. Інтернет починає використовуватися не за призначенням, скорочуються інші види діяльності, зростають витрати. Поступово втрачається відчуття часу, з'являється ейфорія, «симптом відміни» (дискомфорт поза мережею); всі думки зайняті тільки мріями про Інтернет.

Другий етап – це етап сформованої залежності. На даному етапі потреба перебування в мережі стає базовою в ієрархії цінностей і потреб. Спостерігається зростання толерантності, значне зниження ефекту від перебування в Інтернеті протягом того ж проміжку часу, що і раніше. Психологічна залежність від Інтернету порушує соціальні зв'язки індивіда, призводить до безпорадності в повсякденному житті.

На третьому етапі – етапі тотальної залежності – з'являються вже ознаки залежності фізичної. Компульсивний (що йде від тіла, а не від свідомості) потяг супроводжується агресивністю, злобністю, психомоторним збудженням, розсіяною увагою, мимовільними «друкуючими рухами» пальців рук, нападами депресії. На даному етапі присутні згадані вище фізичні симптоми, поглиблюються соціальні і психологічні проблеми, проблеми, пов'язані з навчанням, відношеннями з батьками, друзями, з'являються ознаки дезадаптації [3].

У даному випадку, говорячи про Інтернет-залежність як вид адиктивної поведінки, ми маємо на увазі, що за допомогою перебування в мережі особистість прагне «відійти від реальності», що трапляється при всіх інших видах адикцій. Залежність від Інтернету являє собою багатоаспектне явище, яке пропонує широкі можливості: анонімного спілкування, реалізації образів, фантазій, неможливих для реалізації у звичайному світі, наприклад, киберсекс, рольові ігри в чатах тощо. Перебування у мережі супроводжується високою концентрацією уваги та інформаційним перевантаженням. К. Янг відзначає в своєму дослідженні, що залежними від Інтернету є ті, хто проводить в мережі в середньому 36 годин на тиждень з цілями, що не мають відношення до навчання або роботи. Безпечним, на її думку, є використання Інтернету в середньому 8 годин на тиждень, це не веде до будь-яких фатальних наслідків і не призводить до формування залежності. У цьому ж дослідженні встановлено, що користувачі, які не є залежними, підтримують ті зв'язки, які вже були встановлені, а інтернет-залежні прагнуть до контактів із новими людьми [2].

Дослідники виділяють два види мотивації: внутрішню і зовнішню. Внутрішня – це в основному неусвідомлювані потяги, які спрямовують особистість на певний стиль поведінки. Зовнішня мотивація – це те, що усвідомлюється і уявляється як відношення, яке існує між діями та причинами. Пошук дійсної мотивації, через прояснення мотиву і розширення можливостей переживання його вважаються однією з основних задач роботи з дітьми та їх батьками на початковому етапі профілактичної роботи.

Інформатизація та технологізація суспільства впливає на всі сторони суспільного життя. Різноманітні види використання інформаційно-комунікаційних технологій впливають на процес формування моральних норм, поведінку і спілкування, масова комп'ютеризація впроваджується і в систему освіти.

Ці процеси сприяють виникненню залежності людини від комп'ютерних технологій і приводять до проблеми інформаційної безпеки суспільства, при чому діти у цьому відношенні є найбільш вразливою категорією. Характерною рисою розвитку інформаційних технологій є те, що суспільство отримує такі технологічні засоби, до яких воно ще не завжди буває готовим. Тобто, соціальні явища змінюються швидше, ніж вивчаються і аналізуються. Політичні і правові засоби контролю тут не діють, мережний кіберпростір функціонує майже стихійно, тому негативний вплив величезної мережі різноманітних сторінок в Інтернеті є однією з найгостріших проблем суспільства.

Проблема загострюється тим, що педагоги і батьки ще не готові до попередження пов'язаних із цим проблем.

Серед соціальних причин виникнення технологічних залежностей – несприятливі мікросоціальні умови, погані відносини з батьками, виховання за типом гіпоопіки, збіднення міжособистісних відносин, відсутність підтримки, адиктивна поведінка батьків; серед психологічних – акцентуації характеру; серед біологічних – перинатальна патологія, черепно-мозкові травми, патологічні форми порушення поведінки та формування особистості [3].

У зв'язку із тим, що було зазначене вище, потрібно наголосити, що особливо актуальними є питання профілактики комп'ютерної залежності дітей.

Важливим моментом побудови соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки є врахування принципу творчого підходу до превентивного виховання, а також вивчення особливостей контингенту, з яким проводиться профілактична робота. Треба враховувати дні, тижні і певні місяці, які є найбільш уразливими щодо вживання психоактивних речовин дітьми. Дослідження показали, що такими є перші і останні дні тижня, а також перший місяць після канікул, тобто вересень, і останній місяць перед канікулами, тобто, травень. Профілактична діяльність, яка проводиться із урахуванням цих результатів, є більш ефективною.

Досить популярним сьогодні є звернення до формування життєвих навичок, що поєднує у собі принципи медичної просвіти і особистісного росту дітей та підлітків.

Під «життєвими навичками» розуміється здатність до адаптаційної та позитивної поведінки, завдяки якій особистість може подолати життєві труднощі. Серед різноманітних програм формування навичок міжнародний досвід показав ефективне впровадження програм, спрямованих на профілактику вживання тютюну, алкоголю, наркотиків, поряд із іншими видами адиктивної поведінки.

Життєві навички включають у себе групу психосоціальних компетенцій і навички міжособистісного спілкування, які допомагають дитині приймати виважене рішення, мислити критично і творчо, ефективно спілкуватися, будувати здорові взаємовідносини, співпереживати, вести здоровий і продуктивний спосіб життя. Життєві навички можуть бути спрямованими на особисті дії по зміні оточуючого середовища з тим, щоби зробити його благоприємним і безпечним для здоров'я [5].

Таким чином, розвиток інформаційних процесів сприяє появі нових видів адикцій, серед яких – комп'ютерна залежність. Причинами її виникнення є несприятливі мікросоціальні умови, погані відносини з

батьками, виховання за типом гіпоопіки, збіднення міжособистісних відносин, відсутність підтримки, адиктивна поведінка батьків; акцентуації характеру; перинатальна патологія, черепно-мозкові травми, патологічні форми порушення поведінки та формування особистості. Комп'ютерна залежність включає в себе Інтернет-залежність, залежність від комп'ютерних відеоігор, залежність від програмування, від комп'ютерної художньої творчості. Особистості, які страждають на різні види нехімічних адикцій, мають спільні психологічні характеристики. До них належать потреба відходу від реальності, необхідність компенсувати негативні життєві переживання, високий рівень тривожності, депресії, емоційна нестійкість. Більшість із них погано адаптуються у соціумі: мають ряд побутових, сімейних проблем, проблеми у навчанні, у відношеннях із батьками та представниками протилежної статі, реальний світ для них нудний, нецікавий і повний небезпеки.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку полягають у розробці форм і методів профілактики комп'ютерної залежності.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О. В. Безпалько. – К. : «Логос», 2003. – 134 с. **2. Запорожец А. В.** К вопросу о профилактике адиктивного поведения школьников в сфере компьютерных технологий / А. В. Запорожец // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 6 (18). – С. 283 – 286. **3. Золотова Г. Д.** Сутність технологічних видів адиктивної поведінки дітей / Г. Д. Золотова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 6. – С. 45 – 52. **4. Сердюк А. А.** Профилактика наркотизма в системе народного образования : методические и организационные аспекты чтения спецкурсов / А. А. Сердюк // Профилактика наркомании : организационные и методические аспекты / [сост. И. П. Рущенко]. – Харьков : Финарт, 2002. – С. 102 – 123. **5. Соціальна педагогіка :** підручник / [Ред. проф. Капська А. Й.]. – [4-те вид., виправ. та доповн.]. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 488 с.

Нещенко К. О. Комп'ютерна залежність дітей як соціально-педагогічна проблема

Розвиток інформаційних процесів сприяє появі нових видів адикцій, серед яких – комп'ютерна залежність. Причинами її виникнення є несприятливі мікросоціальні умови, ряд побутових, сімейних проблем, проблеми у навчанні, погані відносини з батьками, виховання за типом гіпоопіки, збіднення міжособистісних відносин,

відсутність підтримки, адиктивна поведінка батьків, акцентуації характеру, перинатальна патологія, черепно-мозкові травми, патологічні форми порушення поведінки та формування особистості.

Ключові слова: комп'ютерна залежність, адиктивна поведінка, профілактика.

Нещенко К. О. Компьютерная зависимость детей как социально-педагогическая проблема

Развитие информационных процессов способствует появлению новых видов аддикций, среди которых – компьютерная зависимость. Причинами ее возникновения являются неблагоприятные микросоциальные условия, ряд бытовых, семейных проблем, проблемы в учебе, плохие отношения с родителями, воспитание по типу гипоопеки, обеднение межличностных отношений, отсутствие поддержки, аддиктивное поведение родителей. акцентуации характера. перинатальная патология, черепно-мозговые травмы, патологические формы нарушения поведения и формирования личности.

Ключевые слова: компьютерная зависимость, аддиктивное поведение, профилактика.

Neshenko K. O. Computer dependence of children as socially-pedagogical problem

Development of informative processes assists appearance of new types of addictive, among which is computer dependence. Reasons of her origin are unfavorable terms, row of domestic, domestic problems, problems in studies, bad relationships with parents, education on the type of uncontrolledness, impoverishment of interpersonality relations, absence of support, addictive conduct of parents, character accentuations, pathology, craniocerebral traumas, pathological forms of violation of conduct and forming of personality.

Key words: computer dependence, addictive conduct, prophylaxis.

УДК 159.923-053.5:004.738.5-021.462

Ю. Г. Фоменко

КОМП'ЮТЕРНА ЗАЛЕЖНІСТЬ, ЯК ФАКТОР ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Комп'ютеризація в сучасному суспільстві сприяє бурхливому розвитку індустрії комп'ютерних ігор і як наслідок новому виду адикції

– комп'ютерній залежності. Ця залежність динамічно розвивається і виникає патологічна прив'язаність до комп'ютерних ігор. Щоб стати дійсним ігровим адиктом суб'єкту потрібно не більше місяця. Залежність від комп'ютерних ігор займає багато часу на процес проходження нових і нових ігор, і поглинає особистість повністю, виключаючи її з активного соціального середовища, формує незрілу особистість з порушенням соціальних стосунків, а також негативно впливає на психосоматичне здоров'я суб'єкта.

Комп'ютерні ігри є самим дешевим, швидким, соціально доступним способом вирішення життєвих проблем суб'єкта. Але не конструктивність цього способу тільки поглиблює труднощі соціальної адаптації в суспільстві як інтегрального показника готовності особистості до виконання необхідних біосоціальних функцій та прийняття певних соціальних ролей в групі, колективі, суспільстві. Неможна не погодитись з Н. Повякель, що «ефективність адаптації значною мірою залежить від того, наскільки адекватно особистість сприймає себе і оточуючий світ, свої соціальні стосунки і можливості їх конструювання та змін, наскільки особистість здатна до змін поведінки у спілкування, навчальній та трудовій діяльності, побутовій сфері тощо» [2]. Кількість школярів, що попадають в залежність від комп'ютерних ігор росте з кожним днем, а це насторожує і потребує глибокого комплексного вивчення.

Існують наступні закономірності.

1. Головний ланцюжок адиктивної поведінки – встановлення емоційних стосунків не з іншими людьми, а з неживими предметами чи типами діяльності. Частіше всього такі підлітки є самотніми, полярними і навіть ізольованими в класі. Вони стараються замінити природну потребу в емоційних стосунках, яких у них немає, на предметні сурогати чи сурогатну діяльність. Мислення змінюється та повністю підкорене емоціям, а реальним є тільки те, що відповідає бажанням. Гедоністична установка в житті потребує задоволення будь-якою ціною, не дивлячись на наслідки. Звичайні стосунки характеризуються певною динамікою і в процесі спілкування відбувається обмін думками, взаємозбагачення, засвоєння іншого досвіду. Нові життєві ситуації заставляють вирішувати нові проблеми і особистість розвивається і зростає. Залежні стосунки такої динаміки не мають. Комп'ютерна залежність призводить до заздалегідь передбачених емоцій та результатів, а задоволення потреби відбувається стереотипним шляхом.

2. Емоційні взаємини з іншими людьми погіршуються, а саме зменшується комунікабельність, ізоляція поглиблюється, виникає негативне ставлення до самих залежних в соціумі, що посилює їх ізоляцію у суспільстві та зміцнює залежність. Внутрішнє життя

залежного обертається навколо предмету залежності.

3. Залежні підлітки втрачають рівновагу, вони схильні до заперечення загальноприйнятних норм і цінностей, зразків поведінки.

4. Більшість школярів мають схильність до відходу від реальності в наслідок зміни свого психічного стану, а також схильні до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистісних проблем.

5. Характерною особливістю для залежних є ілюзорне переконання в тому, що вони контролюють себе і можуть в будь-який момент припинити залежність, вони не бачать в тому проблеми, а причину вбачають у інших, вчителів, батьках. З метою стабілізації самооцінки використовується приниження партнера по спілкуванню, схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства.

6. Значна слабкість вольового контролю емоційної сфери і небажання контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій [3].

Схильність до ігрової залежності також проявляється в зв'язку із соціальною дезадаптацією особи. Учні не вирізнялись вмінням пристосовуватися, в них підвищена вимогливість до оточуючих, егоїстична тенденція розвитку, незадоволена потреба у визнанні, існує прагнення мати виключне положення. Неможливість реалізації двох протилежних тенденцій – гіперсоціальні та моральні вимоги до себе та інших і досягнення успіху та поваги оточуючих викликають тривогу, переживання, стурбованість, песимістичну оцінку соціальної реальності. Перспектива бути нереалізованим викликає стурбованість і тривогу, тому самим прийнятним способом задоволення потреби визнання є комп'ютерні ігри як самий доступний засіб реалізації. Віртуальна реальність має дуже сильний вплив на емоційну сферу, викликає сильні емоційні переживання, в яких мають потребу залежні особи. Схильність до адиктивної поведінки детермінована як внутрішніми станами особи, так і впливами зовнішніми, що зумовлює швидке втягнення їх в залежність від комп'ютерних ігор [3].

Причини з комп'ютерною залежністю призводять до шкільної дезадаптації учнів. У найзагальнішому вигляді під шкільною дезадаптацією мається на увазі, як правило, деяка сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного статусу дитини вимогам ситуації шкільного навчання, оволодіння якої з ряду причин стає скрутним.

З поняттям «шкільної дезадаптації» пов'язують будь-які відхилення у навчальній діяльності школярів. Ці відхилення можуть бути й у психічно здорових дітей, і у дітей з різними нервово-психічними розладами (але не в дітей з фізичними вадами, органічними розладами, олігофренією та ін.). Шкільна дезадаптація, згідно з науковим визначенням, – це утворення

неадекватних механізмів пристосування дитини до школи, які проявляються у вигляді порушень навчальної діяльності, поведінки, конфліктних відносин з однокласниками і дорослими, підвищеного рівня тривожності, порушень особистісного розвитку і т.д.

Характерні зовнішні прояви, на які звертають увагу педагоги і батьки – це зниження інтересу до навчання аж до небажання відвідувати школу, погіршення успішності, повільний темп засвоєння навчального матеріалу, неорганізованість, неуважність, повільність або гіперактивність, невпевненість у собі, конфліктність і т.д. Одним з основних факторів, що сприяють формуванню шкільної дезадаптації, є порушення функції ЦНС. Комп'ютерна залежність є одним з факторів шкільної дезадаптації учнів [5].

Тому, для вирішення проблем комп'ютерної залежності потрібно використовувати конструктивні засоби. Найголовніше це те, що батьки повинні постаратися обмежити час, який зазвичай витрачається дитиною на ігри в комп'ютері. Не можна дозволяти йому сидіти там весь вільний від навчання і сну час. Найсуворіша заборона накладається на вечірній час: комп'ютерні ігри можуть привести до порушень сну, звільнився час у дитини – рекомендується записатися до спортивної секції (щоб компенсувати недолік рухової активності при сидінні за комп'ютером), а також гуртками за інтересами. Особливо це важливо у випадку, коли коло спілкування дитини обмежений такими ж геймерами. Психологи стверджують, що даний метод досить ефективний. Спілкуючись з однолітками, які цікавляться чимось ще, крім ігор, що потрапив в ігрову залежність дитина не тільки починає знову бачити все розмаїття реального світу, а й проводить менше часу з товаришами – геймерами.

Головне завдання батьків у боротьбі з ігровою залежністю дитини – це послідовність. Якщо заборонено включати комп'ютер після 19:00, то навіть хорошу поведінку, 5 в чверті і позапланова прибирання в квартирі не повинні винагороджуватися можливістю пограти ще пару годинок. І обов'язково потрібно пояснити, чому з'явилася ця заборона, і які умови потрібні для його зняття.

Особливо акуратно потрібно поводитися з підлітками. Перехідний вік сильно змінює ставлення дитини до навколишнього світу, а зменшення часу проведеного в улюбленій іграшці може ще сильніше налаштувати дитину проти батьків. Тому розмовляйте, пояснюйте причини, не шкодуйте на це сил і часу.

Процес лікування від комп'ютерної залежності може розтягнутися на кілька місяців. Весь цей час батьки повинні дотримуватися обраної на початку лінії поведінки і не пускати ситуацію на самоплив. Все це, в сукупності з любов'ю, підтримкою і розумінням,

допоможе повернути дитину в реальне життя [6].

О. Макаренко та О. Постова описали результати опитування підлітків щодо їх залежності від комп'ютера. «Під час опитування шкільними психологами більша частина учнів-респондентів виявила стурбованість проблемою надмірного захоплення школярами комп'ютерними іграми, що негативно впливає не лише на успішність тих, хто вчиться, а й вносить певний дисбаланс у психологічний стан підлітка» [1]. Вони також розробили низку практичних рекомендацій з питань особливостей соціалізації підлітків, захоплених комп'ютером, які подаються та обґрунтовуються наступним чином:

1. Особу, залежну від комп'ютера, не можна ізолювати від суспільства. Тут поняття реабілітації і соціалізації взаємно переплітаються. Підліток має навчитися протистояти спокусі проводити час за комп'ютером у соціальному оточенні та за допомогою соціального оточення, а не лише за втручання окремих фахівців.

2. Робота із залежними підлітками має відбуватися безпосередньо в школі, де навчаються учні, а не в реабілітаційній установі.

3. Соціалізація підлітків, що мають комп'ютерну залежність, має проходити за постійної участі та підтримки однолітків, що такої залежності не мають.

На базі розроблених рекомендацій автори припускають можливість створення окремої програми соціалізації підлітків з комп'ютерною залежністю. Тобто будуть враховані особливості даного виду залежності, а також особливості та потреби цільової аудиторії (самих підлітків) [1].

З вищенаведених рекомендацій випливає, що проблема є в самому залежному від комп'ютера учневі, і зовсім не в умовах, у які його ставить школа в гонитві за «сучасністю» подачі навчального матеріалу. Досить важко «протистояти спокусі проводити час за комп'ютером» для незрілої дитини, коли дорослі самі штовхають її до цієї спокуси, а часто й самі є залежними від світової павутини (не є винятком і деякі вчителі).

Що ж таке комп'ютерна залежність?

Невиконання обіцянок, даних самому собі або іншим стосовно зменшення часу, проведеного за комп'ютером, навмисне применшення або брехня щодо часу, проведеного за комп'ютером; втрата контролю над часом, проведеним за комп'ютером. Найбільш поширеними психічними ознаками комп'ютерної залежності є: роздратована поведінка, яка з'являється, вразі якщо з якихось причин тривалість роботи за комп'ютером зменшується; змішане почуття радості і провини під час роботи за комп'ютером; втрата інтересу до соціального життя і зовнішнього вигляду, виправдання власної поведінки і

пристрасті. Комп'ютерна залежність небезпечна, наносить шкоду особистості. У людини, яка за власним бажанням прикута до комп'ютера, починаються проблеми з реальністю. Порушується соціальна адаптація, стає важко знаходити спільну мову і спільні теми з іншими людьми. Відбувається негативний вплив на навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову сфери діяльності. До психічних проблем додаються фізіологічні: головні болі, зміни тиску, біль в очах, ломота в кістках. Багатогодинне знаходження перед монітором може викликати порушення зору, зниження імунітету, втомленість, безсоння. Крім того, довге перебування в сидячому положенні впливає на хребет, викликає біль у попереку й проблеми з поставою [2].

Таким чином порушена проблема повинна надихнути вчителів на прийняття мір захисту дітей від комп'ютерної залежності. Перш за все, необхідно обмежити використання новітніх технологій у школі до мінімально необхідного, осмисленого і спланованого. Так, якщо інтерактивна дошка, чи комп'ютер не використовуються якийсь проміжок часу, їх слід вимкнути. По-друге, ми не рекомендуємо задавати дітям шкільного віку домашнє завдання, пов'язане з використанням всесвітньої Інтернет-павутини. (Ці завдання можливо замінити завданнями пошуку необхідної інформації в наукових друкованих виданнях, які вчитель повинен запропонувати учням для опрацювання – це буде набагато корисніше для розумового розвитку дітей, адже в Інтернеті діти зазвичай копіюють та друкують чужі думки, навіть не прочитавши; крім того це може залучити учнів до читання друкованих видань, що є не таким шкідливим, як читання з комп'ютерного екрану, де поряд з необхідною інформацією учні часто знаходять купу інформаційного сміття). Стосовно класних керівників, вважаємо, що в їхній силі тактовно та мудро залучити батьків до запобігання можливих проблем зазначеного характеру, а також провести анонімне опитування батьків, яке допоможе зрозуміти деяким з них, що вони самі є залежними від комп'ютера, таким чином слугуючи стереотипом поведінки для своїх нащадків. Адже, за визначенням, «на рівні з алкогольною та наркотичною залежностями комп'ютерна є досить поширеною серед такої вікової групи, як підлітки. Виникнення такого типу залежності відносять до кінця ХХ століття» [3]. Але ж підлітки кінця ХХ століття на початок ХХІ століття стали дорослими, прінісни свою залежність у нове століття.

Список використаної літератури

1. Моргун В. Ф., Седых К. В. Делинквентный подросток / В. Ф. Моргун, К. В. Седых. – Полтава, 1995. – 161 с. **2. Психологія**

особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с. **3. Старшенбаум Г. В.** Аддиктологія: психологія і психотерапія залежностей / Г. В. Старшенбаум. – М., 2006. – 321 с. **4. Макаренко О. М.,** Постова О. В. Соціалізація підлітків та комп'ютерна залежність / О. М. Макаренко, Постова О. В. // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – Т. 21. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/Portal/soc_gum/NaUKMA/Ped/2007_71/05_makarenko_om.pdf **5. Діагностика** шкільної дезадаптації. – К.: Соціальне здоров'я, 1995. – 328 с. **6.**<http://gameover.org.ua/borbasigomaniey/44-detiigrovayazavisimost/142-detiikompyuter>

Фоменко Ю. Г. Комп'ютерна залежність, як фактор шкільної дезадаптації та шляхи її подолання

Стаття містить інформацію про комп'ютерні ігри як нового виду адикції – комп'ютерної залежності, про головні закономірності залежності. Розкрито поняття «шкільна дезадаптація». Висвітлено основні причин та передумови виникнення комп'ютерної залежності у дітей шкільного віку. У ній окреслено шляхи подолання та запобігання комп'ютерної залежності учнів шкіл, а також методи раціонального підходу до роботи з комп'ютером у навчальному процесі; запропоновано правила користування комп'ютерними технологіями, яких рекомендується дотримуватись учителям під час проведення уроків та планування домашніх завдань.

Ключові слова: комп'ютерні ігри, адикція, гіперсоціальні, дезадаптація, віртуальна реальність, комп'ютер.

Фоменко Ю. Г. Компьютерная зависимость, как фактор школьной дезадаптации и пути ее преодоления

Статья содержит информацию о компьютерных играх как нового вида аддикции – компьютерной зависимости, о главных закономерностях зависимости. Раскрыто понятие «школьная дезадаптация». Освещены основные причин и предпосылки возникновения компьютерной зависимости у детей школьного возраста. В ней намечены пути преодоления и предотвращения компьютерной зависимости учащихся школ, а также методы рационального подхода к работе с компьютером в учебном процессе; предложено правила пользования компьютерными технологиями, которых рекомендуется придерживаться учителям при проведении уроков и планирования домашних заданий.

Ключевые слова: компьютерные игры, аддикция, гиперсоциальных, дезадаптация, виртуальная реальность, компьютер.

Fomenko Yu. Computer addiction, as a factor of school exclusion and ways of its overcoming

This article contains information about computer games as a new kind of addiction – computer addiction, dependence on major laws. Reveals the concept of "school maladjustment". Highlighted the main causes and predictors of computer addiction in children of school age. It identifies ways to overcome and prevent computer addiction pupils, as well as methods of rational approach to working with a computer in the educational process; proposed rules for the use of computer technology, which is recommended to follow the teachers during lessons and homework planning.

Key words: computer game addiction, gipersotsialnyh, maladjustment, virtual reality, computer.

УДК 37.013.42:364.692:615.2:615.015.6

К. Ю. Щирова

ХІМІЧНІ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема хімічних залежностей підлітків є надзвичайно актуальною. Останнім часом увага науковців багатьох галузей прикута до більш глибокого вивчення хімічних адикцій як різновиду адиктивної поведінки підлітків. Уявлення про природу хімічних залежностей розвивалися паралельно з розвитком культури і суспільно-історичними умовами, але до сьогодення вони не можуть вважатися вичерпними. На сучасному етапі пріоритет віддається комплексній біо-психо-соціальній моделі адиктивної поведінки, що розглядає залежність як наслідок порушень у функціонуванні складної багаторівневої системи взаємодії соціуму і особистості. Таким чином, адиктивна поведінка повинна одночасно розглядатися в багатьох аспектах: культурологічному, соціальному, правовому, психологічному, педагогічному, медико-біологічному [2].

Проблеми адиктивної поведінки вивчаються фахівцями багатьох наук: наркології, психології, соціології, соціальної педагогіки, і безумовно, на сьогоденній момент ми не можемо назвати їх вичерпними. Серед вітчизняних фахівців у галузі соціальної педагогіки проблему адиктивної поведінки досліджують О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, П. Гусак, Н. Заверіко, Н. Максимова, Н. Бурмака, Н. Завацька, О. Чередниченко, І. Шишова, Т. Мартинюк, О. Мурашкевич. Проблемам

нехімічних видів адикцій присвячені дослідження В. Менделевича, О. Єгорова, Ц. Короленка, Р. Садикова та ін.

Разом із тим, питання сутності хімічних залежностей підлітків вивчені недостатньо.

Мета статті – розкрити сутність хімічних залежностей підлітків як соціально-педагогічної проблеми.

Одне з останніх вичерпних визначень поняття адиктивна поведінка надала О. Безпалько: «адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій» [1, с. 103].

Спираючись на дані досліджень, можна зазначити, що адиктивна поведінка є складною формою соціальної поведінки особистості, яка детермінована системою взаємопов'язаних чинників.

Адиктивна поведінка може сформуватися в результаті вживання різних груп наркотичних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем. Під наркотичними речовинами в цьому випадку маються на увазі такі речовини, як наркотики, алкоголь та токсикологічні речовини.

На думку дослідників, найбільш розповсюдженими причинами адиктивної поведінки в сучасному суспільстві є різкі соціальні зміни, що супроводжуються майновим розшаруванням, втратою духовно-моральних орієнтирів, розпадом та комерціалізацією традиційних соціальних інститутів, які займалися соціальним вихованням і організацією змістовного проведення дозвілля дітей [2].

Основним мотивом осіб, схильних до адиктивної поведінки, є прагнення до зміни психічного стану, що не задовольняє їх внаслідок того, що життя розглядається ними як «нудне», «нецікаве», «безрадісне». Психофізіологічна сутність адиктивної поведінки полягає в невмінні управляти своїм психоемоційним станом. У якості засобу відновлення психологічного комфорту такими людьми обирається штучна зміна психічного стану, отримання суб'єктивних приємних емоцій, ілюзій рішення проблем. Подібний спосіб взаємодії з реальністю закріплюється в поведінці людини і стає стійкою стратегією.

Деструктивна сутність усіх без виключення форм адиктивної поведінки підкреслюється практично усіма дослідниками. Вони вказують на те, що руйнівний характер хімічних адикцій проявляється в тому, що у взаємодії адикта зі світом відбувається специфічна переорієнтація цінностей.

У результаті аналізу літератури з'ясувалося, що існує безліч

концепцій формування адиктивної поведінки. Більшість із них розроблена саме в галузі хімічних залежностей. Згідно моделі, заснованої на психологічних механізмах алкогольної і наркотичної залежності, вважається, що основним механізмом формування патологічної потреби в алкоголі служить процес заміни мотиву на мету, внаслідок якого алкоголізація стає провідним мотивом діяльності, а сама діяльність перетворюється лише на сукупність способів для задоволення потреби в алкоголі.

Іншою психологічною моделлю розуміння хімічних залежностей є модель, згідно якої потрібно брати до уваги, що у більшості підлітків із адиктивною поведінкою переважають епілептоїдні, лабільні, нестійкі та істероїдні типи акцентуації характеру із вираженими ознаками соціальної дезадаптації. Згідно даної моделі передбачається, що звернення до психоактивної речовини є більш вірогідним, коли міра життєвого стресу стає високою, а копінг-ресурси особистості є виснаженими або недостатньо розвиненими.

Аналіз педагогічної та психологічної літератури показав, що серед традиційних причин адиктивної поведінки указуються наступні: вплив соціокультурних особливостей способу життя сім'ї і сімейних стосунків, характерологічних і особистісних змін, які зумовлені взаємодією з оточуючим середовищем; деформація особистості в результаті порушення соціальних стосунків із дорослими та ровесниками; належність до неформальних підліткових та молодіжних організацій із антисоціальними стереотипами поведінки; вплив засобів масової інформації та інформаційно-комунікаційних технологій; нівелювання моральних цінностей; порушення розвитку особистості; обтяжене протікання підліткової кризи.

Виділяють також наступну послідовність адиктивної поведінки: формування соціальної залежності – внутрішньої готовності почати прийом ПАР внаслідок того, що дитина опинилася в середовищі тих, вживає або є залежним. При цьому вона приймає стиль поведінки, ставлення до ПАР і зовнішні атрибути групи. Далі – групова психічна залежність – виникнення потреби у вживанні ПАР у певній компанії. Наступна – індивідуальна психологічна залежність, яка супроводжується необхідністю збільшувати дозу і вживати ПАР уже на самоті; і фізична залежність, яка характеризується формуванням абстинентного синдрому [4].

Багато уваги дослідники хімічних видів залежностей приділяють вивченню чинників адиктивної поведінки. У ході досліджень було виявлено, що є обставини, які достовірно збільшують шанси формування адиктивної поведінки, їх називають факторами ризику. А

обставини, які суттєво знижують такі шанси, називаються чинниками захисту (протекції) адиктивної поведінки. Чинники ризику і протекції нерідко специфічні для певних вікових, громадських, етнічних груп, а також можуть залежати від виду адиктивного агента.

Ученими розроблені і описані різні типології чинників ризику і чинників захисту хімічних залежностей. Перелік чинників ризику є надзвичайно широким, у зв'язку з чим науковці говорять, що адиктивна поведінка може сформуватися у будь-якої людини. Ми погоджуємося із думкою про те, що людина починає звертатися до психоактивних речовин, перебуваючи під впливом багатьох чинників одночасно, при цьому має значення їх поєднання, яке може як посилювати міру ризику формування залежності, так і послаблювати таку можливість. Відсутність на сьогодні оптимальної концепції ризику формування адиктивної поведінки можна констатувати як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі.

Окремо потрібно відзначити, що більшість фахівців соціально-педагогічної галузі, що мають розробки у даній проблемі, говорять про те, що підлітковий вік є одним із чинників ризику формування адиктивної поведінки.

Ми погоджуємося із цією думкою, і наголошуємо, що особливо справедливою вона є у відношенні формування хімічних залежностей. Існує певний взаємозв'язок між віковими особливостями підлітків і схильністю до адиктивної поведінки. Це відноситься, перш за все до тих дітей, для яких типовими є такі якості, як інфантилізм, нерішучість, низька стресостійкість, слабкість волі, слабка соціальна адаптованість тощо.

У науковій літературі підлітковий вік представлений як один із кризових періодів у становленні особистості. Для нього характерним є бурхливе зростання дитини, формування її організму в процесі статевого дозрівання, що чинить помітний вплив на психофізіологічні особливості підлітка. Основу формування і розвитку нових психологічних і особистісних якостей складає інтимно-особистісне спілкування в ході різних видів діяльності. Характерними для цього віку є прагнення до прояву дорослості, розвитку самосвідомості і самооцінки, інтерес до своєї особистості, своїх можливостей і здібностей.

Згідно психологічних теорій психоаналітичного напрямку, підлітковий період відрізняється значним проривом підсвідомих, важко контрольованих імпульсів, що сприяє втраті почуття безпеки і комфорту, порушенню внутрішньої рівноваги, зростанню тривожності і посиленню екзистенціональних страхів, часто іраціональних. Усе це, на думку дослідників, створює небезпеку вибору адиктивної стратегії поведінки, оскільки адекватне сприйняття реальності для підлітків

ускладнене, у зв'язку із змінами, що відбуваються в них, і складними процесами становлення.

Важливим є положення про те, що неможливо виділити тип особистості, яка в більшій мірі має ризик повернення до адиктивної поведінки, тому що віковий період, у який починається прийом ПАР, характеризується психологічною незрілістю, особистість лише проходить етап формування.

Учені вказують на те, що причини і динаміка формування адиктивної поведінки у підлітків принципово відрізняються від відповідних феноменів у дорослих, мають місце набагато швидші темпи формування хімічних залежностей.

У даному контексті описані такі феномени як «гедоністична підліткова культура», тобто членство в групах, сфокусованих на гедоністичних цінностях і пасивній позиції подолання життєвих перешкод.

З цих наведених І. П'яницькою положень ми можемо зробити висновок, що спроба розв'язати проблему наркоманії та алкоголізму однаковими заходами для неповнолітніх і дорослих, застосовуючи однакові методи роботи, навряд чи дасть позитивний ефект. І тільки детальне вивчення причин, сутності, наслідків, особливостей прояву алкоголізму в юнацькому віці, негативних факторів, що призводять до вживання алкоголю, надане дослідницею, дозволить створити адекватну систему профілактики адиктивної поведінки в навчальному закладі [3].

Тим не менш, зважаючи на значущість згаданих вікових і соціальних чинників в процесі формування адиктивної поведінки підлітків, необхідно відмітити, що не всі підлітки за наявності схожих факторів демонструють схожу поведінку, з чого виходить, що не менш важливу роль відіграють індивідуальні особливості конкретної особистості.

Дослідники виділяють різні типи сімей, виховання в яких призводить до формування залежної поведінки у дітей, і одне із перших місць у цій категорії займають сім'ї з неправильними типами виховання. Такий стан мікросоціальних умов існування дитини посилює потенційні характерологічні розлади особистості [5].

В. Менделевич виділяє серед усіх сімейних причин адиктивної поведінки особливий тип батька, який він називає «наркогенний батько». Його дослідження показали, що часто в сім'ях, де підліток страждає на наркоманію, батько має наступний психологічний портрет: завищені вимоги до себе та членів сім'ї, трудового, небажання миритися з індивідуальними і віковими особливостями дитини, емоційна стриманість, жорсткість (або жорстокість); гіперактивність і комунікабельність, яка носить поверховий характер.

Найбільш розповсюджений мотив звернення до наркотику – відчуття безглуздості життя.

На сьогоднішній момент ситуація ускладнюється тим, що, якщо раніше до вживання ПАР залучалися діти з неблагополучних сімей, то тепер кількість юних наркоманів поповнюється за рахунок дітей із благополучних верств населення, сімей із високим достатком. Це можуть бути діти з високими академічними успіхами, соціально адаптовані, але такі, які не мали антинаркотичної установки на момент залучення. Неправильні типи виховання, невисокі морально-етичні цінності у поєднанні з фінансовою свободою дітей також часто приводять до наркотизації.

Останнім часом у психолого-педагогічній літературі широко обговорюється проблема сімейної співзалежності. Під даним поняттям розміється поведінка, яка, з одного боку, відображає спроби члена сім'ї пристосуватися до залежного, а з іншого, містить перешкоду залежному члену сім'ї подолати залежність та соціальну дезадаптацію. Така ситуація розуміється як замкнене коло, у результаті якого життєвий цикл сім'ї повністю підпорядкований адиктивному стилю життя.

Окрім сімейного мікросередовища на процес соціалізації дитини великий вплив має школа, учнівський колектив. На школу покладаються найважливіші функції: передача знань, культурних і моральних цінностей, допомога в соціальній адаптації, сприяння гармонічному розвитку. Проте не завжди школа виконує свої функції і, більше того, деякі освітні системи і підходи, на думку дослідників, можуть сприяти формуванню і зміцненню адиктивних механізмів. Зокрема, дослідники вважають, що традиційна освіта не є тотожною із дійсністю. Надмірне навчальне навантаження відбувається поза інтеграцією з реальним світом. У результаті замість розумного знайомства з реальністю відбувається відрив від неї. Не набувши необхідного досвіду, при зіткненні з проблемами реального світу, дитина виявляється безпорадною, а труднощі при цьому не стимулюють розвиток, а формують страх, невпевненість і дискомфорт, яких дитина прагне уникнути будь-якими засобами, у тому числі і за допомогою адиктивної поведінки.

Звертаючись безпосередньо до праць юридичного напрямку, в яких розглядаються проблеми тютюнопаління, алкоголізму і наркоманії, ми відзначили дослідження, в яких розкриваються підходи до боротьби з цими явищами і практичні рекомендації щодо профілактики вживання алкоголю і наркотиків. Так, у доступній популярній формі автори пропонують і обґрунтовують важливість серед інших мір профілактики наркоманії створення динамічної і чіткої системи взаємодії підліткової наркологічної служби і відповідних підрозділів МВС. Автори переконливо доводять, що,

якщо здійснити всі медичні заходи в повному обсязі, участь правоохоронних органів може бути зведена до мінімуму. Доводиться необхідність активного виявлення осередків наркотизації, оскільки молоді люди вперше вживають наркотики, як правило, в групі [4].

Цілий ряд проаналізованих нами медичних досліджень надає характеристику не тільки клініки алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, а й пропонує розв'язання проблеми за допомогою вивчення особливостей психіки, характерних відхилень, пошуку нових профілактичних заходів з урахуванням особливостей вікової психології. Науковці намагаються розпізнати тонку грань між пиятикою і алкоголізмом, доводять, що профілактика алкоголізму і наркоманії не може бути забезпечена зусиллями тільки медичної служби, необхідна спільна діяльність лікарів, педагогів, правоохоронних органів, громадськості [3, с. 16 – 18].

Таким чином, проблема адиктивної поведінки підлітків є складною, багатоаспектною і надзвичайно актуальною. Адиктивна поведінка є спробою відходу від реальності, яка не задовольняє основні життєві потреби індивіда. Найменш дослідженим аспектом адиктивної поведінки є її центральний компонент – психічна залежність та її механізми. Жодна з концепцій виникнення і формування психологічної залежності не є вичерпною і переконливою. Виділення окремих груп чинників ризику адиктивної поведінки вважається умовним. Чинниками ризику адиктивної поведінки є цілий ряд психологічних особливостей підліткового віку, мікросоціальні умови, індивідуальні особливості окремої особистості.

Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у розробці та обґрунтуванні форм і методів профілактики хімічних залежностей підлітків.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О. В. Безпалько. – К. : «Логос», 2003. – 134 с. **2. Змановская Е. В., Рыбников В. Ю.** Девиантное поведение личности и группы: Учебное пособие / Е. В. Змановская, В. Ю. Рыбников. – СПб : Питер, 2010. – 352 с. **3. Золотова Г. Д.** Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I-II рівня акредитації) : дис...канд. пед. наук : 13.00.05 / Ганна Дмитрівна Золотова. – Луганськ, 2005. – 238 с. **4. Сердюк А. А.** Профілактика наркотизма в системі народного образования : методические и организационные аспекты чтения спецкурсов / А. А. Сердюк // Профілактика наркоманії : организационные и методические аспекты /

[сост. И. П. Рущенко]. – Харьков : Финарт, 2002. – С. 102 – 123.
5. Соціальна педагогіка : підручник / [ред. проф. Капська А. Й.]. – [4-те вид., виправ. та доповн.]. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 488 с.

Щирова К. Ю. Хімічні залежності підлітків як соціально-педагогічна проблема

У даній статті надається характеристика хімічних залежностей підлітків, які є спробою відходу від реальності, що не задовольняє основні життєві потреби індивіда. Жодна з концепцій виникнення і формування психологічної залежності не є вичерпною і переконливою. Виділення окремих груп чинників ризику адиктивної поведінки вважається умовним. Чинниками ризику адиктивної поведінки є цілий ряд психологічних особливостей підліткового віку, мікросоціальні умови, індивідуальні особливості окремої особистості.

Ключові слова: хімічні залежності, адиктивна поведінка, підлітки.

Щирова К. Ю. Химические зависимости подростков как социально-педагогическая проблема

В данной статье предоставляется характеристика химических зависимостей подростков, которые являются попыткой отхода от реальности, которая не удовлетворяет основные жизненные потребности индивида. Ни одна из концепций возникновения и формирования психологической зависимости не является исчерпывающей и убедительной. Выделение отдельных групп факторов риска аддиктивного поведения считается условным. Факторами риска аддиктивного поведения являются целый ряд психологических особенностей подросткового возраста, микросоциальные условия, индивидуальные особенности отдельной личности.

Ключевые слова: химические зависимости, аддиктивное поведение, подростки.

Schirova K. Y. Chemical dependences of teenagers as socially-pedagogical problem

Description of chemical dependences of teenagers, which are the attempt of walking away from reality which dissatisfies the basic vital necessities of individual, is given in this article. None of conceptions of origin and forming of psychological dependence is exhaustive and convincing. The selection of separate groups of risk of addictive conduct factors is considered conditional. Risk of addictive conduct factors are a number of psychological features of teens, terms, individual features of individual.

Key words: chemical dependences, addictive conduct, teenagers.

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 37.013.42:364.633-053.2/.5

К. О. Долгополова

СЕКСУАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ НАД ДЕТЬМИ КАК СОЦИАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В наше время существует такая острая проблема, как насилие над детьми. Эта тема является важной для средств массовой информации и для обыденного общения. Мировое сообщество признает проблему насилия над детьми, как одну из самых актуальных проблем современного общества. Распространенность случаев сексуального насилия над детьми составляет до 30% от общего количества населения детей Украины. 28% детей испытывают сексуальное насилие со стороны родителей или опекунов [2, с. 2].

Задачей этой статьи является раскрытие проблематики сексуального насилия над детьми: показать масштаб проблемы, виды сексуального насилия, последствия, способы выявления пострадавших детей, методы профилактики сексуального насилия над детьми.

Исследованием этой проблемы занимаются врачи психиатры М. Догадина, Л. Пережогин, А. Гуггенбюль-Крейг; социологи Лиз Мерфи и Сэлма Сендур; доктор философии Д. Стивене; педагоги Н. Палиева, С. Ардашева, Н. Борозинец, Е. Евмененко, Г. Козловская. Также эту проблему исследуют украинские социальные педагоги А. Бойко, Н. Бондаренко.

Насилие – это такое отношение, обращение одного человека с другим, которое нарушает право другого быть личностью. Из этого понятия мы видим, что человек, совершающий насилие над ребенком, тормозит процесс развития, и не дает ребенку сформироваться как личность. Но каждый родившийся ребенок является продолжателем человеческого рода, имеет свой социальный статус и свое предназначение. Под руководством различных социальных институтов он овладевает различными видами деятельности, отношений, учится общению с людьми, приобретает жизненный опыт, учится жить. Но именно в этих институтах существует опасность насилия, которое вредит процессу социализации личности.

Существуют физическая, сексуальная, эмоциональная и экономическая формы насилия. Все формы будут кратко описаны, но в статье, будет заострено внимание на проблеме сексуального насилия.

Физическое насилие считается одной из самых распространенных форм насилия над детьми, оно проявляется в виде совершения действий, которые причиняют вред здоровью или представляют угрозу жизни ребенка. Дети, которые подвергаются физическому насилию, лишены чувства безопасности, уверенности, что мешает нормальному развитию ребенка.

Эмоциональное (психическое) насилие – периодическое или постоянное психологическое воздействие взрослых и сверстников на ребенка, приводящее к формированию у него патологических черт характера или нарушению психического развития. Далее эта форма насилия будет рассмотрена более подробно, т.к. она тесно связана с сексуальным насилием.

Экономическое насилие – это попытка одного человека лишить другого возможности свободно распоряжаться материальными средствами; осуществление полного контроля за расходами и угрозы лишения финансовой поддержки [4, с. 7].

И непосредственно переходим к главной теме этой статьи – сексуальное насилие. Из определения этого понятия становится ясно, почему в статье будет рассмотрена именно эта проблема современного общества.

Сексуальное насилие – вид насилия над детьми, при котором взрослый или старший подросток использует ребенка для сексуальной стимуляции. По своим последствиям относится к самым тяжелым психологическим травмам, является наибольшей преградой процесса социализации ребенка как личности. Эта форма насилия является международной проблемой и имеет глобальный характер. Сексуальное насилие тесно связано с эмоциональным насилием и с физическим, имеет наиболее тяжелые последствия. Именно поэтому является одной из самых страшных проблем нашего времени.

Стоит заметить, что в сексуально-порочном общении с ребенком выделяют сексуальное злоупотребление (сексуальное использование) и сексуальное насилие. Довольно часто жертвами описываются акты сексуального использования, как начало сексуального насилия, но нередко преступники останавливаются на сексуальном использовании, и далее не заходят. К сексуальному злоупотреблению относится:

- ласки, ощупывание, целование и тайное прикосновение к интимным частям тела ребенка;
- рассматривание половых органов ребенка;

- эксгибиционизм (демонстрация половых органов в данном случае перед ребенком);
- вуайеризм (подглядывание за ребенком в момент купания, пребывания в туалете, когда ребенок переодевается. Сюда также относится принуждение ребенка к раздеванию);
- притеснение ребенка смущающими взглядами, сексуальными высказываниями.

К сексуальному использованию относятся активные действия со стороны преступника и пассивные со стороны ребенка, т.е. преступник получает удовольствие, не имея физического контакта с ребенком.

Как правило, во время сексуального использования, к детям не применяется физическое насилие, только эмоциональное, дети могут даже не понимать целиком, что происходит, но все же испытывать некий эмоциональный дискомфорт, в самом худшем случае ребенок получает психологическую травму. Зачастую дети могут даже не знать, что в данный момент происходит сексуальное преступление (в некоторых случаях вуайеризма), тогда ребенку не причиняется эмоциональное насилие. Сексуальное злоупотребление ребенком в основном начинается в возрасте 5-9 лет, и, если не происходит никакого вмешательства, оно может продолжаться годы. Большинство детей не рассказывают, о том, что на самом деле происходит с ними, и несет этот страшный секрет через всю свою жизнь. Дети утаивают о сексуальном злоупотреблении или сексуальном насилии по разным причинам: некоторые были напуганы, некоторые принуждены, есть дети, которые были подкуплены, а другие просто сами боятся об этом рассказать, чувствуя стыд, не зная как отреагируют близкие, волнуясь за их чувства. У некоторых детей наблюдается привязанность к человеку, который производил сексуальные действия, в следствии чего, ребенок также может скрывать факт насилия.

Теперь будут рассмотрены формы сексуального насилия, к ним относятся:

- трение половым органом о тело ребенка;
- принуждение ребенка к манипуляции своих половых органов;
- принуждение ребенка к манипуляции половых органов взрослого;
- ощупывание интимных частей тела ребенка или манипулирование ими;
- подражание половому сношению с помощью пальца;
- изнасилование;
- принудительная проституция [3, с. 21].

При сексуальном насилии присутствует физический контакт, совершаются активные действия, как со стороны преступника, так и со стороны жертвы (в данном случае ребенка), т.е. в процессе насилия происходит активное взаимодействие обоих, при котором преступник доминирует и подчиняет себе ребенка, испытывая при этом удовольствие, а ребенок вынужден принимать участие в этом процессе против своей воли, не имея возможности освободиться.

Опыт сексуального насилия в детстве и юношестве имеет фатальный исход для психологического самочувствия и общего развития. Проявления последствий насилия, хотя и нарушают здоровье и детей и подростков, не имеют четко выраженных симптомов и признаков, по которым можно было бы установить первопричину отклонений. Степень тяжести последствий зависит от тяжести самого насилия.

Наибольший вред детской психике наносит инцест. Инцест – половая связь между близкими кровными родственниками. В последнее время растет число работ, посвященных изучению последствий сексуальной травматизации и ее влияния на формирование личности и психического здоровья у потерпевшего [2, с. 14]. В случаях сексуального насилия к детям также применяется физическое и эмоциональное насилие. Результатом физического воздействия является гематомы и укусы на груди, ягодицах, ногах, бедрах; экзема, герпес на лице, губах; нарушение девственной плевы; болезни передающиеся половым путем и др. Большинство последствий физического насилия можно вылечить, но бывает, когда дети заражаются такими страшными болезнями как ВИЧ, гепатит В, сифилис и т.д. тогда к эмоциональному стрессу после самого сексуального насилия присоединяются еще и переживания за тяжелые физические (медицинские) последствия, что еще больше ухудшает психическое состояние ребенка. Возможна беременность, особенно у младших подростков, в таком раннем возрасте делается аборт, что также сказывается как на физическом, так и на эмоциональном состоянии ребенка.

Говоря о психическом состоянии ребенка, стоит отметить эмоциональные последствия сексуального насилия. Поведенческая реакция детей зависит в большей мере от их возраста, уровня развития, характера злоупотребления, их отношения к обидчику и других факторов. В зависимости от возраста выделяется такая периодика: у детей дошкольного возраста наблюдается тревога, путанность чувств, стыд, отвращение. Наблюдаются характерные страхи: боязнь конкретного человека или новых людей (особенно мужского пола), боязнь темноты, боязнь оставаться одному и т.д. У детей младшего школьного возраста к этой реакции добавляется недоверие к миру и стремление скрыть

случившееся с ними. У детей 9-13 лет кроме вышесказанного наблюдается депрессия, чувство потери ощущений. Подросткам 13-18 лет, пострадавшим от сексуального насилия, характерны стыд, вина, недоверие, амбивалентные чувства по отношению к взрослым, депрессия, боязнь новых знакомств. Стоит так же отметить поведенческие изменения ребенка. К этим изменениям причисляется:

- Регрессивное поведение, особенно у маленьких детей.
- Побег из дома – наиболее частая и понятная реакция в случаях incesta.

- Несоответствующее возрастное поведение: присутствует несоответствующее их возрасту понимание половых актов.

- Внезапное появление проблем, связанных с сексом: необычная сексуальная активность, сексуальное использование младших детей, чрезмерная мастурбация или мастурбация в общественном месте, несоответствующие возрасту сексуальные игры, чрезмерно соблазняющее поведение со взрослыми противоположного пола, проституция.

- Злоупотребление алкоголем или наркотиками для подъема настроения.

- Фобии и страхи: боязнь раздеваться, боязнь темноты, боязнь незнакомых (особенно мужчин), страх особых ситуаций или действий (например, ребенок необъяснимо боится выходить из дома или не хочет оставаться дома вечером с приходящей няней, боязнь оставаться в помещении наедине с определенным человеком).

- Изменения в эмоциональном состоянии и общении: замкнутость, изоляция, уход в себя, депрессия, отвращение, стыд, вина, недоверие, чувство собственной испорченности, истерическое поведение, враждебность, агрессия, быстрая потеря самоконтроля, трудности в общении со сверстниками, избегание общения с прежними друзьями, отчуждение от братьев и сестер, терроризирование младших детей и сверстников, жестокость по отношению к игрушкам (у младших детей), амбивалентные чувства ко взрослым (начиная с младшего школьного возраста).

- Глубокие и быстрые личностные изменения: неспособность защитить себя, непротивление насилию и издевательствам над собой, смирение, принятие на себя родительской роли в семье, отрицание традиций своей семьи вследствие несформированности социальных ролей, вплоть до ухода из дома; суицидальные попытки или мысли.

- Проблемы с обучением: резкое изменение успеваемости.

У ребенка может проявляться самоповреждающее поведение, в основе которого могут быть следующие когнитивные искажения:

- Потребность в самонаказании, снятии чувства вины: «Я плохой».

- Способ удостовериться, что «живой».
- Способ привлечения внимания к своей беде [3, с. 23].

Некоторые косвенные признаки сексуального насилия можно увидеть в детских рисунках. Детское подсознание дает подсказки взрослым, о том, что с ребенком случилась беда, даже если ребенок нарочно или нет пытается скрыть этот факт. Как признаки свершения над ребенком сексуального насилия выделяются такие детали рисунка:

- обнаженный человек;
- путаница в изображении пола или рисунок ребенка другого пола;
- преувеличение отдельных частей тела, например рта, в ситуации, где имел место оральный секс;
- пропущенные части тела;
- трудности в изображении фигуры человека (ребенок может нарисовать животное вместо человека).

Особое внимание в работе хотелось бы уделить психотравматическому синдрому, который может стать следствием сексуального насилия. Особой тяжести он будет, если было совершено сексуальное насилие близким родственником. У жертв сексуального насилия присутствуют страхи мучений и смерти, угрозы жизни, последствиями которых является бессонница, ночные кошмары, онемение участков тела и др. – это и есть проявления ПТС (психотравматического синдрома).

Выделяется четыре этапа психотравматического синдрома:

1. Характеризуется состоянием острого шока или психологического оцепенения, когда человек не осознает, что с ним произошло, проявляет внешнюю заторможенность. В период с ребенком сложно поговорить, узнать, что с ним случилось. Ему необходимо дать покой, для осознания происшедшего, и не выпускать из виду, всегда быть рядом, вполне возможно, что в любой момент ребенку понадобится поддержка.

2. Отрицание. Жертва активно пытается вычеркнуть из памяти все, что с ней произошло. Она не обращается за помощью, не обсуждает драматическое событие с другими. На данном этапе следует попытаться разговаривать ребенка, поговорить о происшедшем. Когда жертва держит все себе, то концентрируется, закичивается на данной проблеме, а ей напротив надо освободиться, рассказать и тем самым отпустить случившееся.

3. Стадия острого стресса, состояние глубоко кризиса. На этом этапе впадают в глубокую депрессию, не видят смысла жизни, могут считать

себя недостойными радостей. В этот период ребенка надо отвлечь, занять его, он должен получить новые эмоции, яркие впечатления, которые помогут забыть о проблеме, отвлечь от грустных мыслей.

4. Функциональное разрешение внутреннего конфликта, вызванного насилием, принятие психотравмирующего опыта, возможность его использовать. Последний этап, этап восстановления, личность принимает случившееся и живет дальше.

Если нет последнего этапа, симптомы становятся хроническими и меняют представление человека о мире (когнитивный диссонанс).

Фазы развития ПТСР (посттравматического стрессового расстройства):

1. Немедленная реакция на травматическое событие – *тревожность*. Она выражается в острой тревоге, причем ребенок еще не может осознать произошедшее.

2. Фаза *отрицания* – возможны бессонница, амнезия, реакции отказа, бесчувственность, лобная расторможенность, соматические симптомы.

3. *Навязчивость*. Для нее характерны: испуг, эмоциональная лабильность, постоянное возбуждение, нарушение сна.

4. *Прорабатывание и завершение*. Ребенок осознает причины произошедшего. Пытается строить планы на будущее [3, с. 17].

Возможным последствием посттравматического расстройства может быть возникновение чувства «укороченного будущего», например, ребенок даже в фантазиях и мечтах не может представить себя в качестве взрослого.

На современном уровне знаний о проблеме половых преступлений намечаются ряд новых тенденций в планировании профилактических мер, направленных на предотвращение сексуальных преступлений.

Ю. Антонян и А. Ткаченко выделяют ряд признаков, характеризующих выборку лиц, склонных совершать сексуальные преступления, намечая тем самым основные точки приложения сил для профилактики сексуальных преступлений. Насилие совершают, прежде всего лица, относящиеся, по мнению авторов, к следующим группам риска:

- лица, в семье которых имеются душевнобольные, либо родители страдают алкоголизмом или наркоманией;
- подростки, воспитывающиеся без надзора, употребляющие алкоголь и наркотики;
- лица, совершавшие в детстве или в раннем подростковом возрасте сексуальные «проступки»;
- лица с аномалиями психики и педагогически запущенные дети;

- лица с проявлением гиперсексуальности, склонные к перверсным действиям;
- лица, совершавшие попытки самоубийства по сексуальным мотивам;
- лица, склонные к насильственным действиям, обнаруживающим некоторые сексуальные черты;
- лица, ранее привлекавшиеся к ответственности за правонарушения сексуального характера [1, с. 36].

Выделяются следующие основные направления развития профилактики сексуальных преступлений:

- создание служб социального и медицинского контроля за здоровьем семьи, выявление психических и собственно сексуальных расстройств, вплоть до организации подворовых обходов, служащих выявлению контингента, входящего в группы риска, приближение психиатрической помощи к населению, например, создание психиатрических кабинетов при поликлиниках;
- создание программ по борьбе с распространением наркомании и алкоголизма;
- создание учебных программ, включающих специальное сексологическое образование, основы безопасного общения, охватывающих детей и подростков, родителей, педагогов, сотрудников служб социальной защиты и милиции;
- активное привлечение подростков к работе, создание служб занятости для подростков;
- реабилитационная работа с лицами, привлеченными к уголовной ответственности, создание психологических и психиатрических служб;
- создание специализированных сексологических лечебно-реабилитационных центров с достаточным врачебным, психологическим и педагогическим штатом (например, на базе женских консультаций, поликлиник);
- активная работа в СМИ [2, с. 42].

Список использованной литературы

1. Экспертное исследование сексуального поведения по конкретным уголовным делам. Криминологические проблемы преступного поведения: Сборник научных трудов / Ю. М. Антонян, Б. В. Шостакович, А. М. Ткаченко. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1991. – С. 34 – 41. **2. Догадина М. А.,** Пережогин Л. О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших / М. А. Догадина, Л. О. Пережогин. – М. : «Сам себе адвокат», 2009. –

С. 1 – 43. **3. Организация** помощи детям, пострадавшим от насилия и жестокого обращения в рамках работы специалистов служб психолого-педагогического сопровождения. – М. : Академия, 2010. – С. 6 – 40.
4. Ермолова Д. Ю. Технологии социальной работы с лицами подвергшимся насилию / Д. Ю. Ермолова. – М. : Владос, 2013. – С. 5.

Долгополова К. О. Сексуальне насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема сучасного суспільства

У даній статті розкривається така соціально-педагогічна проблема, як сексуальне насильство над дітьми. Зазначені види насильства, види сексуального використання (сексуального зловживання) і сексуального насильства, показаний обсяг цієї проблеми, фізичні та психичні наслідки пережитого, розкриваються способи визначення того, що дитина постраждала від сексуального насильства чи сексуального використання, так само запропоновано напрямки профілактики сексуального насильства над дітьми.

Ключові слова: насильство, сексуальне насильство, сексуальні зловживання.

Долгополова К. О. Сексуальное насилие над детьми как социально-педагогическая проблема современного общества

В данной статье раскрывается такая социально-педагогическая проблема, как сексуальное насилие над детьми. Выделены виды насилия, виды сексуального использования (сексуального злоупотребления) и сексуального насилия, показан масштаб этой проблемы, физические и психические последствия пережитого, раскрываются способы определения того, что ребенок пострадал от сексуального насилия или сексуального использования, так же предложены направления профилактики сексуального насилия над детьми.

Ключевые слова: насилие, сексуальное насилие, сексуальное злоупотребление.

Dolgopolova K. O. Child sexual abuse as a social and pedagogical problem of modern society

This article reveals such social and educational issues as sexual abuse of children. Marked types of violence, the use of sexual use (sexual abuse) and sexual violence, shows the scale of this problem, the physical and mental effects experienced, discloses methods for determining that the child suffered from sexual violence or sexual abuse, as well proposed methods of prevention of child sexual abuse .

Key words: violence, sexual abuse, sexual use.

С. І. Погребняк

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Насилля як соціальна проблема присутнє у культурі багатьох країн і народів. У сучасній Україні ця проблема також набула надзвичайної актуальності. Проблема насильства над дітьми і спроби її вирішення дуже хвилюють громадськість у сучасному світі, і саме тому, на законодавчому рівні прояви насильства по відношенню до дитини, зокрема фізичне покарання, заборонені. За період становлення України як незалежної держави національне законодавство щодо прав дитини було впорядковано відповідно до ст. 52 Конституції України, яка проголошує рівність дітей у своїх правах незалежно від походження та Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої у 1991 році. І хоча законодавство нашої держави гарантує захист дітей від проявів жорстокого поводження та насильства, реальна ситуація вимагає більш дієвих механізмів вирішення проблеми насильства.

Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми відносно одне одного. Свідченнями поширеності останнього стали численні відео в мережі, публікації та репортажі на українському телебаченні, котрі присвячені насильству серед дітей в школі [2]. Український телеглядач сцени агресії бачить у середньому кожні 16 хвилин, а в період з 19.00 до 23.00 цей умовний інтервал скорочується до 12 хвилин. Численні сцени погроз, насилля, громадського безпорядку на екрані постійно зростають. Найнебезпечнішим є те, що насильство має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, напади депресії, помсти, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, брак самоповаги тощо. Діти починають вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем з оточуючими і в міру дорослішання вони застосовують отриманні знання на практиці по відношенню до однолітків.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій літературі насильство серед дітей розглядається як одна з провідних причин асоціального дитинства (С. Белічева, Є. Волкова, І. Григорович, В. Дружинін, Р. Клайберг, А. Реан, Б. Шапиро, Т. Шульга, Р. Берон, Д. Річардсон та інші). Дослідженням явища насильства також

займаються такі українські науковці, як О. Шинкаренко, С. Бурова, М. Дмитренко, В. Панок, І. Трубавіна.

Профілактиці насильства серед дітей присвячено багато досліджень. Причини, форми насильства серед неповнолітніх аналізуються в роботах вітчизняних і зарубіжних психологів і педагогів: Р. Берона і Д. Ричардсона, С. Єніколопова, Х. Ремшмідта, в монографіях С. Беличевой, К. Лоренца, Р. Паренса, Л. Семенюк, І. Фурманова; у дисертаційних роботах Ю. Бочарової, Н. Савіної, Е. Хохлової, Ю. Чемодурової, Є. Вроно.

Суспільний досвід свідчить про те, що майже кожна людина впродовж свого життя не один раз зустрічається з певними проявами насильства, які у більшості випадків залишаються прихованими від близьких людей. Більшість зарубіжних та вітчизняних вчених вважають, що причини насильства, як правило, кореняться у минулому людства, історії взаємовідносин людей, що ускладнює можливості дослідника у виявленні дійсних мотивів цього явища.

Оскільки діти проводять багато часу саме в навчальних закладах, то школи мають відігравати одну з провідних ролей у справі захисту дітей від насильства. Сучасні заклади освіти й виховання при всіх їх проблемах, труднощах, недоліках зберігають статус одного з провідних інститутів соціалізації особистості, її становлення і розвитку. Але сучасна ситуація, яка склалася в освітньому просторі, свідчить про те, що дотепер школа не виробила ефективних методів протидії негативним проявам поведінки учнів. Організацію сучасної школи визначає її дидактична функція і тому вона не завжди спроможна створити оптимальні умови для реалізації виховних завдань й завдань супроводу розвитку особистості дитини. Різний рівень інтелектуального та фізичного розвитку, задатків та здібностей дітей призводять до того, що досягнути успіху в навчанні можуть не всі учні. Така ситуація призводить до того, що успішність стає джерелом розладів у колективі, поглиблює та загострює існуючі проблеми в групі однолітків, що в подальшому може призвести до актів насильства серед учнів. Відповідно дорослі, які здійснюють контроль за навчальними закладами і які працюють в них, зобов'язані забезпечити умови, які б сприяли утвердженню людської гідності дитини та її розвитку, а не провокували розлади в учнівському середовищі.

Основною метою статті є вивчення особливостей проблеми насильства серед дітей в учнівському середовищі, визначення найпоширеніших форм насильства серед учнів у школі, позицій школярів щодо проблеми насильства в учнівському середовищі, його основних причин та наслідків.

З метою вивчення проблеми насильства серед дітей в учнівському середовищі у 2013 році нами було проведено анкетування учнів 8-11 класів загальноосвітніх шкіл міста Суходільська Луганської області.

Усього у дослідженні взяли участь 545 учнів: 8 класи – 106 осіб (що складає 19% від загального числа опитаних); 9 класи – 194 особи (36%); 10 класи – 141 особа (26%); 11 класи – 104 особи (19%).

Результати опитування показали, що діти визнають проблему насильства в учнівському середовищі достатньо актуальною для сучасного українського суспільства (70% відповідей). Опитані діти вважають, що найбільш поширеними є прояви насильства між однолітками (37%), з боку старших дітей щодо молодших (41%). Прояви жорстокості з боку однолітків вважаються учнями особливо небезпечними для повноцінного розвитку особистості дитини.

Найпоширенішими формами насильства серед дітей в школі учні вважають:

- психологічне (емоційне) насильство(53%);
- фізичне насильство(41%).

Зазначимо, що, на думку естонського психотерапевта Лемме Халдре (2000), емоційне насильство визначається як вчинене стосовно учня діяння, яке спрямоване на погіршення психологічного благополуччя жертви [4].

Емоційне насильство викликає у жертви емоційне напруження, принижуючи його і знижуючи його самооцінку.

Виділяють два основних види емоційного насильства:

- глузування, присвоєння ключок, нескінченні зауваження і необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших дітей тощо;
- відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування з жертвою (з дитиною відмовляються грати, займатися, не хочуть з ним сидіти за однією партою, не запрошують на дні народження тощо).

Під фізичним насильством розуміється застосування фізичної сили по відношенню до учня від товаришів по навчанню, в результаті якого можливе нанесення фізичної травми. До фізичного насильства відносяться побиття, нанесення удару, шльопанці, потиличники, псування і відібрання речей та ін. Зазвичай фізичне та емоційне насильство супроводжують один одного. Насмішки і знущання можуть тривати довгий час, викликаючи у жертви тривалі травмуючі переживання [3]. Високий відсоток різноманітних форм фізичного насильства свідчить про недостатній рівень організації активного дозвілля дітей, про брак можливостей для прояву адекватної фізичної

активності та несформованість у них уміння застосовувати соціально прийнятне тілесне контактування.

Визначаючи причини виникнення проявів жорстокості серед учнів, між відповідями респондентів не було єдності. У більшості дітей немає чіткого уявлення про справжні мотиви здійснення насилля. Це продемонстрували їхні відповіді. У більшості випадків учні пов'язують виникнення проявів насильства серед дітей у школі з недостатнім контролем з боку батьків (32%); соціально-економічною нерівністю (28%); широким розповсюдженням насильства у суспільстві (23%); наслідуванням поведінки дорослих (17%).

Відносно профілактики та подолання насильства в учнівському середовищі, 52% усіх опитаних учнів вважають, що школа не в змозі зробити нічого задля запобігання проявів жорстокості та насильства серед учнів. Діти стверджують, що, стикаючись з проявами насильства з боку однолітків, вони не чекають допомоги з боку батьків та вчителів. Тому актуальним й необхідним є проведення серед дітей інформаційної, роз'яснювальної роботи щодо специфіки діяльності шкільних та позашкільних служб та окремих спеціалістів, які займаються вивченням та вирішенням соціальних і особистісних проблем.

Ключовою психологічною характеристикою освітнього середовища школи можна назвати безпеку. Тобто слід говорити про психологічно безпечне освітнє середовище як про умову для позитивного особистісного зростання дітей. Проектування безпечного освітнього середовища школи, перш за все, повинно виходити з принципу захисту особистості кожного учня через розвиток і реалізацію його індивідуальних потенціалів, усунення всіх проявів насильства серед дітей. Менш захищений повинен мати додатковий ресурс, щоб бути рівноправним [5]. Школа повинна взяти на себе провідну роль в профілактиці та подоланні проявів насильства серед учнів, розробити дієву систему заходів для її викорінення з життєвого та освітнього простору.

Резюмуючи зазначене вище, ми можемо впевнено стверджувати, що тема насильства, нажаль, є розповсюдженою серед дітей. Для учнів загальноосвітніх шкіл характерна тенденція до все глибшого усвідомлення даної проблеми. Наявні методи профілактичної роботи залишаються малоефективними та потребують перегляду. Насамперед це стосується первинної профілактики, інформування про загальні способи запобігання насильству серед учнів, допомогу, яка може бути надана. Спектр та потенційна ефективність допомоги невеликі, попри нечасті спроби звертатися до сторонніх фахівців, типовою є ситуація розв'язання проблеми силами педагогічного складу, які є не завжди доречними та

дієвими. Результати проведеного дослідження свідчать, що проблема насильства серед дітей в учнівському середовищі існує та потребує системного підходу до роботи з його попередження та викорінення з нашого життя, для цього школа потребує допомоги у розробці дієвого механізму чіткої взаємодії різних фахівців, як на базі школи, так і за її межами, щодо попередження насильства у дитячому середовищі та швидкого реагування на такі випадки у разі їх виникнення.

Список використаної літератури

1. Зиновьева Н. О., Михайлова Н. Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации / Н. О. Зиновьева, Н. Ф. Михайлова. – СПб. : Речь, 2003. – 248 с. **2. Лаптева В. Ю.** Психологические особенности подростков с разным уровнем защищенности от психологического насилия в образовательной среде: дис. ... канд. психол. наук / В. Ю. Лаптева. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2010. – 189 с. **3. Малкина-Пых И. Г.** Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2006. – 1008 с. **4. Шапарь В. Б.** Психология кризисных ситуаций. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 452 с. **5. Шульга Н. Ю.** Подготовка будущего социального педагога к профилактике насилия в школьной среде: дис. ... канд. пед. наук / Н. Ю. Шульга. – Волгоград : ВГСПУ, 2011. – 189 с.

Погребняк С. І. Проблема насильства серед дітей в учнівському середовищі

У статті визначаються особливості проблеми насильства серед дітей в учнівському середовищі. Визначені найпоширеніші форми насильства серед учнів в школі. Висвітлені позиції дітей щодо проблеми насильства в учнівському середовищі, його основних причин та наслідків.

Ключові слова: учнівське середовище, жорстокість, насильство, види насильства, форми насильства, профілактика насильства.

Погребняк С. И. Проблема насилия среди детей в ученической среде

В статье определяются особенности проблемы насилия среди детей в ученической среде. Определены наиболее распространенные формы насилия среди учащихся в школе. Освещены позиции детей относительно проблемы насилия в ученической среде, его основных причин и последствий.

Ключевые слова: ученическая среда, жестокость, насилие, виды насилия, формы насилия, профилактика насилия.

Pogrebnyak S. I. Problem of violence among children in the school environment

In the article sets out the peculiarities of the problem of violence among children in the school environment. The most common forms of violence among pupils in the school. Covered the position of children to violence in the school environment, its main causes and consequences.

Key words: school environment, violence, abuse, violence, forms of violence, violence prevention.

УДК 37.013.42

О. А. Терентьева

ОБЪЕКТИВНИ ТА СУБЪЕКТИВНИ ФАКТОРИ ВІКТИМІЗАЦІЇ ЖІНОК, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Дослідження останніх років довели, що частіше за все «насильство стосовно жінок виявляється у формі примусу до співжиття та проституції, зґвалтування, побутового насильстві та вбивстві на ґрунті алкоголізму, наркоманії, садизму, систематичного побиття та психологічного насильства. Значній частині усіх особливо жорстоких побутових вбивств передувала тривала конфліктна ситуація в сім'ї. Статистика свідчить про зростання таких ситуацій в сімейному середовищі та посилення напруженості сімейних стосунків, наслідком чого стала нестабільність шлюбів. Маємо зазначити, що офіційна статистика не відображає реальної картини правопорушень стосовно жінок, оскільки, по-перше, постраждалі не усвідомлюють себе такими, вважаючи насильство в сім'ї витратами шлюбного життя; по-друге, гендерні стереотипи, які викликають почуття сорому й побоювання осуду з боку родичів, сусідів, знайомих та працівників міліції, стримують потерпілих від звернення до правоохоронних органів та спонукають продовжувати насильницьку взаємодію. Отже, жінки, постраждалі від насильства в сім'ї, продовжують жити в стосунках, які руйнують їх як особистість та сприяють їхній подальшій віктимізації. Процес віктимізації є наслідком впливу не одного якогось явища або процесу (жертви чи обставин конкретної життєвої ситуації), а цілісної системи взаємодіючих і особистісних детермінант, включаючи особистість і її поведінку, а також процес деструктивного впливу середовища й обставини в конкретній ситуації.

З огляду на це, *метою статті* є виокремлення об'єктивних та суб'єктивних факторів віктимізації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї.

Завдання, які ми плануємо вирішити в статті: *по-перше*, визначити фактори віктимізації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї; *по-друге*, надати змістовну характеристику групи об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Віктимізація є історично мінливим соціальним явищем, яке залежить від рівня економічного і політичного розвитку, від соціальних відносин у суспільстві. Віктимізація – це соціальна патологія. Вона виникла у зв'язку із зародженням в суспільстві кримінального початку, деструктивного джерела.

Вивчаючи перебіг соціалізації, А. Мудрик вперше визначив віктимологію як окремий напрям соціально-педагогічного знання, а віктимізацію як процес і результат перетворення людини або групи людей у той чи інший тип жертви несприятливих умов соціалізації.

Досліджуючи віктимізацію, А. Тесля дійшов висновку, що це детерміноване деструктивністю соціальних відносин і взаємодій, законотвірне, історично мінливе й масово існуюче соціальне явище.

Однак, на думку І. Журлової, віктимізація є самостійним явищем, яке не обов'язково поєднується з деструктивністю. Дослідниця вважає, що для розуміння динаміки віктимізації в суспільстві, слід пам'ятати про її латентні (приховані) форми і стан даного явища, які значно впливають на загальний рівень цих процесів в суспільстві [1].

Досліджуючи правове поняття насильства та віктимізацію як процес перевтілення особи в жертву, кримінолог Л. Сердюк, розглядає віктимізацію як окремий елемент віктимології, де не менш важливими складовими виступають: особистісні характеристики потерпілих від злочинів та їх поведінкові характеристики; відношення між жертвою та злочинцем до скоєння злочину та під час його скоєння; віктимологічні фактори, які впливають на причини та умови перевтілення особи в жертву; прогнозування віктимності окремих осіб і груп населення та інших питань, пов'язаних із жертвою злочину [5].

В публікаціях дослідників О. Рудневої, В. Голіни, Н. Гуторової, Г. Христової віктимна поведінка в ситуації насильства в сім'ї визначається як ризикована, необачна, легковажна, розпутна, провокаційна поведінка, внаслідок якої створюється ситуація, що може призвести до вчинення насильства в сім'ї. Разом із тим, О. Руднева розглядає її не як фатальну властивість тієї чи іншої особи, а як поведінкову рису. Така поведінка ставить члена сім'ї у небезпечне для

себе та інших становище, що збільшує ризик стати «мішенню» для дії, яка характеризується як насильство в сім'ї [2].

Жінки, які зазнають насильства в сім'ї, потерпають як від проявів окремого виду насильства, так і від кожного з них в сукупності. Проте проблема ускладнюється ще й тим, що продовжуючи жити в ситуації насильства жінка, постраждала від насильства в сім'ї, набуває ознак віктимності, бо на неї негативно впливає зовнішнє середовище та зазнають суттєвих змін індивідуально-особистісні якості.

Дослідивши численні соціально-педагогічні дослідження та посилаючись на класифікацію А. Мудрика щодо виокремлення об'єктивних і суб'єктивних факторів соціалізації особистості, ми визначили віктимологічні фактори, які впливають на набуття жінкою, постраждалою від насильства в сім'ї, ознак жертвовності. Так, до об'єктивних факторів віктимізації ми відносимо: біологічні/статеві особливості, соціально-демографічні характеристики та індивідуально-психологічні особливості жінок, постраждалих від насильства в сім'ї; до суб'єктивних – сімейне оточення та патріархальні гендерні стереотипи.

По-перше, це *біологічні/статеві особливості*, які виявляються у гендерних особливостях агресивної поведінки. Так, чоловіки схильні демонструвати високий рівень прямої агресії, для жінок характерне використання непрямої агресії у вигляді демонстрації образи, змови проти того, хто образив, бойкотування тощо. Значну роль у процесі формування та застосування агресивної поведінки відіграють біологічні фактори. Разом з тим, чоловіки частіше за жінок становляться об'єктами фізичного насильства, жінки – сексуальних домагань і грубості у подружніх відносинах. Ця теоретична теза підтверджується даними звіту, підготованого Світовим банком: частіше насильство є серйозною загрозою для життя чоловіків, які відчувають на собі результати фізичного насильства, породженого війнами, злочинною діяльністю, вуличною жорстокістю та самогубствами тощо. Разом з тим, жінкам і дівчатам у більшому ступені загрожує напад чи вбивство з боку добре знайомих осіб, наприклад, з боку інтимного партнера.

По-друге, це *соціально-демографічні характеристики*, які «створюють передумови» для набуття жінкою, постраждалою від насильства в сім'ї ознак віктимності: низький освітній та культурний рівні, наявність професії, нездатної забезпечити економічну незалежність жінки, перебування у зареєстрованому чи незареєстрованому шлюбі.

По-третє, це *індивідуально-психологічні особливості*, які можуть сприяти чи перешкоджати віктимізації особистості: ступінь стійкості та

гнучкості людини, розвиненість в неї соціальних навичок, ціннісні орієнтації тощо.

По-четверте, це *сімейне оточення*. Говорячи про сімейне оточення ми маємо на увазі як батьківську родину, у якій діти отримують свій перший власний і соціальний досвід, так і про власну родину, яку створюють дорослі люди з метою продовження роду. Отже, ображення хлопчика з боку матері є передумовою використання їм насильства у дорослому житті, оскільки образа впливає на відчуття дитиною безсилля у своїх стосунках з дорослими. Доросла людина (чоловік) це почуття не може стримати у собі і, відчуваючи в близьких стосунках з жінкою тривогу та недовіру, він використає захисний механізм формування реакції: свідомо виявить перебільшену силу та владу. У такий спосіб чоловік контролює свої переживання. Образа з боку батька спричиняє роль жертви і спостереження насильства у сім'ї справляє більш драматичний вплив на дівчинку, ніж на хлопчика.

Якщо людина з дитинства потерпала від насильства і в дорослому віці знов опинилась в умовах тривалого насильства, то в неї формується синдром набутої безпорадності, який закріплюється і має тенденцію до генералізації. У багатьох жінок основа майбутнього синдрому набутої безпорадності закладається у дитинстві, у період засвоєння стандартів поведінки жінки у сім'ї і у суспільстві. Плодючим ґрунтом для виникнення і закріплення синдрому можуть бути стосунки «чоловік-жінка». У жінок, які страждають від насильства, відчуття безпорадності найбільш помітне саме у стосунках із чоловіком. В той же час жінки, які мають важливу, відповідальну роботу і зосереджені на службовій кар'єрі, менше схильні до набуття безпорадності, а якщо вона формується, то лише стосовно «своїх» чоловіків і в рамках традиційного стереотипу «жіночої ролі». В цих випадках набута безпорадність не має тенденції до генералізації і в інших сферах життя не виявляє себе» [6, с. 58].

Заборона на прояв емоцій є однією з ознак, властивих постраждалим від насильства в сім'ї жінкам. Заборона стосується як негативних, так і позитивних емоцій, виявляти які жінки вважають, по-перше, «непристойним», а, по-друге, з часом емоцій стає настільки мало, що вони не помічаються жінкою [6, с. 60-61]. Проблема із забороною почуттів виникає в жінки не після того, як вона зазнала насильства в сім'ї в дорослому віці, а раніше, коли вона виховувалась в батьківській родині в традиціях патріархальної культури. Усвідомлення з дитинства того, що основна стратегічна лінія жіночого життя полягає у вдалому шлюбі, з одного боку, навчає жінку пристосовуватись до потреб оточуючих, а з іншого, майже не залишає шансів на розробку стратегії особистісного розвитку, оскільки «з дитячого віку в дівчатах

не заохочуються прояви активності, допитливості, незалежності, схильності до ризикової та дослідницької поведінки» [6, с. 61]. Подібне виховання можна розглядати як прояв домашнього насильства щодо дитини жіночої статі, оскільки свідоме формування лише такого погляду на власну долю суттєво обмежує самореалізацію можливостей та здібностей жінки у майбутньому. Отже, батьківська сім'я має безпосередній вплив на формування необхідних життєвих навичок дитини, незалежно від статевої приналежності, та їх реалізацію у дорослому житті. Разом із тим, аномалії батьківської поведінки мають не менший вплив на дитину. Дослідження впливу фізичного та сексуального насильства в батьківській родині, а також досвід нехтування з боку батьків доводять збільшення ймовірності розвитку тривоги та депресії у дорослому віці.

По-п'яте, це *патріархальні гендерні стереотипи*, які підтримують владу чоловіка у сім'ї здебільшого застосуванням сили щодо дружини та дітей і спонукають жінок терпіти чоловіче свавілля, пристосовуватись до ситуації насильства та намагатись зберегти сім'ю з однією метою: відповідати соціально прийнятним «стандартам» справжньої жінки, яку оцінюють у суспільстві за наявністю чи відсутністю сім'ї та дітей.

Таким чином, процес віктимізації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, залежить не лише від об'єктивних, а й від суб'єктивних факторів, які часто виявляються значно впливовішими, оскільки формування власної позиції і прояви активності щодо пошуку виходу з ситуації насильства в сім'ї можуть ускладнюватись засвоєними настановами «терплячості» чи нагнітанням почуття відповідальності за збереження сімейних відносин ціною власного життя.

Список використаної літератури

- 1. Журлова И. В.** Социально-педагогическая виктимология : курс лекций / И. В. Журлова. – Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2010. – 172 с.
- 2. Закон України** «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / За ред. О. Рудневої. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 160 с.
- 3. Левченко К.** Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління / К. Левченко // Національний ун-т внутрішніх справ. – Х. : Вид-во Національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. – 344 с.
- 4. Савчук О. М.** Наслідки подружнього насильства: індивідуально-психологічна перспектива / О. М. Савчук // Наукові записки (спецвипуск). – К., 2002. – Т. 20. – С. 118 – 125.
- 5. Сердюк Л.** Насильство: кримінологічне і кримінально-правове дослідження /

Л. Сердюк. – М.: ВАТ Вид-во «Юрлітінформ», 2002. – 384 с.
6. Тунтуєва С. В. Соціально-педагогічна реабілітація жінок, постраждалих від насильства в сім'ї: дис. ... кандидата пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Світлана Володимирівна Тунтуєва ; ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ, 2012. – 229 с.

Терентьєва О.А. Суб'єктивні та об'єктивні фактори віктимізації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї

В статті виокремлено суб'єктивні та об'єктивні фактори віктимізації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї. Визначено, що до об'єктивних факторів віктимізації відносяться біологічні/статеві особливості, соціально-демографічні характеристики та індивідуально-психологічні особливості жінок, постраждалих від насильства в сім'ї; до суб'єктивних – сімейне оточення та патріархальні гендерні стереотипи.

Ключові слова: віктимізація, насильство в сім'ї, гендерні стереотипи.

Терентьєва А. А. Субъективные и объективные факторы виктимизации женщин, пострадавших от насилия в семье

В статье выделены субъективные и объективные факторы виктимизации женщин, пострадавших от насилия в семье. Определено, что к объективным факторам виктимизации относятся биологические/половые особенности, социально-демографические характеристики и индивидуально-психологические особенности женщин, пострадавших от насилия в семье; к субъективным – семейное окружение и патриархальные гендерные стереотипы.

Ключевые слова: виктимизация, насилие в семье, гендерные стереотипы.

Terentjeva O. A Subjective and objective factors of victimization of women affected by domestic violence

The article singles out the subjective and objective factors of victimization of women affected by domestic violence. It was determined that the objective factors of victimization include biological/sexual characteristics, demographic characteristics and individual psychological characteristics of women victims of domestic violence; subjective – family environment and patriarchal gender stereotypes.

Key words: victimization, domestic violence, gender stereotypes.

О. І. Хворостян

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПІДЛІТКІВ

Україна, ставши на шлях розбудови демократії в умовах утвердження ринкових відносин, переживає негативні соціальні явища. До таких явищ належить і насильство, яке значною мірою загрожує життєдіяльності людини. Між тим Конституція України визнає життя і здоров'я людини одними з найвищих соціальних цінностей.

Закон України «Про загальну і середню освіту» одним з головних завдань визначає захист неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини.

Профілактиці насильства щодо підлітків присвячено ряд досліджень. Теоретико-методичні засади цієї проблеми сформульовано у працях М. Ганді, А. Гусейнова, Л. Толстого та ін. Психологічні аспекти насильства щодо підлітків розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, Н. Максимової, Н. Михайлової, Н. Солдатенко, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін. Проблему насильства та агресії досліджували Р. Арон, К. Вільсон, Г. Ковганич, Р. Нібур, Д. Стей та ін.

З точки зору соціології наступну проблему розглядали Р. Арон, К. Вільсон, Ш. Волін, Г. Ковганич, Г. Моргентау, Р. Нібур, Д. Стей.

Розробку соціально-педагогічних аспектів вирішення даної проблеми здійснювали Ю. Антонян, Л. Волинець, В. Оржеховська, П. Пономаренко, Т. Федорченко, В. Фуркало, Н. Щербак.

Юридичним аспектам насильства щодо підлітків присвячені дослідження С. Ашмедової, Т. Барило, В. Кривуші, Г. Миньковського, О. Пристанської, І. Туктарової та ін.

Проведений нами аналіз наукових досліджень підтвердив, що в сучасних умовах недостатньо здійснюється цілеспрямований процес орієнтації педагогічних колективів на запобігання проявів насильства в освітньому середовищі. Тому, метою нашої статті є розкрити соціокультурні чинники, які детермінують насильство щодо підлітків.

Як свідчить практика, підлітки – найбільш вразлива і незахищена категорія людей, які піддаються насильству як з боку дорослих, так і з боку своїх однолітків. Дослідження свідчать, що понад 80% підлітків у тій чи іншій формі відчувають на собі прояви насильства.

Згідно з твердженнями І. Грабської, Ф. Думко, Н. Зинов'євої насильство над дітьми обумовлюють певні соціальні і культурні умови.

До соціокультурних чинників детермінації насильства щодо підлітків можна віднести наступні.

1. Відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань. Левінсон трактує фізичне покарання як застосування опікуном сили до дитини з метою її дисциплінування, мотивації зміни або припинення небажаної (не схвалюваної) поведінки [3]. Дуже часто доводиться стикатися з тим, що фізичне покарання (ляпас, запотиличник, покарання ременем) вважається поширеною і природною формою виховання і не вважається насильством. Різниця лише в тому, що хтось вдається до цього лише в крайніх випадках, а хтось – практикує досить часто.

2. Низька правова грамотність населення. Недостатня поінформованість населення про права і захист дитини, закріплених у діючих законах і Конвенції про права дитини [1], де дитина розглядається як повноправна особистість, і кожен громадянин зобов'язаний повідомляти в органи, які допомагають дітям – жертвам насильства. Діти часто не знають, що вони повноправні особи і мають право на захист і допомогу суспільства. Вони не знають, в які органи слід звернутися за захистом, які соціальні установи можуть надати їм допомогу. Тому дорослі повинні бути підготовлені для бесід з дітьми на теми насильства, захисту їхніх прав, щоб останні навчилися самозахисту.

3. Недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми. М. Роуз Есекс указує, що іноді важко уявити й усвідомити ознаки насильства щодо дітей, особливо це стосується сексуальної поведінки [3]. У дійсності ж діти з найменших років залучені в різні сексуальні дії, причому їхній спектр розподілений від нормативного до вкрай патологічного. Не вироблено чітких критеріїв, за якими можна кваліфікувати насильство на основі як формальних, так і неформальних законів. Не так легко визначити, які форми контакту між дитиною і дорослим, крім власне статевого акта, підлягають юридичній забороні, в яких випадках сексуальна стимуляція дитини може вважатися проявом батьківської любові, а в яких – спокусою. Не відпрацьований механізм вирішення подібних ситуацій, необхідне проведення навчання фахівців, які займаються дітьми. Вчителі, лікарі, вихователі, як правило, першими помічають ознаки насильства над дітьми. Дуже важливо, щоб вони вміли це розпізнавати, знали, як поводитися з дитиною, яка підпала під жорстоке звертання, а також в яких ситуаціях і в які органи (процедурні правила) варто негайно повідомляти.

4. Відсутність ефективної превентивної політики держави.

Тільки в останні роки стали створюватися кризові центри, «Телефони довіри», притулки і соціальні готелі для жертв насильства. Але практично відсутні освітні і реабілітаційні програми, призначені для «груп ризику» – програми підтримки (для підлітків, умовно засуджених за насильство, у тому числі сексуальне), спеціальні навчальні програми для батьків, схильних до насильства, патронаж над жертвами сексуального насильства тощо. Одна з мір профілактики полягає в створенні навчальних програм, що включають спеціальну сексологічну освіту, основи безпечного спілкування, що охоплюють дітей, підлітків, батьків, педагогів, соціальних педагогів і міліцію.

5. Недосконале законодавство. Закони про захист прав неповнолітніх занадто декларативні і вимагають конкретизації та вдосконалення. Наприклад, не всі випадки насильства щодо підлітків розглядаються в суді. Дитина нерідко направляється з одного місця в інше для проведення додаткових психіатричних і психологічних експертиз тощо. Тоді як у цей час дуже важливо, щоб дитина, яка постраждала, якомога раніше одержала всебічну психологічну, медичну і соціальну допомогу. У зв'язку з цим необхідно організувати тісне співробітництво між державними і недержавними установами, які займаються дитячими проблемами.

6. Демонстрація насильства через засоби масової інформації. Демонстрування практично щодня насильства за допомогою телебачення (мультфільми, фільми, передачі) і відео зміцнює думку дитини або підлітка про насильство як цінність і засіб засвоєння усталеної поведінки. Дитина легко засвоює побачені цінності, манери і норми поведінки, оскільки процеси осмислення, оцінки і розмежування реальності і фантазій розвинуті ще недостатньо. Побачену агресію вона може переносити у своє повсякденне життя з власними цілями. Крім того, зростає толерантність, ступінь сприйнятливості до насильства.

За останні 40 років у світі було проведено більше 1000 досліджень, присвячених впливові телебачення і кінематографа на дітей. Дослідження проводилися в багатьох країнах світу, серед хлопчиків і дівчат, що належать до різних рас, національностей і соціальних груп. Проте, результати досліджень були практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними стосовно людей і до неживих предметів [2].

Телебачення впливає на рівень злочинності: існує чітка залежність – рівень злочинності в тій або іншій країні зростає через 10 – 15 років після появи в ній телебачення. Перегляд фільмів і телепрограм, що містять акти насильства, є чинником ризику для підлітка. За рівнем

впливу на свідомість дитини він знаходиться на тому ж рівні, що й інші фактори ризику – бідність, погане соціальне оточення, низький рівень інтелекту і т.д.

Слід відмітити, що дитяче насильство на екранах телебачення залишається все ж таки рідким гостем, так як і агресивні сцени за участю представників тваринного світу. Основну кількість епізодів (понад 65%) складають епізоди, коли агресорами виступають дорослі чоловіки. Їхні дії, як правило, носять досить жорсткий характер: убивства, бійки, взаємні образи.

Дослідники різних країн засвідчують закономірність зв'язку між переглядом насилля по телебаченню та наступною поведінкою дитини. До того ж більша залежність у хлопців, аніж у дівчат [3].

У сучасному техногенному суспільстві однією з найактуальніших, популярних та небезпечних форм насильства над дітьми, особливо над їхньою свідомістю є величезна мережа різноманітних веб-сторінок в Інтернеті.

Вплив мережі на свідомість дитини неперевершений, її популярність та значення перевершило всі очікування. Інформаційні масиви в Інтернеті інколи сягають величезних обсягів та налічують безліч бібліотек, посилань на інформаційні сервери тощо. Інколи діти, молодь шукають відповіді на свої запитання саме там, в Інтернеті, де їх ніхто не бачить і не знає, де вони можуть робити що завгодно, отримувати доступ до будь-якої інформації. Однак інформація, що знаходиться в мережі не завжди корисна не тільки для дітей. Так, мережа Інтернет перенасичена різними порносайтами, запрошеннями підлітків та дітей на так звану «роботу» до різноманітних агентств, рекламою, що приваблює і демонструє красиве життя та збагачення за рахунок рабської, по суті, роботи для дитини. Крім того, вже наявність у мережі такої інформації та її доступність є насильством над свідомістю дитини.

Інтернет-мережа стає популярною та досить поширеною серед дітей та підлітків, усе більше шкіл і дитячих організацій надають змогу учням застосовувати всесвітню мережу для навчання, пошуку інформації тощо. А відсутність необхідного захисту від інформаційного мисливства за дітьми створює для них небезпеку, ризик пригнічення гідності дитини як особистості та громадянина. Саме тому треба залучити до різних заходів захисту дітей від насильства в Інтернеті батьків, учителів, громадські організації, державні установи, Інтернет-провайдерів, журналістів – запорука успіху у важливій справі забезпечення впровадження справжніх моральних цінностей,

гармонійного і безпечного навчання та виховання повноцінного громадянина сучасного суспільства [2].

Дослідники всього світу застерігають проти надмірного захоплення учнів комп'ютерними іграми. Крім позитивної пізнавальної ролі вони справляють негативний вплив на фізичне та психічне здоров'я підлітків, на розвиток їх агресивності. Дитина має змогу безперешкодно і безкарно розправлятися з віртуальними жертвами, причому в таких іграх число «вбитих» і «пораниених» є кількісним показником рівня досягнень гравця: чим більше число жертв, тим більше очок нарахує машина, тим більше дитина буде задоволена собою. У свідомості формуються хибні настанови: «Чим більше я в'ю, тим ліпше».

До негативних факторів впливу на дитину відносяться і фільми жахів. Понад 83% опитаних нами дорослих респондентів-батьків різного соціального статусу категорично висловились проти перегляду таких фільмів дітьми. Між тим на запитання «Чи любиш ти дивитися фільми жахів?» ствердно відповіли 80% хлопців і 77,5% дівчат підліткового віку [4].

У зв'язку з тим, що діти часто стикаються з насиллям у мас-медіа, багато людей стурбовані тим, що подібна «відеодіста» може підвищити в них схильність до агресивної поведінки. І не випадково ця тема викликає особливий інтерес у психолого-педагогічної науки і має високу соціальну значимість. Останнім часом вплив сцен насильства у мас-медіа на дитячу агресивність привертає велику увагу дослідників.

Модель розвитку агресивності, починаючи з дошкільного віку, відбувається за такою схемою: надмірне захоплення телевізійними програмами → ототожнення себе з персонажами → агресивні фантазії → засвоєння варіанту вирішення проблеми за допомогою агресії → повторення агресивних реакцій → застосування варіанту вирішення проблеми за допомогою агресії на рівні міжособистісних контактів → підкріплення агресивних звичок → нерозвинуті соціальні і навчальні вміння → фрустрація.

Водночас, як доводять вчені [4, 5], не слід переоцінювати важливість залежності між високим рівнем насильства та сучасною кіно- і телепродукцією агресивного змісту. Це відбувається передусім у тих випадках, коли у підлітка обмежений інтелектуальний потенціал, і тоді навіть прості рішення, що передбачають агресивні дії, стануть частиною його поведінкового репертуару.

Вчені констатують, що дитина, яка зникає до сцен убивств, насильства, крові на екрані телевізора чи монітора комп'ютера має більше шансів вирости менш чутливою до чужого горя, болю, більш цинічною, агресивною і жорстокою, ніж інші діти, в яких або зовсім

немає можливості займатися комп'ютерними іграми, або вони віддають перевагу «миролюбним» іграм пізнавального характеру.

Отже, телебачення та мережа Інтернет нині стали не лише основним інформатором, але й потужним вихователем, що справляє не лише позитивний, а і негативний вплив на підлітків. Підлітки схильні не лише ототожнювати себе з окремими жертвами або агресорами, а й переносити ці ролі в реальні ситуації. Крім того, дитина може стати нечутливою до грубощів і жорстокості після перегляду багатьох сцен насильства: на підставі побаченого почати вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем.

Таким чином, насильство щодо підлітків детермінується у нашому суспільстві рядом факторів, серед яких: сімейні фактори, відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань, низька правова грамотність населення, недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми, відсутність ефективної превентивної політики держави, негативний вплив насильства через ЗМІ, недосконале законодавство.

Список використаної літератури

- 1. Конвенція** про права дитини // Виховна робота в закладах освіти України: Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій з питань організації виховної роботи. – К. : ІЗМН, 1998. – С. 14 – 42.
- 2. Влияние** средств массовой коммуникации на интересы детей и молодёжи: Сб. научн. трудов. – М. : НИИОП, 2009. – С. 3 – 8.
- 3. Ролінський В. І.** Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх / В. І. Ролінський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді. – Київ-Житомир, вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 213 – 217.
- 4. Бовть О. Б.** Комп'ютерні ігри та дитяча агресивність: випадковий взаємозв'язок чи прикра закономірність? / О. Б. Бовть // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1-2. – С. 110 – 116.
- 5. Пертунько О. В.** Фільми жахів у житті сучасної дитини / О. В. Пертунько // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 116 – 125.

Хворостян О. І. Соціокультурні чинники детермінації насильства щодо підлітків

У статті розкриваються соціокультурні чинники детермінації насильства такі, як відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань; низька правова грамотність населення; недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми;

демонстрація насильства через засоби масової інформації; недосконале законодавство.

Ключові слова: соціокультурні чинники, насильство щодо підлітків.

Хворостян О. И. Социокультурные факторы детерминации насилия по отношению к подростку

В статье раскрываются социокультурные факторы детерминации насилия такие, как отсутствие в общественном сознании четкой оценки физических наказаний; низкая правовая грамотность населения; недостаточное понимание обществом насилия как социальной проблемы; демонстрация насилия через средства массовой информации; несовершенное законодательство.

Ключевые слова: социокультурные факторы, насильство относительно подростков.

Hvorostian O. I. Socio-cultural factors determination of youth violence

The article describes the socio-cultural factors determination of violence such as the absence of public consciousness clear assessment of physical punishment; low legal literacy of the population; lack of understanding of violence as a social problem; demonstration of violence through mass media; imperfect legislation.

Key words: socio-cultural factors, enforced for teenagers.

ЮНЕ МАТЕРИНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

УДК 37.013.42:364.326-053.6

Я. М. Коваленко

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄТНІ ВІДНОСИНИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ЮНИХ МАТЕРІВ

Сучасна освітня ситуація в Україні потребує педагогічних кадрів з якісно новим рівнем професійної підготовки. Адже серед багатьох факторів, які визначають реальний рух до нового типу освіти залишається педагог, його світогляд, культура, спосіб мислення. Нині яскраво вираженою є потреба в умінні вчителя будувати з учнем суб'єкт-суб'єктні відносини. Тому для вирішення цієї потреби є необхідним переосмислення основних аспектів професійної діяльності працівників освітньої сфери.

Саме така ситуація зумовила вибір нашої теми, мета якої розкрити сутність суб'єкт-суб'єктних відносин соціального педагога та юної матері у процесі соціально-педагогічного супроводу.

Однак не дивлячись на це, за останнє десятиріччя в організації та здійсненні соціально-педагогічної роботи відбулися помітні позитивні зміни: розроблено та впроваджено інноваційні змістовні технології соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального супроводу, соціальної адаптації дітей та молоді, підготовки їх до самостійного життя; відроджено соціально-педагогічну роботу в громадах; багато увагу приділяється неповнолітніми дівчатам, які рано завагітніли.

Насамперед, навчально-виховний процес має стати співпрацею його суб'єктів, які перебувають у процесі взаємодії. В документах про освіту (Закон України «Про освіту»), визначено головну мету: «формувати вчителя, який здатний розкривати особистість дитини, зорієнтований на особистісний та професійний саморозвиток і готовий працювати творчо». Науковці І. Ісаєв, В. Сластьонін, А. Чернявська, Є. Шиянов, М. Боритко визначають зміну професійної позиції вчителя важливою передумовою становлення суб'єкт-суб'єктного підходу у шкільній освіті, розвитку гуманних і взаємоповажливих стосунків між всіма учасниками педагогічного процесу.

Аналіз наукової літератури показав, що категорія «суб'єкт-суб'єктної взаємодії» набула статусу міждисциплінарного поняття. Сам термін суб'єкт (від лат. *subjectum*) – означає, індивіда як джерело

пізнання й перетворення дійсності; носій активності, що здійснює зміну в інших людях і в собі самому, як іншому. Суб'єктність людини проявляється в його діяльності, спілкуванні, самосвідомості.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія передбачає діалогічний принцип організації взаємовідносин між відкритими системами – соціальний педагог та вихованець, яка передбачає досягнення взаєморозуміння, що реалізується в нових спільних умовах на основі спільної діяльності (В. Краєвський, І. Лернер, Х. Лийметс, Н. Моїсеєва).

«Взаємодію» розглядають у кількох аспектах: як процес діяльності (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Г. Андрєєва та ін.); як процес спілкування (В. Кан-Калік, Я. Коломінський, М. Лісіна та ін.); як міжособистісні стосунки (Н. Кузьміна, К. Платонов, В. Рубців та ін.). За І. Котовим, Є. Шияновим, Н. Моїсеєвою педагогічна взаємодія, будучи способом реалізації педагогічної діяльності, несе на собі не тільки вплив цієї діяльності, але має і свої особливості, такі як: предметна спрямованість, що передбачає загальну для суб'єктів, що взаємодіють мету; рефлексивна багатозначність, що дозволяє по-різному інтерпретувати як суб'єктні наміри, так і реальні дії учасників; зовнішнє виявлення, що дозволяє фіксувати дії один одного [5].

Наприкінці 20-х років минулого століття А. Макаренко переконував, що підґрунтям його новаторської виховної системи є нові відносини між людьми, між людьми і суспільством, гармонізація індивідуальних і суспільних інтересів, до того ж на практиці довів, що «...істинним об'єктом нашої педагогічної роботи є відносини». Відносини він уважав головним механізмом усієї виховної системи.

В. Сухомлинський у 1960-і рр., розвиваючи вчення А. Макаренка, всією педагогічною творчістю засвідчив, що виховання є не лише формування певних якостей особистості, а навчання – не проста передача знань, а світ складних людських взаємин. «Людина доторкається до людини, до її душі своєю душею». Проте тільки наприкінці 80-х – на початку 90-х років того ж століття була доведена фундаментальність ідеї відносин для педагогічного процесу всіх типів навчально-виховних закладів, а сам феномен «відносини» був обґрунтований як всезагальна, родова, вихідна категорія педагогіки. Визначення всіх педагогічних дефініцій з того часу почало нами базуватися на понятті «відносини» («взаємодія»), що ми розглядаємо як новий, вищий рівень розвитку педагогічної науки [1].

Тому фундаментальна ідея відносин підлягає цілеспрямованому й усебічному дослідженню, щоб «максимально наблизити навчання і виховання до конкретних здібностей дитини, її сутності». Взаємодія є невід'ємною складовою спілкування у роботі соціального педагога. У

процесі взаємодії люди усвідомлено чи несвідомо впливають один на одного, використовуючи вербальні й невербальні засоби спілкування. Поняття «взаємодія» є предметом вивчення різних наук (філософії, психології, педагогіки, соціології, соціальної психології, антропології, культурології тощо) [2].

Взаємодія є невід'ємною складовою спілкування. У процесі взаємодії люди усвідомлено чи несвідомо впливають один на одного, використовуючи вербальні й невербальні засоби спілкування. Поняття «взаємодія» є предметом вивчення різних наук (філософії, психології, педагогіки, соціології, соціальної психології, антропології, культурології тощо).

Суб'єкт-суб'єктному принципу взаємодії притаманні такі ознаки:

- особистісне орієнтування (здатність бачити і розуміти співрозмовника);
- рівність психологічних позицій суб'єктів навчального процесу (домінування вихователя у спілкуванні недопустиме, він повинен визнавати право вихованця на власну думку, позицію);
- активність усіх учасників взаємодії, за якої вони здатні виробляти свою стратегію, свідомо удосконалювати себе;
- проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляд іншої людини (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, розділяють почуття один одного);
- готовність прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним;
- нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції викладача) [3].

Суб'єкт – суб'єктні відносини є важливим аспектом соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми матерями, адже ця категорія населення є найуразливішою та потребує значної уваги, бо неможна забувати про особливості психологічного стану дівчини, а саме: зростання внутрішніх конфліктів, бо вони знаходяться між двома світами-дитинством та дорослістю; у них не залишається часу на поступовий перехід до дорослого життя, вагітність в ранньому віці деструктивно впливає на розвиток емоційно-вольової сфери, ціннісні орієнтації, на формування статевої та материнської поведінки. У віці 15-16 років у юних матерів, діагностується тривога, невпевненість в успішності самостійного виконання материнської ролі, яскраво орієнтацію на допомогу старших. При цьому досить часто свою участь з догляду за дитиною юні матері розглядають як доповнення до дій старших, а зовсім не як основу, що забезпечує все необхідне. В такому випадку на допомогу приходять соціальний педагог.

Основна спрямованість соціально-педагогічної діяльності – це моральна відповідальність за формування особистості дівчини. Головний зміст цього постулату розкривається в сукупності вимог різного ступеня спільності – моральних норм, серед яких є такі:

- відноситися до кожної неповнолітньої матері як до особистості, поважати та підтримувати найбільш цінні її якості, всебічно сприяти їх розвитку;

- відноситися до її думок та вчинків як до значних фактів;

- постійно вивчати внутрішній світ вихованиць, а також умови їх життя для того, щоб мати можливість зрозуміти кожного і приймати правильні рішення, передбачаючи всі педагогічні та соціальні наслідки своїх дій;

- бути вимогливим, бачити у ступені вимогливості міру поваги до нього. Вимогливість повинна бути педагогічно та соціально доцільною – доброзичливою, реальною, аргументованою, яка б сприяла всебічному розвитку дитини;

- нести моральну відповідальність за характер моральних відношень у системі «соціальний педагог – учень»; намагатися, щоб відношення до учня мали не тільки діловий, офіційний, але й людський, товариський характер;

- підходити до кожної дитини з оптимістичною гіпотезою: вірити в можливість духовного та фізичного розвитку та вдосконалення кожного учня, виявляти його здібності;

- бути витриманим з учнями, вміти терпляче виправляти їх помилки – думки, дії, і вчинки, вміти переконувати їх;

- виправдовувати лише ті форми своєї поведінки, які укріплюють моральний авторитет соціального педагога як людини і професіонала в очах учнів, уважати себе відповідальним не тільки за свою поведінку та висловлені думки, а й за правильне їх розуміння учнями;

- не принижувати людської гідності дитини, бути непримиримим до подібних дій свого колеги [4].

У системі відношень «соціальний педагог – дівчина-підліток» гостро стає проблема комунікабельності, тому що соціальному педагогу треба намагатися бачити оточуючий світ очима вихованців, сприймати їхню перспективу, їх точку зору, – це повинно сприяти досягненню головної мети – самореалізації особистості.

Соціальний педагог як професіонал, який сприяє соціалізації молоді, повинен культивувати теплі, емоційно окрашені відношення з учнями, щиро симпатизувати їм, тонко сприймати їхні потреби. Такий соціальний педагог володіє ситуацією, вміє, за допомогою гумору,

доброзичливого жарту зняти напруження. Він послідовний у своїх вимогах, справедливий, відноситься до дітей рівно, з повагою.

Спільна діяльність соціального педагога та дівчини передбачає усвідомленість. Дівчина та дорослий рівноправні, самоцінні як учасники діалогу. В останні роки стають загальноvizнаннями ідеї М. Бахтіна, який стверджував, що істина не народжується між людьми, її разом шукають у процесі діалогічного спілкування. Усвідомлення – це вияв двох рівноправних систем знань, дякуючи яким іде взаємозбагачення. Формування ціннісних орієнтацій, життєвих цілей – творчі акти, тобто вони здійснюються у співтворчості дитини та дорослого.

Мета співпраці соціального педагога та вихованця – не формальне усталення рівності й не механічне складання внесків учасників спільної діяльності. Важливу роль в соціально-педагогічному роботі відіграють моральні відношення, які виконують ряд функцій, важливих для соціально-педагогічного супроводу юних матерів. Так, вони є однією з важливих умов соціально-педагогічного процесу, а потім – важливим методом морального виховання дівчат. У залежності від змісту ці відношення можуть як сприяти соціально-педагогічному процесу, так і гальмувати його.

- Доброзичливі відношення породжують обставини довіри дівчат до соціального педагога. Усвідомлення того, що соціальний педагог дає їм найбільш цінне з того, чого досягла соціально-педагогічна практика, суспільне життя в цілому, і що вимоги, які даються соціальним педагогом, справедливі.

- Внутрішнє неприйняття, яке з'являється в підлітка по відношенню до соціального педагога, легко переноситься на всі ті ідеї, які виходять від нього і може викликати такий сильний опір, що випробувані соціально-педагогічні засоби призводять до протилежного, а не до очікуваного результату. Це говорить про те, що моральні відношення між соціальним педагогом та дівчиною-підлітком мають особливу силу, здібність перетворювати і соціально-педагогічний процес у цілому, і його окремі методи та засоби.

- Моральними відношеннями, які склалися у системі «соціальний педагог – юна матір», визначається необхідність застосування тієї чи іншої дози вимушених засобів для впливу на дівчину. Справа в тому, що мозок дитини, підлітка, юнака та дівчини – не завжди «віск», він може бути «твердим сплавом», що важко піддається необхідній обробці. Пластичним він буває тільки при хороших взаємовідносинах соціального педагога з учнем. Формування таких відношень є однією з важливих завдань організації соціально-педагогічного процесу.

- Доброзичливі, товариські, людяні відношення – більш ефективний соціально-педагогічний процес. У цьому плані можна стверджувати, що прогрес у соціально-педагогічній роботі пов'язаний із зменшенням частки примусу учнів та зростанням питомої ваги у ньому інших засобів.

- Відношення у системі «соціальний педагог – юна матір» є методом виховання, тому що практично включають саму дівчину визначений тип моральних відношень, залучаючи її відповідного морального досвіду – досвіду поваги та чесності, людяності та справедливості, дружби та доброзичливості або до досвіду неприязні, ворожнечі.

- Поважаючи соціального педагога, підліток поважає представників старшого покоління, прислухається до їх порад. Хороший вплив такого соціального педагога живе у його вихованцях довго, а іноді проходить через усе їхнє життя. Таким чином, відношення, які складаються в соціально педагогічній діяльності породжують соціально важливі наслідки – вони формують моральні риси підростаючого покоління.

- Складні моральні відношення у системі «соціальний педагог – юна матір» є значними для соціального педагога, тому що впливають на його відношення до соціально-педагогічної праці, яка в одних умовах може виступати діяльністю, яка приносить радість і задоволення, а в інших – неприязнь та безрадісність.

- Формування найбільш сприятливих для соціально-педагогічного процесу моральних відношень не завжди залежить від соціального педагога. Оскільки в своєму змісті мораль визначається не тільки внутрішніми потребами соціально-педагогічного процесу в його історичній формі, вона випробує на собі безпосередній вплив системи соціальних відношень, яка є в державі, тому що соціальний педагог вступає у ці відношення за необхідністю.

- Соціальний педагог та учень займають різні місця у виховному процесі, виконують неповторні та протилежні функції. Ці обставини можуть породити уяву про протилежність позицій, а також інтересів та цілей. Іноді цілком правильний вчинок соціального педагога може бути не вірно розлумаченим дівчнї, якщо він недостатньо змотивований або якщо його форма не відповідає змісту. Тому соціально-педагогічна етика орієнтує соціального педагога на чітку та зрозумілу поведінку щодо суб'єкта.

- Складність моральних відношень у виховному процесі складається фактичною розбіжністю між соціальним педагогом та учнем у знаннях, досвіді, соціальної зрілості.

Під час соціально-педагогічного супроводу юних матерів, на шляху соціального педагога виникає маса проблем, тому для ефективної професійної роботи соціальному педагогу необхідні такі особистісні якості, котрі складаються у своєрідну «Я-концепцію»:

- максимальна гнучкість;
- здібність до емпатії, тобто розуміти інших, готовність співчутливо відгукуватися на їх потреби;
- вміння надати особисте офарблення спілкуванню;
- установка на створення позитивних стимулів для сприйняття учнів;
- володіння стилем неформального, теплого спілкування учнями, надання переваги усним контактам над письмовими;
- емоційна врівноваженість, життєрадісність, упевненість у собі [3].

Таким чином, ми розглянули взаємодію соціального педагога та юної матері в процесі соціально-педагогічного супроводу. Виходячи з вище сказаного можна сказати про те, що суб'єкт-суб'єктні відносини – діалогічний принцип організації взаємовідносин між відкритими системами на рівних. Соціальний педагог та вихованець, яка передбачає досягнення взаємопорозуміння, що реалізується в нових спільних умовах на основі спільної діяльності. В соціально-педагогічному супроводі така взаємодія є дуже важливою, адже юні матері це дуже вразлива категорія населення, яка потребує порозуміння з дорослими, адже з-за свого положення вона входить в дорослий світ, дорослого спілкування.

Список використаної літератури

1. Бойко А. М. Суб'єкт-суб'єктні відносини у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи / А. М. Бойко // Збірник наукових праць Полтавського держ. педагогічного університету ім. В. Г. Короленка: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 1(54): Педагогічні науки. – С. 5 – 14. **2. Бойко А. М.** Упровадження педагогічної інноватики в практику виховання : монографія / А. М. Бойко; Полт. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. – 384 с. **3. Професійна етика.** навч. посіб. / В. П. Бралаган, Л. В. Гуцаленко, Н. Г. Здирко – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 252 с. **4. Рожков М. И.** Педагогическое обеспечение работы с молодежью. Юноголика [Текст] / М. И. Рожков. – М. : Владос, 2008. – 173 с. **5. Сорокіна Г. Ю.** Формування функціональних компетентностей майбутніх фахівців зв'язку / Г. Ю. Сорокіна // Вища школа. – 2009. – № 12. – С. 34 – 38.

Коваленко Я. М. Суб'єкт–суб'єктні відносини у процесі соціально-педагогічного супроводу юних матерів

У даній статті розкрито сутність суб'єкт-суб'єктні відносини на рівні соціально-педагогічної діяльності. Головна увага приділяється суб'єкт-суб'єктній взаємодії у процесі соціально-педагогічного супроводу юних матерів.

Ключові слова: суб'єкт-суб'єктна взаємодія, суб'єкт-суб'єктні відносини, «соціальний педагог – юна матір», соціально-педагогічний супровід.

Коваленко Я. М. Субъект-субъектные отношения в процессе социально-педагогического сопровождения юных матерей

В данной статье раскрыта сущность субъект-субъектных отношений на уровне социально-педагогической деятельности. Главное внимание уделяется субъект-субъектному взаимодействию в процессе социально-педагогического сопровождения юных матерей.

Ключевые слова: субъект-субъектное взаимодействие, субъект-субъектные отношения, «социальный педагог – юная мама», социально-педагогическое сопровождение.

Kovalenko I. M. Subject-Subject relations in the process of socio-pedagogical support to young mothers

The article reveals the essence of the subject-subject relations on the level of socio-pedagogical work. The main attention is paid to the subject-subject interaction in the process of socio-pedagogical support to young mothers.

Key words: subject-субъектное interaction, subject-subject relations, social teacher, a young mother», socio-pedagogical support.

УДК 364.326-055.26-053.6

В. О. Осіпченко

ЮНЕ МАТЕРИНСТВО: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Проблема юного материнства в останні десятиліття стає все більш актуальною у зв'язку із зростанням сексуальної активності підлітків, що веде до зростання кількості незапланованих вагітностей і пологів у дівчат-підлітків, і, отже, до збільшення кількості молодих матерів.

Материнство в юному віці супроводжується низкою труднощів життєдіяльності, вирішення яких значною мірою залежить як від самих підлітків і їх сімей, так і від суспільства. Раннє материнство веде до соціальної ізоляції юних матерів, переривання їх освіти, що надалі завдає економічних збитків не лише їм, але й суспільству в цілому. Юна мати нерідко позбавлена економічної та психологічної підтримки, що негативно позначається на її соціальному самопочутті та ефективності адаптації до ролі матері.

Про актуальність проблеми свідчать такі факти та статистичні данні: 40% дівчат вагітніє до 20 років; близько 40 %-м юних матерів – менше 18 років; діти підлітків частіше страждають від жорстокого поводження і недбалого ставлення, ніж діти старших батьків; лише 4 з 10 матерів, яким ще немає 18 років, закінчують середню школу; близько 80% хлопців не одружуються з юними матерями своїх дітей; зі шлюбів, укладених через те, що дівчина завагітніла, зберігається лише 30%. Шлюби в підлітковому віці вдвічі частіше закінчуються розлученням, ніж ті шлюби, коли жінка виходить заміж щонайменше у 25 років; діти неповнолітніх матерів частіше народжуються передчасно і мають при народженні малу вагу. Через це збільшується імовірність того, що дитина помере ще немовлям або народиться сліпою чи глухою, розумово відсталою, психічно хворою, гіперактивною чи матиме церебральний параліч, хронічні респіраторні захворювання [1].

Проблема юного материнства настільки актуальна, що є колом наукових інтересів багатьох вітчизняних вчених та їх зарубіжних колег. Зокрема: І. Братусь, Т. Бреднікова, В. Брутма, Т. Говорун, В. Кравець, Г. Філіппової та інших.

Мета нашої статті: на основі аналізу цих досліджень виокремити основні причини та наслідки юного материнства.

Юне материнство за змістом у різних науках відрізняється визначенням вікових меж юних матерів та залежить від позицій різних дослідників. І. Братусь у своєму дослідженні визначає, що до категорії юних матерів відносяться дівчата та молоді жінки віком від 10 до 21 року. Такі вікові межі, перш за все, визначено експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я. Нижня вікова межа обумовлена явищем акселерації, що спостерігається на різних континентах з другої половини ХХ-го сторіччя. Верхню вікову межу віку юних матерів визначено з урахуванням того, що, як правило, до 21 року молода людина набуває самостійності, починає професійну кар'єру.

Вчені визначають, що поняття «юне материнство» базується на змісті поняття «материнство». Термін «материнство» розглядається як соціально-культурний феномен, сутність якого полягає у виношуванні,

народженні, догляді, захисті дитини, забезпеченні умов для повноцінного розвитку дитини жінкою (В. Брутман, М. Панкратова, Т. Говорун, Г. Філіппова) [2; 3].

Причини юного материнства зумовлені тим що чимало неповнолітніх матерів походять з неповних сімей. Отже, проблеми в сім'ї можуть стати причиною вагітності у підлітковому віці. Дівчатка у таких сім'ях можуть не мати близьких стосунків з матір'ю чи відчувати порожнечу через те, що у них немає батька. Вони починають шукати любов у сторонніх людей.

Ще одна причина підліткової вагітності – зґвалтування. Згодом емоційний біль, завданий такою наругою, може вилитися у бунтівну поведінку. Після цього дівчина може свідомо наражати себе на небезпеку. У жертв статевої наруги може виникнути почуття нікчемності.

Інші дівчатка можуть постраждати через власну цікавість і самовпевненість. Багато дівчат починають статеве життя лише через цікавість. Проте, вони не задумуються над наслідками ранніх статевих стосунків.

Причиною поширення юного материнства є також вплив засобів масової інформації, молодіжної моди і поп-культури, що пропагують і схвалюють вільні сексуальні стосунки, сприйняття підліткового віку як очікуваних можливостей для сексуального експериментування, тиск сексуально активних підлітків на однолітків, спонукання до початку статевих стосунків, лібералізацію поглядів з боку суспільства на зниження віку початку сексуальних відносин взагалі та дошлюбних сексуальних відносини зокрема [1, с. 8 – 9].

Наслідки підліткової вагітності дійсність, з якою стикаються неповнолітні матері, дуже відрізняється від юнацьких фантазій. Більшість дівчат визнає, що, дізнавшись про вагітність, були просто шоковані і приголомшені. Часто перша реакція – почуття провини, гнів і невіра. Небажання вірити у свою вагітність дуже небезпечно, оскільки через це дівчина, можливо, не звернеться вчасно до лікаря.

Багатьом вагітним дівчатам навіть немає кому звіритися. Або ж їм соромно розповісти про своє становище. Не дивно, що декого з них охоплює почуття провини чи страху. Чимало вагітних підлітків страждають від глибокої депресії.

Хоч би якою була перша реакція дівчини, зрештою їй усе одно доведеться приймати серйозні рішення, які стосуватимуться її самої і малюка.

Ще однією соціальною проблемою, що є наслідком юного материнства є проблема насильства та жорстокого поводження з дітьми.

Через брак батьківських навичок, психологічну неготовність до нової соціальної ролі юні матері жорстоко ставляться до своїх дітей та схильні до різних форм насильства.

Треба також зазначити що нерідко вагітність у підлітковому віці закінчується викиднем, наслідком якого стають різні гінекологічні захворювання, вторинна безплідність, а також психологічні травми. У більшості випадків дівчата-підлітки не знають про негативні наслідки абортів, про його шкоду для дітородної функції жінок, про можливі ускладнення при наступній вагітності, ризик вторинної безплідності.

Підлітки, які приймають рішення перервати вагітність, як правило, звертаються до лікаря в пізній термін і, почувши відмову, шукають можливості нелегально зробити аборт. Така поведінка підвищує ризик негативних наслідків, а часом призводить і до летальних випадків. Аборт спричиняє не тільки шкоду для здоров'я, а й може стати причиною виникнення психологічних проблем, таких як постабортний синдром, посттравматичний синдром, страхи, депресії, спроби суїциду.

Треба зазначити, що існують не тільки юні матері а й раннє батьківство, так як вплив раннього батьківства на життя юнаків також може бути негативним і мати віддалені наслідки. Багато хлопців відчують тиск, що потребує від них надання підтримки своїм новим сім'ям, тому юні батьки часто кидають школу і зазвичай отримують меншу за обсягом освіту, ніж ті їхні однолітки, які не обзавелися дітьми. Також для них більш імовірно отримати некваліфіковану низькооплачувану роботу. З часом у них частіше виникають сімейні проблеми, які нерідко призводять до розлучення [1, с. 12].

Дуже мало неповнолітніх батьків реєструють шлюб. Склалася парадоксальна ситуація. Неповнолітні, які зареєстрували шлюб, здійснюють права і виконують обов'язки, передбачені цивільним і сімейним правом, в повному обсязі, що, безумовно, робить їх самостійними і незалежними при вирішенні різних життєво важливих питань (встановлення батьківства, стягнення аліментів, розділі житлоплощі і т. д.). Неповнолітні ж, які з тих чи інших причин шлюб оформити не змогли, як і раніше (в більшості випадків) діяти самостійно не можуть. І часто безправ'я юних матерів проектується перш за все на їх дітей. Залишаючи незахищеними права такої матері, ми обмежуємо не тільки її інтереси, але й інтереси дитини [4, с. 74].

Часто завагітніли дівчата-підлітки зіштовхуються із сильним несхваленням своєї сім'ї або вже перебувають у конфлікті зі своїми батьками до моменту вагітності. Однак якщо вони не виходять заміж, то у них часто немає вибору, і їм доводиться під час вагітності і після

пологів продовжувати жити вдома, перебуваючи у залежному становищі. Тому, з метою уникнути подібної ситуації, у деяких дівчат-підлітків виникає мотивація вступити в шлюб і обзавестися власним господарством. Але заміжжя не завжди є найкращим рішенням проблем юної матері.

Незважаючи на загальне зниження кількості народжуваних дітей, юні дівчата зараз народжують навіть більше, ніж раніше. Багато з них стають матерями-одиначками, але деякі одружуються, створюють сім'ю з таким же юним чоловіком. Як раннє материнство впливає на подальший розвиток дівчини-підлітка? Як юні батьки справляються зі своєю роллю?

Зазвичай юні матері передчасно припиняють заняття в школі, вони, як правило, працюють на самих низькооплачуваних місцях і відчувають велику незадоволеність своєю роботою. Вони частіше потрапляють в залежність від державної підтримки. Юні матері повинні продовжувати свій власний особистісний та соціальний розвиток, у той же час намагаючись адаптуватися до цілодобовим потребам грудної або маленької дитини.

Деякі дослідники вважають, що, незважаючи на те що раннє материнство заважає дорослішанню, у багатьох випадках воно краще раннього материнства в поєднанні з раннім заміжжям! За статистичними даними, вступ у шлюб в старшому підлітковому віці частіше призводить до припинення навчання в школі, ніж підліткова вагітність. Крім того, ті, хто вступає в шлюб в такому юному віці, розлучаються частіше, ніж ті, хто спочатку народжує дитину, а заміж виходить пізніше.

Діти батьків-тінейджерів також перебувають у невідповідному положенні в порівнянні з дітьми батьків більш зрілого віку. Вони можуть страждати від того, що їхнім батькам не вистачає досвіду виконання дорослих обов'язків і турботи про інших. Оскільки ці юні батьки відчувають стрес і фрустрацію, вони частіше нехтують своїми дітьми або жорстоко поводяться з ними. Діти юних батьків частіше відстають у розвитку та когнітивному зростанні. Якщо в родині одночасно присутні такі фактори, як злидні, розбіжності між подружжям і низький рівень освіти батьків, то шанси виникнення цих проблем у дитини збільшуються [1].

Тим не менше деякі юні батьки відмінно справляються з вихованням своїх дітей у той час, як продовжують дорослішати самі. Для цього їм майже завжди необхідна допомога. Найважливішою соціальною завданням залишається допомога юним батькам та їх дітям,

спрямована на те, щоб вони успішно розвивалися і стали продуктивними членами суспільства.

Важливе значення для профілактики юного материнства в підлітковому середовищі має статеве виховання – це комплекс виховних та освітніх впливів на дитину, спрямованих на прилучення її до прийнятої в суспільстві системи статевої ролі і взаємин між статями у суспільному та особистому житті. Статеве виховання в широкому сенсі збігається з процесом статевої соціалізації. У вузькому сенсі розуміється як підготовка дитини до сексуального життя [5, с. 202].

Статеве виховання сучасних дітей і підлітків здійснюється стихійно, необхідна інформація черпається ними з нерівноцінних і суперечливих джерел. Важливим фактором виступають батьки, однак ця роль ними, як правило, недостатньо усвідомлюється. Головною задачею батьки бачать у запобіганні небажаних наслідків сексуального досвіду, тим самим розцінюючи сексуальність як ворожу силу, що вимагає придушення. Підростаючих дітей такий підхід не влаштовує, і вони звертаються до інших джерел, найважливішим з яких виступають більш обізнані однолітки і старші товариші. Саме цим шляхом з покоління в покоління передаються помилкові стереотипи, забобони і міфи про чоловічу та жіночу сексуальність.

Важливий канал статевого виховання – засоби масової інформації, які можуть забезпечити високий професійний рівень, масовість, наочність, можливість індивідуального вибору. Але широке використання цього каналу в цілях статевого виховання проблематичне: не всі матеріали прийнятні для масової публікації та демонстрації, особливо в багатонаціональній країні; важко також досягти попадання інформації за точною адресою – дітям і підліткам певної статі, віку.

На думку фахівців, найбільш ефективно статеве виховання може бути здійснено в рамках відповідних просвітніх програм в освітніх закладах. Цьому перешкоджає поширена думка, що цілеспрямоване сексуальне виховання розбещує дітей і підлітків і провокує їх на небажану поведінку.

Досвід країн, де подібні програми здійснюються, показує несправедливість такої думки. Встановлено, що статеве виховання не провокує ранній початок статевого життя. Навпаки, воно забезпечує засвоєння дітьми та підлітками достовірних відомостей і здорових установок у сфері статевої взаємодії. У результаті значно знижуються показники позашлюбної вагітності підлітків, ранніх шлюбів, абортів, венеричних захворювань, злочинів на сексуальному ґрунті [Там само, с. 372 – 373].

У наш час в українському суспільстві зростає інтерес дітей та підлітків до сексуальних питань, тому учнів у школі бажано ознайомити з питаннями особистої відповідальності за статеві контакти та їх наслідки, застерегти від хвороб, що передаються статевим шляхом.

Важливою є також інформація про соціальний і психологічний аспекти сексуальності, обговорення питань шлюбу і сім'ї, а також абортів, дитячої проституції, гомосексуалізму, порнографії, тощо. Під час здійснення статевого виховання вчителям та соціальним педагогам потрібен особливий педагогічний такт, всебічна підготовленість у сфері статевої освіти.

Список використаної літератури

1. Братусь І. В. Юне материнство як соціально-педагогічна проблема / І. В. Братусь // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. праць. – Луцьк: Волинський державний університет. Волинський Академічний дім, 2002. – Вип. 2. – С. 5 – 15. **2. Женщины,** отказывающиеся от своих детей // Психология и психоанализ беременности и материнства : учеб. пособие. / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский дом БАХРАХ-М, 2003. – С. 374 – 385. **3. Говорун Т. В.,** Кікінеджи О. М. Гендерна психологія: Навч. посібник. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 307 с. **4. Максимович Л. Б.** Правове становище неповнолітніх батьків / Л. Б. Максимович // Правознавство. – 1990. – № 2. – С. 73 – 75. **5. Кравець В. П.** Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. П. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.

Осіпченко В. О. Юне материнство: причини та наслідки

У статті, на основі аналізу сучасних вітчизняних досліджень з проблем юного материнства, виокремлено причини та наслідки цього явища. Також акцентується увага на наслідках раннього батьківства для хлопців-підлітків та особливостях виконання виховної функції юним подружжям. У якості профілактики ранніх вагітностей пропонується комплексне здійснення статевого виховання дітей та підлітків.

Ключові слова: юне материнство, ранне батьківство, юне подружжя.

Осіпченко В. А. Юное материнство: причины и последствия

В статье, на основе анализа современных отечественных исследований по проблемам юного материнства, выделены причины и последствия этого явления. Также акцентируется внимание на последствиях раннего отцовства для парней-подростков и особенностях

выполнения воспитательной функции юными супругами. В качестве профилактики ранних беременностей предлагается комплексное осуществление полового воспитания детей и подростков.

Ключевые слова: юное материнство, раннее отцовство, юное супружество.

Osipchenko V. A. Young motherhood: causes and consequences

In this paper, based on analysis of current national research on young mothers, determined the causes and consequences of this phenomenon. Also focuses on the consequences of early parenthood for adolescent boys and implementation of educational function features a young couple. As prevention of early pregnancies proposed comprehensive implementation of sex education for children and adolescents.

Key words: young motherhood, early parenthood, young couple.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В ШКОЛІ

УДК [37.013.42:159.928]-053.5

Д. О. Кулик

РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ВИЯВЛЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проблема дитячої обдарованості здавна досліджувалася психологічною, педагогічною та соціально-педагогічною науками. В сучасних умовах розвитку країни зростає інтерес до цього питання, що зумовлено збільшенням кількості обдарованих дітей в суспільстві. За статистичними даними п'ята частина школярів може бути віднесена до обдарованих дітей, хоча тільки 2-5% дітей проявляють себе як обдаровані. Однак більша частина цих дітей не реалізують свій потенціал.

Проблема обдарованості дітей досліджується багатьма вченими. Ще з середини XIX століття відомий англійський вчений Френсіс Гальтон розкрив сутність поняття «загальна обдарованість». Він визначив його так: «Загальна обдарованість – інтегральний рівень розвитку спеціальних здібностей, який пов'язаний з їх розвитком, але достатньо від них незалежний». Дж. Рензулі визначив обдарованість як множину трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, креативності та наполегливості; Дж. Гілфорд розкрив поняття «креативність» та «творча обдарованість»; П. Торренс підкреслював важливість у людини творчих здібностей та ін. Ю. Василькова висвітлює у своїх працях аспекти роботи з обдарованими дітьми; І. Зверева та Л. Коваль і досліджували питання соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей; М. Лукашевич визначив психолого-педагогічні умови розвитку обдарованості; А. Мудрик розкрив питання соціалізації обдарованих дітей; С. Тетерський охарактеризував психофізіологічні особливості обдарованості.

Хоча проблема обдарованості не є новою у соціально-педагогічній, педагогічній та психологічній літературі, діагностичний аспект роботи соціального педагога в цьому напрямі не є досить досліджуваним, що й зумовило вибір теми нашої статті, метою якої є розкриття сутності роботи соціального педагога з виявлення обдарованості у молодших школярів.

Поняття «обдарованість» – багатогранне та складне для вивчення, тому що є комплексним, воно постає у вивченні багатьох дисциплін.

Н. Лейтес визначає обдарованість як набір здібностей, здатність до видатних досягнень у будь-якій соціально значущій сфері людської діяльності. А. Матюшкін називає обдарованістю підвищений рівень розвитку однієї чи декількох здібностей людини, на основі яких виникає можливість досягти високих результатів у соціально значущих видах діяльності [2], але в нашій статті ми будемо спиратися на визначення цього поняття І. Зверєвою, а саме:

- обдарованість – це високий рівень розвитку здібностей людини;
- обдаровані діти – діти, які значно випереджають своїх однолітків у розумовому розвитку; діти, які демонструють загальну (здібності до різних галузей діяльності) або спеціальну (музичну, художню, технічну, психомоторну, соціальну та ін.) обдарованість [3].

Існує загальна і спеціальна обдарованість. Розрізняють обдарованість технічну, наукову (зокрема математичну), музичну, поетичну, художню, артистичну та ін. Оскільки обдарованість виявляється у конкретних психічних процесах, розрізняють моторну, сенсорну, перцептивну, інтелектуальну обдарованість тощо. Реальність вивчення, встановлення й відзначення різнорівневих властивостей обдарованості вимагає аналітичного підходу до дослідження структури індивідуальності обдарованої дитини.

Першовідкривачами обдарованості дітей є батьки. Вони виконують найголовнішу роль у становленні й розвитку не тільки обдарованості дитини, а і її особистості. Але не підлягає сумніву, що важливою фігурою у створенні освітнього й виховного середовища, що сприяє розвитку творчої природи обдарованої дитини є педагог, у тому числі й соціальний педагог.

Функціями соціального педагога, що працює з обдарованими дітьми є:

- виявлення, навчання й розвиток обдарованих дітей;
- психолого-педагогічне супроводження й підтримка авторських й інноваційних навчальних програм освітніх технологій, що застосовуються в роботі з обдарованими дітьми;
- участь у проектуванні й реалізації освітнього середовища, яке сприяє розкриттю творчих здібностей учнів;
- вивчення вікових і індивідуальних особливостей обдарованої дитини;
- робота з сім'єю, з проблемами навчання та розвитку обдарованої дитини;
- використання позашкільного освітнього середовища для навчання й розвитку обдарованих дітей;

- причинна діагностика (розкриття причин виникнення тих або інших соціальних або психологічних «перепон» розвитку обдарованої особистості);
- прогнозування (передбачення можливих наслідків розвитку);
- розробка педагогічних рекомендацій, які сприяють оптимальному навчанню й розвитку обдарованої дитини [5].

Враховуючи різноманітність, індивідуальну своєрідність феномену обдарованості, при виборі методів роботи з обдарованими дітьми, соціальний педагог повинен заздалегідь визначити:

1. тип обдарованості дитини (перш за все – інтелектуальна, творча, академічна, здібності лідера);
2. форму вияву обдарованості (явна, вікова, прихована);
3. пріоритетні завдання роботи (виявлення, навчання, розвиток) [5].

Обдаровані діти відрізняються від своїх звичайних однолітків не лише випереджаючим розвитком своїх здібностей. Перш за все, така дитина стикається з безліччю особистісних і міжособистісних проблем. Це проблеми – соціалізації, адаптації, навчання, спілкування з однолітками, учителями, батьками, проблеми емоційного розвитку, саморегуляції, професійної орієнтації, автономності.

Зміст роботи соціального педагога з обдарованими дітьми включає наступне: виявити обдарованість дитини й максимально сприяти її розвитку.

Психолого-педагогічний моніторинг, який використовується з метою виявлення обдарованих дітей, повинен відповідати цілому ряду вимог: 1) комплексний характер оцінювання різних сторін поведінки і діяльності дитини; 2) тривалість процесу ідентифікації (спостереження за поведінкою дитини в різних ситуаціях); 3) аналіз поведінки дитини в тих сферах діяльності, які в максимальній мірі відповідають її схильності і інтересам; 4) експертна оцінка продуктів діяльності дітей (малюнків, віршів, технічних моделей, способів вирішення математичних завдань та ін.) із залученням експертів – фахівців вищої кваліфікації у відповідній предметній області діяльності; 5) виявлення ознак обдарованості дитини по відношенню до актуального рівню її психічного розвитку; 6) багаторазовість і багатоступінь обстеження з використанням безлічі психодіагностичних процедур, що відбираються відповідно з передбачуваним видом обдарованості та індивідуальними особливостями даної дитини; 7) діагностика повинна проводитись в ситуації реальної життєдіяльності валідними методами; 8) аналіз реальних досягнень дітей і підлітків у різних предметних олімпіадах, конференціях, спортивних змаганнях, творчих конкурсах, фестивалях, оглядах тощо.

Однак і комплексний підхід до виявлення обдарованості не рятує повністю від помилок. У результаті може бути «пропущена» обдарована дитина або, навпаки, до числа таких може бути віднесена дитина, яка ніяк не підтвердить цієї оцінки у своїй подальшій діяльності (випадки неузгодженості діагнозу і прогнозу) [1].

На першому етапі вияву обдарованих дітей враховуються відомості від батьків і педагогів про високі успіхи в будь-якій діяльності дитини.

Другий етап присвячено обстеженню дітей за допомогою психологічних тестів залежно від переваги того чи іншого варіанта потенціальних можливостей.

На третьому етапі основн роль належить педагогам, завдання яких – формування й поглиблення дитячих здібностей, виконується це за допомогою широкого спектра педагогічних прийомів і методів (авторські програми, індивідуальні заняття-консультації й т.ін., а також різнобічні програми спецкурсів, міні-спецкурсів) [5].

Якщо переважає *інтелектуальна* сфера, то дитина відрізняється гостротою мислення, допитливістю й легко вчиться, виявляючи практичну кмітливість. У цих випадках використовуються методики, спрямовані насамперед на визначення базових когнітивних і мовних параметрів у обдарованих дітей (тест структури інтелекту Амтхауера). У дітей, обдарованих у сфері *академічних* досягнень, найбільш розвиненими можуть бути окремі здібності: мова й література, математика або природознавство, тому завдання соціального педагога не тільки визначити рівень загального інтелектуального розвитку дитини, а й оцінити тип мислення (Стенфордський тест досягнень). Діти з *творчим* і продуктивним мисленням відрізняються незалежністю, розкутістю поведінки, здатністю продукувати оригінальні ідеї, знаходити нестандартне рішення, винахідливістю (діагностика цих здібностей включає Фігурну форму тесту творчого мислення Торренса; тест віддалених асоціацій Медника; вербальний тест творчого мислення І. Аверіної; особистісний опитник Г. Айзенка, характерологічний опитник К. Леонгарда – Н. Шмішенка, кольоровий тест Люшера та інші). Дітей, які відзначаються *контактністю*, значною потребою в спілкуванні й лідерстві, ініціативні, мають високі організаторські здібності, визначаються за комплексним особистісним соціометричним тестом О. Зварікіна. Якщо у дитини переважають *художні* здібності, вона з раннього віку виявляє схильність до малювання або музики, психологічне тестування спрямоване на оцінку ступеня емоціональної стійкості й рівня, нейротизму, оскільки ці діти часто відрізняються від інших високою вразливістю й вимагають індивідуального

психологічного підходу з боку педагогів і часто психотерапевтичної корекції лікаря-фахівця. Обдарованість у *руховій* сфері виявляється у високому ступені психомоторних реакцій, спритності, значній фізичній силі, розвинутості рухових навичок. Діагностика обдарованості у цій сфері проводиться методиками визначення зорово-моторної координації (тест творчих здібностей у дії та русі Торренса). Багато дітей виявляють високий ступінь обдарованості в одній якійсь сфері, а в декількох. Завдання соціального педагога – не тільки виявити таку полі-обдарованість, а й удосконалювати, розвивати її.

Виходячи з мети нашої статті, нами було здійснено дослідження на базі Загальноосвітньої школи I-III ступенів № 10 м. Зоринська Луганської області. Виявлення обдарованості дітей проводилось за допомогою методики «Шкали для рейтингу поведінкових характеристик обдарованих школярів», розробленою Дж. Рензуллі та адаптованою Л. Поповою, яка спрямована на оцінку характеристики школярів у пізнавальній, мотиваційній, творчій та лідерській областях. В процесі проведення методики соціальному педагогу було запропоновано оцінити кожен пункт шкали від 1 до 4 балів, в залежності від того, як часто та чи інша характеристика проявляється у дитини. 23 учня класу були оцінені за кожною шкалою. Даний опитувальник не має порогових значень обдарованості, але дозволяє звернути увагу на дітей, які отримали високі оцінки. В результаті проведення методики було виявлено, що:

- У пізнавальній області високі показники (вище, ніж 12 балів) мають 2 дітей, що виявляється у відмінній успішності чи високо оціненому інтелекті;
- У мотиваційній області високі показники (вище, ніж 15 балів) мають 3 дітей, що виявляється у їх спрямованій активності, ініціативних діях, наполегливості;
- У лідерській області високі показники (вище, ніж 12 балів) мають 2 дітей, що проявляється у відповідальності, схильності домінувати серед інших;
- У творчій області високі показники (вище, ніж 27 балів) мають 5 дітей, що проявляється у висуванні нових незвичайних ідей чи в здатності оригінально та розумновирішувати проблеми.

Отримані данні є підставою для того, щоб продовжити розвиток обдарованості дітей у конкретних областях. Це будесприяті розкриттю та розвиненню їх обдарованості.

Таким чином, розкриваючи сутність роботи соціального педагога з діагностики обдарованості у молодших школярів, можемо стверджувати, що соціальний педагог грає важливу роль у виявленні обдарованих дітей.

Існує багато методик для виявлення загальної та спеціальної обдарованості, при цьому доцільно використовувати комплексний підхід: спостереження; спеціальні психодіагностичні методики; експертне оцінювання поведінки дітей вчителями, батьками, вихователями, а також оцінювання конкретних продуктів творчої діяльності дітей та інше. Своєчасне діагностування обдарованості дитини допоможе уникнути багатьох проблем, що пов'язані з навчанням, соціалізацією дитини, її взаємовідносинами з іншими людьми, та допоможе найбільш повно розкрити та розвинути здібності дитини.

Список використаної літератури

1. Богоявленская Д. Б. Рабочая концепция одаренности / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 1998. – 40 с. **2. Матюшкин А. И.** Концепция Творческой одаренности. Вопросы психологи / А. И. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1989. – С. 29 – 33. **3. Психология одаренности: от теории к практике /** Под ред. Д. В. Ушакова. – М. : ИП РАН, 2000. – 152 с. **4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія /** За заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с. **5. Соціальна педагогіка: технологічний аспект /** С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 303 с.

Кулик Д. О. Робота соціального педагога з виявлення обдарованості у молодших школярів

У статті висвітлено питання про роботу соціального педагога з виявлення обдарованості у молодших школярів. Охарактеризовані функції та зміст роботи соціального педагога з обдарованими дітьми. Зазначені методики виявлення обдарованості залежно від переваги того чи іншого варіанта потенціальних можливостей.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, вияви обдарованості, моніторинг, діагностика.

Кулик Д. А. Работа социального педагога по выявлению одаренности у младших школьников

В статье освещены вопросы о работе социального педагога по выявлению одаренности у младших школьников. Охарактеризованы функции и содержание работы социального педагога с одаренными детьми. Указаны методики выявления одаренности в зависимости от преобладания того или иного варианта потенциальных возможностей.

Ключевые слова: одаренность, одаренные дети, проявления одаренности, мониторинг, диагностика.

Kulik D. A. Work of a social pedagogue to identify gifted children

The article highlights the issues on the work of a social pedagogue to identify gifted children. Characterized functions and contents of work of a social pedagogue with gifted children. Specified the methodology for the identification of talent, depending on the predominance of one or another variant of potential opportunities.

Key words: gifted, gifted children, displays of talent, monitoring and diagnostics.

УДК 37.013.42:316.624-053.6

С. А. Силкіна

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Ускладнення, з одного боку, світу, в якому ми живемо, а з іншого – самої людини, зумовило зростання актуальності всіх питань, пов'язаних з вихованням. До найбільш значимих, що вимагають свого нагального вивчення, належить проблема важковиховуваності підлітків. Особливої уваги заслуговує дослідження цієї проблеми у контексті соціально-педагогічної роботи в умовах сільської загальноосвітньої школи [4].

Сільська школа розглядається як сукупність різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, що функціонують в Україні [1]. На жаль, на сьогоднішній день ми маємо змогу спостерігати негативну тенденцію щодо зростання важковиховуваних підлітків як в містах так і на селі. Розроблені сучасними науковцями шляхи та методи щодо соціально-педагогічної роботи з важкими підлітками мають велике значення та на практиці дають позитивний результат, але варто зазначити, що підлітки саме сільської місцевості мають свої особливості і потребують спеціально розроблених шляхів попередження цього феномену.

Проблема «важковиховуваних» у соціально-педагогічній, педагогічній та психологічній науковій літературі не є новою. Зокрема особливої уваги, у контексті нашого дослідження, заслуговують праці О. Полякової [6], М. Гурьянкової [1], А. Капської [4], А. Нікітіна [7].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, проблема здійснення соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи на сьогодні

залишається не розв'язаною. Саме це стало підґрунтям до теоретичного обґрунтування та розробки системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

Тому, *метою* статті є розкриття основних аспектів теоретичного обґрунтування та створення системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

Аналіз наукової літератури з питань системних досліджень свідчить про різні підходи до визначення поняття «система». Категорія «система» у філософському словнику визначається не як окрема й недоцільна річ, а як суперечлива єдність множинності цілого [5].

Т. Ільїна під системою розуміє упорядковану множину взаємопов'язаних елементів, що об'єднані загальними функціонуваннями, загальною метою і єдністю управління, яка вступає у взаємодію із середовищем як цілісна єдність [2].

У свою чергу К. Власова доводить, що система є організованою множиною елементів, яка має відносну цілісність та поліфункціональність, ієрархічну організацію, динаміку, що охоплює функціонування та розвиток, особливості та умови функціонування інших систем [5].

Більшість науковців визначає, що характерними ознаками системи є: множина елементів; стійкі й цілеспрямовані взаємозв'язки і відносини між цими елементами; цілісний характер організації завдяки об'єднанню та взаємодії внутрішніх елементів; інтегративність якостей, тобто наявність у системи властивостей, яких не мають окремі елементи; розвиток; синергізм – спільна діяльність, взаємовплив елементів, що обумовлює посилення ефективності функціонування системи [5].

Розглянувши сутність поняття «система» ми спробували сформулювати поняття нашої *система соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи* – це сукупність взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів які в процесі своєї діяльності активно взаємодіють між собою, вступають у взаємодію з соціумом, та об'єднані спільною метою, а саме ефективне забезпечення соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків на базі сільської загальноосвітньої школи шляхом створення оптимальних умов, знаходження оптимальних способів, форм та методів.

Проаналізувавши наукову літературу та реальну соціально-педагогічну практику з досліджуваної проблеми, нами було теоретично обґрунтовано та розроблено систему соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

В основу побудови нашої системи було покладено концептуальне положення про те, що таку підтримку доцільно здійснювати не однією

окремою організацією (соціальним інститутом), а шляхом залучення до співпраці різних державних та недержавних організацій з одного боку та безпосередньо навчальний заклад (сільську загальноосвітню школу) з іншого, що представляє собою цілісну педагогічну систему [3].

Дотримуючись положень системного підходу нами були визначені наступні компоненти системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи:

- *цільовий компонент* (мета, завдання, результат);

Мета – ефективне забезпечення соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків на базі сільської загальноосвітньої школи шляхом створення оптимальних умов, знаходження оптимальних способів, методів, форм;

Завдання системи соціально-педагогічної підтримки:

1. Створення оптимальних умов для формування просоціальних морально-етичних цінностей підлітків;
2. Соціально-педагогічна підтримка важковиховуваних підлітків;
3. Організація соціально-педагогічної роботи з батьками важковиховуваних підлітків;
4. Підготовка педагогічного колективу школи до роботи з важковиховуваними підлітками в умовах сільської школи.

Результатом реалізації системи має стати успішна соціалізація важковиховуваних учнів та сформованість у них просоціальних морально-етичних цінностей; підвищення педагогічної компетентності батьків важковиховуваних учнів та педагогічного колективу школи

- *об'єкт-суб'єктний компонент* (об'єкт та суб'єкт).

Об'єкт– важковиховувані підлітки сільської загальноосвітньої школи віком від 12 до 15 років;

Суб'єкт – соціальний педагог, педагогічний колектив сільської школи.

- *середовищний компонент* (взаємодія різноманітних соціальних інститутів з метою надання підтримки).

Для ефективної соціально-педагогічної діяльності із зазначеною категорією дітей вважаємо за доцільне залучити до реалізації системи ряд організацій та соціальних інститутів, співпраця з якими допоможе вирішити поставлені нами завдання. Умовно їх можна розділити на дві підгрупи: по-перше, це інститути які безпосередньо впливають на формування свідомості та поведінки важковиховуваних підлітків – найближче соціальне оточення: сім'я, референтна група однолітків та педагогічний колектив школи; по друге, це ті організації, залучення яких сприятиме успішній соціалізації важковиховуваних підлітків, формуванню у них просоціальних морально-етичних цінностей, а також

підвищення педагогічної культури та компетентності батьків цих учнів та учителів школи: районне управління освіти і науки, районне управління у справах сім'ї, дітей та молоді; ЦССДМ (районний); культурно-спортивні заклади; релігійні організації; громадські організації.

- *змістовий компонент* включає в себе Комплексну програму соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи, що містить у собі три основні блоки: соціально-педагогічну підтримку важковиховуваних підлітків, соціально-педагогічну підтримку батьків та педагогічного колективу школи;

- *технологічний* (діяльнісний) компонент (етапи соціально-педагогічної підтримки, форми та методи).

Важливим аспектом у межах технологічного компоненту стало скомпонування обраної класифікації форм і методів у відповідності з етапами упровадження Комплексної програми соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків. Технологічний компонент включає в себе чотири основні етапи.

I етап – підготовчий. Він передбачає підготовку підручного матеріалу, створення інструментальної бази щодо впровадження комплексної програми (підбір діагностичних методик, розробка тренінгів і т.д.).

Форми і методи реалізації даного етапу: науково-дослідна робота з літературою, аналіз, синтез, узагальнення, обговорення, пояснення;

II етап – діагностичний. Реалізація цього етапу передбачає виявлення важковиховуваних підлітків на базі сільської загальноосвітньої школи, діагностику рівня педагогічної культури батьків та педагогічного колективу школи.

Форми і методи збору інформації: вивчення документації, спостереження, опитування, інтерв'ю, тестування, анкетування, бесіда, соціометрія, експеримент, реєстрація, ранжування, аналіз, порівняння тощо;

III етап – процедурний. Даний етап відповідає безпосередній реалізації Комплексної програми соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи. У рамках цього етапу необхідно надати соціально-педагогічну підтримку важковиховуваним підліткам, їх батькам та педагогічному колективі школи.

Форми і методи:

Психологічна підтримка: бесіда, лекція, диспут, тренінг, круглий стіл, релаксація, психогімнастика, вправа, тренінг, ігрова терапія, музикотерапія, арттерапія, консультація, бесіда, розповідь, практичні заняття, самостійна та науково-дослідна робота, самоосвіта

Соціальна підтримка: соціологічні (вивчення соціальної ситуації важковиховуваного учня, соціально-педагогічна паспортизація регіону і громади); управлінські (постановки цілей, прийняття рішень, планування, розподілу ролей, контролю за виконанням); організаційні (встановлення взаємодії та партнерства школи та інститутів залучених до системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків).

Освітня підтримка: урок, лекція, екскурсія, практичне заняття, факультативне заняття, дистанційне навчання, самостійну роботу, науково-дослідну роботу, навчально-виробничу практику; викладання та засвоєння, розповідь, роз'яснення, диспут, бесіда, ілюстрація, демонстрація, спостереження, дослідження, експеримент, вправа, ділова гра, тренінг, користування інтернетресурсами, робота з комп'ютерними програмами, перегляд телепередач, прослуховування радіопередач та аудіо записів, аналіз, синтез, систематизація.

Виховна підтримка: 1) методи формування і корекції свідомості особистості (метод «вибух», переконання, навіювання, приклад); 2) методи організації діяльності та спілкування; формування і корекції позитивного досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, вправа, тренування, доручення, контроль, утворення виховних ситуацій); 3) методи додаткової мотивації та стимулювання діяльності і поведінки (гра, змагання, заохочення, схвалення, оцінка, довіра, організація перспективи, покарання, критика, попередження, осудження, догана, стягнення); 4) методи самовиховання (самоаналіз, самонаказ, самонавіювання, самоконтроль, самооцінка); 5) методи виявлення результатів виховання/перевиховання (спостереження, аналіз продуктів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, анкетування, аналіз документації).

Соціально-педагогічна підтримка батьків та педагогічного колективу школи: лекції, семінари, лекторії, доповіді, конференції, круглі столи, тренінги, ділові ігри, презентації досвіду, обговорення, науково-методичні розробки, моніторинг та визначення рівня науково-теоретичної, практичної, психофізіологічної та психічної готовності до здійснення соціально-педагогічної підтримки важковиховуваним підліткам щодо формування у них просоціальних морально-етичних цінностей.

IV етап – аналітичний. Реалізація цього етапу являє собою визначення ефективності впровадженої нами системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

Форми і методи: аналіз, синтез, анкетування, тестування, бесіда, поточний та підсумковий контроль, моніторинг.

Таким чином, через реалізацію п'ятьох основних складових компонентів системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи можна здійснити позитивний вплив на їхню життєву ситуацію, сприяти вирішенню різного роду проблем, забезпечити задоволення потреб, створити сприятливі умови для їхньої успішної соціалізації та формування просоціальних морально-етичних цінностей та поведінки. Важливим аспектом у межах створеної системи є також організація роботи з найближчим оточенням важковиховуваних підлітків: батьків та педагогічного колективу школи.

Список використаної літератури

1. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика / М. П. Гурьянова. – М. : Аманфея, 2000 – 448 с. **2. Ильина Т. А.** Системно-структурный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – Вып. 1. – М. : Знание, 1972. – 72 с. **3. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : учебно-метод. пособие для вузов / Л. Я. Олиференко, Т. А. Шульга, И. Ф. Дементьева.** – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 256 с. **4. Капська А. Й.** Соціальна педагогіка : навч.-метод. посіб. / А. Й. Капська – К. : УДЦССМ, 2009. – 220 с. **5. Методы системного педагогического исследования / [под ред. Кузьминой Н. В.].** – Л. : Наука, 1980. – 172 с. **6. Полякова А. М.** Важковихованість: сутність, причини, реабілітації : навч. посібник / А. М. Полякової. – К. : Логос, 2009. – 346 с. **7. Социальная педагогика : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / под ред. В. А. Никитина.** – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 272 с.

Силкіна С. А. Створення і впровадження системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи

У статті розглядається визначення поняття «система»; представлена характеристика компонентів системи соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

Ключові слова: важковиховувані підлітки в умовах сільської школи, система соціально-педагогічної підтримки.

Сылкина С. А. Создание и внедрение системы социально-педагогической поддержки трудновоспитуемых подростков в условиях сельской школы

В статье рассматривается определение понятия «система»; представлена характеристика компонентов системы социально-

педагогической поддержки трудновоспитуемых подростков в условиях сельской школы.

Ключевые слова: трудновоспитуемые подростки в условиях сельской школы, система социально-педагогической поддержки.

Sylkina S. A. Creation and introduction of the system of socio-pedagogical support of problem teenagers in conditions of rural schools

The article considers the notion of „system”; the characteristics of the components of the system of socio-pedagogical support of problem teenagers in conditions of rural schools.

Key words: difficult teenagers in rural schools, system of socio-pedagogical support.

УДК 37.013.42:316.362.4

Ю. М. Ткаченко

**СУТНІСТЬ І ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ**

Проблеми багатодітної сім'ї стають дуже актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства. Соціально-економічна криза попередніх років спричинила суттєве зниження життєвого рівня переважної більшості населення, зростання безробіття і неповної зайнятості, розшарування суспільства на багатих і бідних, погіршення структури споживання більшості сімей, і найбільш уразливими виявилися родини з низьким рівнем доходів, однією з яких є багатодітна сім'я.

Законом України «Про охорону дитинства» визначено, що багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує [3].

Багатодітна сім'я – це складна соціальна система, якій притаманні риси соціально-виховного інституту і малої соціальної групи. Це той прошарок суспільства, який намагається зберегти сімейність незважаючи ні на які світові фінансові кризи, але ж у цих сімей не менше проблем, ніж у інших.

Увага до багатодітних сімей в даний час пояснюється тим, що в умовах поглиблення соціально-економічної кризи вони займають одне з перших місць серед інших соціально незахищених категорій населення. Багатодітні родини мають найвищий рівень бідності, що підтверджує весь комплекс індикаторів моніторингу бідності, що базується на показнику наявних ресурсів цих сімей, вони потрапляють в число бідних. Дефіцит доходів у багатодітних вище середньоукраїнського рівня в 1,5 рази від величини прожиткового мінімуму.

Багатодітні сім'ї зберігають високі ризики бідності, особливо в тому випадку, якщо такими є неповні багатодітні сім'ї. Крайня бідність характерна для третини багатодітних сімей, що в 4 рази частіше, ніж у сімей з 1-2 дітьми [4, с. 197].

Багатодітні родини відносяться до групи соціального ризику, оскільки широкий спектр причин, що викликають дисфункцію сімейних відносин, роблять їх соціально вразливою категорією населення.

Дана категорія сімей має як свої специфічні проблеми, так і ті, які властиві будь-якій іншій сім'ї (з однією чи двома дітьми, неповної сім'ї та ін.), проте в ній вони протікають значно важче. Специфіка проблем багатодітної сім'ї полягає у тому, що, по-перше, говорячи про дану категорію сім'ї треба мати на увазі не тільки проблеми, що виникають в ній самій, але і проблеми дітей, які проживають у таких сім'ях. По-друге, проблеми багатодітної сім'ї різняться в залежності від місця її проживання: різних регіонів країни, міста чи села. Є істотні розбіжності між регіонами з високою народжуваністю, де таких сімей багато, і регіонами з низькою народжуваністю, де їх менше. По-третє, багатодітні родини незважаючи на наявність спільних проблем, значно відрізняються один від одного [2].

Положенням багатодітних сімей, їхні проблеми в сучасних умовах вивчали багато дослідників. Проблемами надання соціально-педагогічної допомоги багатодітним сім'ям займалися Г. Осадча, М. Зирянова, які досліджували психологічні особливості соціалізації дітей з багатодітних сімей; Г. Дмитрієв, Е. Караєва займалися розробкою форм і методів соціально-педагогічної роботи з багатодітною родиною; А. Антонов і В. Медков – досліджували соціальні проблеми багатодітної сім'ї; Ф. Навіл – охарактеризував розвиток особистості дитини в багатодітній сім'ї.

Але аспект роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями в умовах загальноосвітньої школи ще недостатньо досліджений, що і дозволило нам сформулювати тему статті «Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в умовах загальноосвітнього навчального закладу». Очевидно, що зараз стоїть

гостро потреба в наданні допомоги багатодітній сім'ї і однією з форм такої допомоги повинна бути соціально-педагогічна робота.

Мета статті – розкрити сутність та напрями соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в загальноосвітньому навчальному закладі.

Робота з сім'єю – одна з найбільш традиційних з усіх форм соціально-педагогічної роботи. Соціально-педагогічна робота з багатодітними сім'ями – це різновид соціально-педагогічної діяльності, який здійснюється у певній соціальній інституції та який спрямований на точно визначений об'єкт впливу; діяльність із надання різного роду захисту, допомоги та підтримки дитини, сім'ї у складних життєвих ситуаціях [5].

Соціально-педагогічна робота поєднує в собі кілька аспектів, котрі характеризують її як єдність таких складників: надання допомоги окремій людині чи групі людей (сім'ї), які опинилися в складній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу та інших видів соціальних і психолого-педагогічних послуг, актуалізація потенціалу самопомоги осіб, які опинилися в скрутній ситуації.

Соціально-педагогічна робота з багатодітною сім'єю складається з певних технологій, які будуються за наступними напрямками.

Соціально-педагогічний моніторинг сім'ї – це науково обгрунтована система періодичного збору, узагальнення та аналізу інформації про процеси, які відбуваються у сім'ї, прийняття на цій основі стратегічних та тактичних рішень.

Серед різних технологій соціально-педагогічної роботи з багатодітною родиною особливе місце відводиться діагностиці. Технологія соціально-педагогічної діагностики – спеціально організований процес пізнання, в якому відбувається підбір інформації про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціологічних факторів з метою підвищення ефективності педагогічних факторів. Стосовно багатодітних сімей технологія соціально-педагогічної діагностики має дуже важливе значення, оскільки вичленення і поглиблене вивчення основних проблем кожної конкретної сім'ї обумовлює подальшу ефективність соціально-педагогічної роботи з даною категорією сімей. На основі діагнозу виділяються пріоритети і здійснюється вибір у наданні тієї чи іншої соціально-педагогічної допомоги.

Реабілітаційна робота як напрям соціально-педагогічної роботи з даною категорією сімей спрямована на відновлення виховного

потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї [5, с. 25].

Наступний напрям – оцінка потреб сім'ї. Це процес збору, узагальнення й аналізу інформації щодо стану та життєвих обставин сім'ї з метою визначення необхідних видів соціальних послуг, соціальної допомоги, методів втручання, спрямованих на зміну ситуації в сім'ї чи поведінки її членів на краще [1, с. 96].

Розглянемо загальні положення соціальної адаптації. У ході соціальної адаптації здійснюється не тільки пристосування індивіда до нових соціальних умов, а й реалізація його потреб, інтересів і прагнень. Особистість входить у нове соціальне оточення, стає його повноправним членом, самостверджується і розвиває свою індивідуальність. Останнім часом особливої актуальності для соціальних педагогів придбала проблема дезадаптації дітей і підлітків. Особливе значення це має для багатодітних сімей, які часто мають малий виховний потенціал в силу ряду об'єктивних і суб'єктивних причин. Для багатодітних сімей в системі психологічної адаптації велику роль відіграють такі терапевтичні (психотерапевтичні) методи впливу, як дискусійна терапія, інтеракційно-комунікативні методи (психодрама, гештальттерапія, трансактний аналіз), методи, засновані на невербальній активності (арт-терапія, музикотерапія, пантоміма, хореотерапія тощо), групова (індивідуальна) поведінкова терапія, сугестивні методи. Проведення подібних заходів необхідно для зняття емоційної напруги в багатодітних сім'ях, створенню позитивного емоційного настрою і умов для гармонійного розвитку всіх членів родини.

У роботі з багатодітними сім'ями певну позицію займає технологія соціальної терапії, як цілеспрямований процес практичного впливу відповідних державних структур, громадських організацій та об'єднань на конкретні форми прояву соціальних відносин або соціальної дійсності, тісно пов'язаний з психотерапією, в якій використовуються методи впливу на психіку. Ці дії засновані на психологічних теоріях і методах і включають в себе систематичні, цілеспрямовані заходи з надання допомоги особі або групі осіб у питаннях врегулювання почуттів, імпульсів, думок відносин і зняття психологічних симптомів, які викликають занепокоєння, дискомфорт у клієнтів [4, с. 208].

Напрямок профілактичної роботи з багатодітними сім'ями є одним з перспективних і важливих напрямів контрольно-корекційної діяльності в соціально-педагогічній роботі. Вона спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних

форм насильства, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей. У роботі з багатодітною родиною соціальному педагогу необхідно сконцентрувати зусилля на пропаганді здорового способу життя, сприяти посиленню ролі батьків у вихованні дітей за допомогою залучення їх уваги до проблем дітей в сім'ї, школі, на вулиці. В якості однієї з форм соціально-педагогічної роботи можуть виступати лекторії, конференції для батьків із залученням фахівців з органів соціального захисту, охорони здоров'я, освіти [1, с. 96].

Однією з успішно застосовуваних технологій роботи соціального педагога з багатодітною сім'єю є соціально-педагогічне консультування. Це кваліфікована порада, допомога особам, які відчувають різні проблеми, з метою їх соціалізації, відновлення та оптимізації їх соціальних функцій, вироблення соціальних норм спілкування [5].

Представлені технології соціально-педагогічної роботи реалізуються у практичній діяльності соціального педагога шляхом використання різноманітних методів, прийомів та форм соціально-педагогічної роботи, вибір яких обумовлений переліком вищезазначених чинників.

Допомога соціального педагога багатодітним сім'ям в умовах загальноосвітнього навчального закладу може бути наступною:

- організація зустрічей батьків з фахівцями-психологами, медичними працівниками та працівниками правоохоронних органів;
- вирішення проблем організації праці та побуту, здорового способу життя;
- психолого-педагогічна допомога і освіта батьків (педагогічна просвіта);
- організація сімейних клубів, шкіл сімейного життя, недільних шкіл;
- психологічна корекція сімейних відносин в процесі сімейного психологічного консультування;
- підбір спеціальної літератури з питань статевого виховання дітей, медичних проблем;
- правове просвітництво в багатодітних родинах;
- консультації з питань професійної орієнтації підлітків;
- психотерапевтична допомога матерям та іншим членам родини;
- організація соціальним педагогом сприятливого соціального середовища в сім'ях;
- створення виробничих ділянок з метою забезпечення умов для здобуття дітьми деяких професійних навичок;

- збагачення вибору форм і видів дозвільної діяльності у навчальних закладах і за місцем проживання, секції, гуртки, «групи зустрічей»;

- квотування робочих місць для підлітків, що є важливою умовою ефективного успішного функціонування дитини в соціумі;

- організація системи допрофесійної освіти і додаткової соціальної освіти підлітків і молоді з багатодітних сімей (курси лекцій з психології, організація здорового способу життя, курс планування кар'єри, доведення, тренінги спілкування, самопізнання, заняття з навчання раціонального використання часу);

- ознайомлення зі службою екстреної психологічної допомоги. («Телефон довіри» надає заочні психологічні послуги дітям, підліткам та батькам, що зазнають труднощі в спілкуванні і вихованні дитини. Діти та їхні батьки можуть зателефонувати за телефоном довіри для зниження психологічного дискомфорту і зміцнення почуття психологічної захищеності);

- допомога дітям у подоланні труднощів у навчанні;
- допомога у вирішенні проблем особистого зростання;
- адаптація в кризові періоди;
- допомога школярам у виборі вірного напрямку в спілкуванні з однолітками або комунікативної переорієнтації;

- допомога у виборі освітнього шляху;
- організація дозвілля дітей та їх батьків;
- збір коштів та речей для багатодітних сімей;
- навчання способам підвищення самооцінки;
- духовне просвітництво дітей та батьків;
- щорічне проведення науково-практичних конференцій з проблемних тем за участю всіх зацікавлених осіб: педагогів, психологів, валеологів, шкільних медиків, працівників правоохоронних органів та ін.;

- переконливе, докладне роз'яснення батькам шкоди фізичного покарання і його наслідків. Чим чисельніша сім'я, тим вище рівень конфліктності в ній між батьками і дітьми і тим частіше батьки застосовують фізичну силу, щоб тримати дітей у покорі;

- допомога в подоланні передбачуваних життєвих змін;
- інформування про роботу різних служб.

Дітям з неблагополучних багатодітних сімей необхідно повідомити номери різного виду телефонів довіри: екстреної допомоги, телефону довіри для дітей та підлітків, молодіжний телефон довіри тощо, телефони різних центрів. Це можуть бути: міжшкільний центр

соціально-психологічної допомоги, психолого-медико-соціальний центр допомоги дітям і підліткам, центр соціально-педагогічної реабілітації, Центрі сім'ї та дитинства, центр допомоги дітям, потерпілим від насильства тощо [4, с. 206].

Таким чином, характеристика багатодітних сімей підтверджує унікальність й соціальну своєрідність даної категорії сім'ї, у якій поєднуються риси традиційних і нових сімейних укладів. Державна політика соціального захисту багатодітних сімей в першу чергу повинна бути орієнтована на превентивні та профілактичні заходи, які б сприяли попередженню труднощів у сім'ї. Уміле застосування дієвих соціально-педагогічних технологій, включаючи технології соціально-педагогічної роботи з соціально вразливими групами багатодітних сімей, може забезпечити прогресивний розвиток держави і вибір найбільш оптимального механізму суспільного функціонування. Соціальний педагог повинен пам'ятати, що багатодітна родина має як слабкі, так і сильні сторони. Тому при взаємодії з нею бажано направляти зусилля на усунення слабких і зміцнення сильних сторін, щоб сім'я усвідомила свої проблеми і знайшла власні сили для їх вирішення. Необхідно вдосконалювати форми, методи, технології роботи з багатодітними сім'ями в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 209 с. **2. Жевакіна Н. В.** Особливості роботи соціального працівника з різними типами багатодітних сімей / Н. В. Жевакіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 13. – С. 127 – 139. **3. Закон** України «Про охорону дитинства» станом на 18.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402>. **4. Інноваційні** технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями «групи ризику»: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Я. І. Юрків; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 540 с. **5. Шахрай В. М.** Технології соціальної роботи: [навч. посіб.] / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 285 с.

Ткаченко Ю. М. Особливості соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в загальноосвітньому навчальному закладі

У даній статті визначаються сутність та напрями соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в загальноосвітньому

навчальному закладі. Аналізуються технології роботи соціального педагога з різними типами багатодітних сімей. Сформульовані основні форми допомоги багатодітним сім'ям в загальноосвітній школі.

Ключові слова: багатодітна сім'я, соціальний педагог, технології, соціально-педагогічна робота.

Ткаченко Ю. Н. Особенности социально-педагогической работы с многодетными семьями в общеобразовательном учебном заведении

В данной статье определены сущность и направления социально-педагогической работы с многодетными семьями в общеобразовательном учебном заведении. Анализируются технологии работы социального педагога с разными типами многодетных семей. Сформулированы основные формы помощи многодетным семьям в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: многодетная семья, социальный педагог, технологии, социально-педагогическая работа.

Tkachenko Y. N. The Main Features of Socio-Pedagogical Work With Populous Families in Comprehensive School

This article is about an socio-pedagogical work with populous families essence and directions in the comprehensive school. Although analyzed the technologies of work with the different kinds of populous families by social pedagogue. It is formulated the main forms of populous families help in the comprehensive school.

Key words: populous families, social pedagogue, technology, socio-pedagogical work.

УДК 318.027

О. П. Учунжан

**ПОЗАКЛАСНИЙ ВИХОВНИЙ ЗАХІД
ДЛЯ УЧНІВ МОЛОДШИХ ТА СЕРЕДНІХ КЛАСІВ
ТЕМА: «УКРАЇНА – МОЯ БАТЬКІВЩИНА»**

Мета:

навчальна – поглибити знання вихованців про свою державу, історію рідного краю; долучити дітей до поетичної скарбниці великого

Кобзаря; сприяти свідомій орієнтації учнів на вибір майбутньої професії;

розвивальна – формувати переконаність у нетлінності духовних скарбів народу; формувати громадянські якості: патріотизм, людяність, працьовитість; заохочувати творити добро, здобувати знання, рости гідними громадянами своєї держави; удосконалювати навички роботи з комп'ютером, розвивати зв'язне мовлення; розширювати активний словник школярів;

виховна – виховувати почуття патріотизму, національної гордості та національної свідомості, любові до рідного краю, розуміння своєї причетності до всіх подій, які відбувались і відбуваються в Україні.

Обладнання: слайд-шоу, музичні записи, портрет Т. Г. Шевченка, збірка поезій «Кобзар», коровай, вишитий рушник, макет Дерева роду, атрибути до гри «Абетка», українські костюми, атрибути до інсценованої пісні, папір та фломастери для записів.

Підготовча робота:

1. Заняття з українознавчої тематики.
2. Індивідуальні бесіди, розповіді про рідний край, видатних людей України.
3. Розглядання ілюстрацій, перегляд відеоматеріалів про історію Батьківщини.
4. Читання літературних творів, заучування віршів, слухання музичних творів.
5. Виготовлення макету Дерева роду.
6. Підготовка слайд-шоу.
7. Анкетування дітей.

Хід заняття

1. Організаційний момент.

На екрані заставка – назва теми та епіграф до заняття.

Діти займають місця біля столиків.

Під супровід пісні «Зелене жито» у виконанні Оксани Білозір до зали заходять гості, їх зустрічають діти в українських костюмах з короваєм на вишитому рушникові.

Дитина 1.

Гостей дорогих ми вітаємо щиро,
Стрічаємо з хлібом, любов'ю і миром.

Дитина 2.

Хліб ясниться в хаті, сяють очі щирі,

Щоб жилось по правді, щоб жилось у мирі.

Вихователь:

Добрий день вам, люди добрі!
Щиро просим до господи!
Раді вас у нас вітати,
Щастя і добра бажати!

Усі займають свої місця. Вихователь оголошує тему заняття, цитує епіграф, зауважує на тому, що упродовж усього заняття звертатимемося до монументальної постаті та багатогранної творчості Т. Г. Шевченка, 200-річчя з дня народження якого відзначатиме у цьому році вся країна.

2. Основна частина. «Дерево роду».

2.1. Актуалізація знань.

Дитина 3.

На білому світі є різні країни,
Де ріки, ліси і лани.
Та тільки одна на землі – Україна,
А ми – її доньки й сини.

Дитина 4.

Усюди є небо, і зорі скрізь сяють,
І квіти усюди ростуть.
Та тільки одну Батьківщину ми маєм.
Її Україною звать!

Вихователь:

«Кожна нація і народ створили десятки тисяч слів. Одні з них звучать вагомо і живуть довго. Інші з часом стираються, темніють, як мідяки, і щезають з пам'яті людської. Але є слова, які можуть зникнути лише тоді, коли зникне сам народ, що створив їх. До таких належить прекрасне і просте слово – Батьківщина. Воно вічне, як вічний народ» (В. Симоненко)

Слова вихователя супроводжуються слайд-шоу.

Колись давним-давно на нашій рідній землі перекидали люди маленьку насінинку, ніби зігріваючи її своїми руками. Та й вирішили дати життя – посадили. Опинившись у ґрунті, зернятко не гаяло часу, одразу проросло. Із землі пробився ніжний паросток, який з часом виріс у розкішне дерево, яке й об'єднало всіх, хто населяє Україну в єдину родину.

Вихователь звертає увагу дітей на макет Дерева роду.

Простір землі, заселений українським народом, великий. Щоб його перетнути, потрібно пішки йти із заходу на схід 90 днів, долаючи щодня по 30 км.

Україна – одна з найбільших держав Європи. Оскільки це велика країна, то живуть у ній люди різних національностей. Поряд з українцями в Україні живуть росіяни, білоруси, поляки, чехи, молдавани, болгари, євреї, поляки, греки. Усі вони знайшли в нашому краї свою Батьківщину.

Тому й називають таке дерево Деревом роду, бо стовбур у нас один, а всі ми – його гілочки та листочки, – такі різні, талановиті, неповторні, зі своїм світобаченням, прагненнями та мріями.

Вихователь пропонує дітям віднайти та озвучити свої особисті асоціації зі словом та поняттям «Україна». Відповіді дітей узагальнюються та записуються на «листочках», які займатимуть своє місце упродовж заняття на макеті дерева.

Очікувані відповіді дітей:

Україна – це місце, де я народилась...

Це квітучі поля та зелені ліси, голубе небо над золотим колоссям пшениці, тихі води Дніпра...

Славне історичне минуле...

Величні храми та історичні пам'ятки у містах і селах...

Українська мова і народна пісня...

Люди, котрі прославили та прославляють країну...

Дорослі й малі, увесь наш народ...

2.2. «Мала батьківщина»

Вихователь:

Батьківщина – це наш рідний край, наша Україна. Це земля, на якій ми народилися, наші батьки, дідусі й бабусі, де поховані наші предки. Тому вона для нас – свята. Батьківщина – це найдорожче, найсвітліше, найрідніше, найкраще місце на землі, все те, що ми найбільше любимо і шануємо своїм серцем.

У кожної людини є свій рідний куточок на Землі. Це край, місце, де вона народилася. Це – її «маленька батьківщина».

Маленька батьківщина кожної людини – то її велике «Я», з якого починається людина, родина, батьківщина і вся наша велична й неповторна у світі Україна. З таких маленьких рідних куточків і складається наша велика Батьківщина.

Опитування дітей, роз'яснення того, що для багатьох людей «маленькою батьківщиною» стало те місто або село, у якому пройшло або проходить його дитинство.

На макет дерева кріпиться «листочок» з відповідною назвою.

2.3. «...В тім Божім краю...»

*Фоном звучить пісня «Рідна моя земле» у виконанні Наталії Май.
Демонструються слайди з українськими краєвидами.*

Вихователь:

Від величних Карпат до ковилових степів Луганщини, від смарагдових лісів Волині та Сумщини до синіх хвиль Чорного моря милують око краєвиди неповторної природи нашої країни. Її красою захоплювалися і захоплюються, її оспівували і продовжують оспівувати письменники та поети.

Дитина 5.

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,
Оці степи, це небо, ці ліси,
Усе так гарно, чисто, незрадливо,
Усе як є – дорога, явори,
Усе моє, все зветься Україна.

Вихователь:

У своїх поетичних рядках оспівав красу рідної землі й Т. Г. Шевченко.

Дитина 6.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Дитина 7.

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

На макет дерева кріпиться «листочок» з відповідною назвою.

2.4. «Без минулого немає майбутнього»

Фоном звучить «Козацький бойовий марш»

Вихователь:

У народі кажуть: «Хто не знає минулого, той не має майбутнього».

Звідки ми пішли і чиї ми діти? Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому, якою мовою спілкувалися наші предки? Славну історію України зіткано із світла і темряви, з радості і смутку.

Аратта (Країна орачів), Оріана, Скіфія, Сарматія, Русь, Україна – такі назви мали наші землі за багато віків існування. Історія України правічна. Вона сягає у кількатисячолітню глибину. Перша держава на території України з'явилася 7 тисяч років назад. Українські землі були заселені мирними хліборобами закоханими у свою землю, але мужніми і непереможними. У істориків є підстави думати, що трипільська цивілізація, яка виникла на території України, була найдавнішою з усіх відомих.

Історія нашого народу має героїчні і трагічні сторінки. Були такі часи, коли всю нашу землю загарбали і поділили сусідні держави.

Зажурилась Україна, бо нічим прожити,

Витоптала орда кіньми маленькі діти.
Котрі молодії – у полон забрато;
Як зайняли, то й погнали до пана, до хана.

Нестерпно стало жити українському людові в неволі, і почав він утікати. Втікачі називали себе козаками. Вони заснували Запорізьку Січ. Сміливі і волелюбні козаки стали гордістю України. Вони стали захисниками і оборонцями всього народу.

Наш народ мужньо боронив свою землю і у роки Великої Вітчизняної війни.

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні могутності й слави, мала справді легендарних героїв, мужньо долала найважчі випробування. І потім відроджувалась, виростала з руїн, виховувала нові покоління. Ми можемо пишатися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе.

Кожна людина розуміла, що тільки тоді її Батьківщина, Україна, зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої справедливої мети.

Більш як двадцять років тому здійснилася мрія багатьох поколінь українців – наша нація здобула право самостійно визначати свою долю у власній країні, а на карті світу з'явилася незалежна держава – Україна. До цього дня українці йшли багато століть. Київська Русь, козацька держава, Українська народна республіка. Десятки поколінь робили все необхідне для того, щоб Україна стала незалежною, сильною та розвинутою країною.

На макет дерева кріпиться «листочок» з відповідною назвою.

2.5. Культурна і духовна спадщина України.

Вихователь:

Протягом довгого історичного періоду ми, українці, створили свою неповторну духовну і матеріальну культуру. Вона відображена в різних сферах нашого життя. Розглянемо деякі її сторінки.

«7 чудес України» представляють дівчата-школярки.

Презентація «Сім чудес України»

Фоном звучить «Карпатська сюїта» Мирослава Скорика у виконанні Ярослава Джуся.

Коментарі до слайд-шоу:

У 2008 році було проведено соціологічне опитування серед українців про те, які об'єкти вони вважають одним із семи чудес України. І визначено такі національні пам'ятки :

Національний заповідник «Херсонес Таврійський» – найдавніше грецьке місто – колонія на території сучасного Севастополя. Заснований у 422 році до н. е.

Києво-Печерська лавра – найвідоміший монастир у світі. Побудована на місці печер. Унікальна за кількістю похованих тут святих.

Національний заповідник – легендарний острів Хортиця. Місце розташування Запорозької Січі. Відправне місце для багатьох походів козаків.

Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця». Її мури витримали не одну навалу ворогів.

Національний заповідник «Софія Київська» – найстаріший давньоруський храм, зведений у 1037 році князем Ярославом Мудрим.

Національний дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань) – одна з видатних пам'яток садово – паркового мистецтва. Парк нагадує галерею картин, створених спільно природою і людиною.

Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець». Свідоцтво бурхливої і небезпечної історії України. Оборонна споруда – фортеця. Є підстави думати, що перші камені замку були закладені ще 2 тисячі років тому.

На макет дерева кріпиться «листочок» з відповідною назвою.

Пісня – душа України

Вихователь:

Українська пісня! Веселкова душа нашого народу. Це сміх і сльози. Це туга і надія, це символ краси. Яку силу таїть вона в собі! Через усі війни, злидні і поневіряння пісня залишається жити. Вона нездоланна й безсмертна, як народ, що її породив.

Я не знаю де ще вміють так співати
На свята і в полі пісні чарівні.
Де ще серце й душу вміють віддавати
За свою Україну, за щасливі дні.

Дитина 8.

Де ще може бути небо синє-синє
І садків вишневих ніжна заметіль.
Солов'їна пісня де ще так ось лине,
В ній звучить і радість, і печаль, і біль.

Звучить фрагмент української народної пісні «Ой у гаю при Дунаю» у виконанні тріо Маренич.

Дитина 9.

Де ще так терпляче йде народ до світла
І мету не зрадив, й душу не продав.
Кобзарева пісня лине, не затихла,
Бо слова Шевченко серцем написав.

Звучить фрагмент пісні на слова Т. Г. Шевченка «Вітре буйний» у виконанні Кубанського козачого хору.

Вихователь:

З давніх-давен українці жили піснею. Коли їм було сумно – звучали сумні пісні. Коли працювали – звучали веселі пісні. Які звеселяли їхню працю.

Інсценізація пісні «Із сиром пироги»

На макет дерева кріпиться «листочок» з відповідною назвою.

Мова – джерельна криниця

Вихователь:

Чуєш, як розмовляють соняхи,
Як шумлять густі явори,
Як від рідної мови сонячно?
Українською говори!
Ще однією невід’ємною складовою України є її мова.

Дитина 1.

Тепла, як сонячна днина,
Добра, неначе весна.
Мова віків України,
Казка її чарівна.

Дитина 2.

Мова – джерельна криниця,
Райдужно-сонячний цвіт
Це українська зірниця,
Що зачаровує світ.

Дитина 3.

Яка ж багата рідна мова!
Увесь чарівний світ у ній!

Вона барвиста і чудова,
І нищити її не смій!

Дитина 4.

Вона про все тобі розкаже,
Чарівних слів тебе навчить,
Усе розкриє і покаже,
Як правильно у світі жить.

Дитина 5.

В ній стільки слів,
що й не збагнути!
І приказок, і порівнянь.
А мову знаючи, здобути
Ти зможеш просто
Безліч знань.

Гра «Абетка» (див. Додаток)

Фоном звучить пісня «На нашій Україні» у виконанні Наталії Май.

Вихователь:

Одним із основоположників сучасної української мови був Т. Г. Шевченко. Мова його творів – це мова українського народу, чарівна, барвиста, милозвучна. Недарма вірш поета «Заповіт» перекладений 147 мовами світу.

Відкрите серце народного співця щедро ввібрало в себе могутній волелюбний дух українського народу. В його поезії клекоче ціле море горя народного, в ній – невільницький поклик до помсти і порив до свободи, прагнення бачити свою землю такою, де

...Врага не буде супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.

Духовну велич і красу народу він підніс на найвищу височінь, чим збагатив увесь світ. Ім'я Тараса Шевченка стало символом нашого народу.

Дитина 6.

І він бачить усі наші справи,
Хто є друзі, а хто – вороги.
Бачить біди і злети держави,
Й додає нам і сили, й снаги...

Дитина 7.

Щоб жили ми і вчились, як треба,
Й пам`ятали свій корінь завжди,
Щоб любили і землю, і небо,
Й не було щоб чужої біди.

Вихователь:

Він був сином мужика, а став володарем у царстві духа. Він був кріпаком, а став велетнем у царстві людської культури. Тож нехай «Заповіт» великого Кобзаря стане заповітом для нас – зберегти здобутки народу, його мову, його звичаї, його пісні і пронести через віки у майбуття.

На макет дерева кріпиться «листочок» з відповідною назвою.

2.6. Діти – майбутнє України.

Вихователь:

Шумить Дерево роду своїми листочками. А на них читаються імена тих, хто творив історію України, примножував її духовні та культурні скарби. Імена тих, хто сьогодні підносить славу країни.

Україні сьогодні доводиться нелегко: чорнобильська катастрофа, екологічна небезпека, економічна криза, безробіття. В суспільстві процвітають злочинність, байдужість, підлість, рідкістю стає великодушність, чесність, милосердя.

Пригадаймо нещодавнє опитування (аналіз анкетування дітей). Ось які відповіді ви дали на питання: «Що ви любите?» та «Що ви ненавидите?»

Вихователь звертає увагу дітей на оформлені відповіді. Йде обговорення.

Швидко пролетять шкільні роки. Кожний прожитий день рахуйте добрими справами, бо без добра немає людини, адже вона з цього бере свій початок.

Дитина 8.

Сказав мудрець:
Живи, добро звершай!
Та нагород не вимагай.
Лише в добро і правду віра
Людину відрізня від мавпи й звіра.

Дитина 9.

Хто сіє зерно золоте,
В землю палку, невтомну,
Той сам пшеницю зросте

На полі вселюдському.

Вихователь:

А що треба робити вам, діти, щоб відчувати, що ви патріоти, громадяни, що також берете участь у будівництві своєї держави?

Очікувані відповіді вихованців:

- добре вчитися, щоб у майбутньому оволодіти якоюсь спеціальністю і приносити користь своїй країні;
- любити природу, берегти і примножувати її багатства;
- берегти історичні і духовні пам'ятки свого народу, не руйнувати, а вивчати історію рідного краю;
- наполегливо вчити рідну мову, бо це мова народу нашого, державна мова України;
- знати традиції свого народу тощо.

Я сподіваюсь, що кожен з вас обере правильну дорогу у своєму житті, стане особистістю, принесе чималу користь своєму народові, обравши професію за покликом душі. Адже ви вже не раз замислювались над тим, ким станете, коли підроснете?

Вихователь пропонує дітям записати на «листочках» свою омріяну майбутню професію та прикріпити їх до Дерева роду.

Ось як забуяло зеленню наше дерево. Сподіваюсь, ваші імена лише зміцнять його коріння .

Доріг на світі є багато.
Але яку б ти не обрав,
Хотіла б я тобі сказати,
Щоб все життя ти пам'ятав:
Іди в країну Знань охоче,
Працюй, твори і пізнавай.
Тоді душа твоя захоче
Розкрити для тебе справжній рай.

Я гадаю, що кожна людина повинна прожити своє життя з гідністю, щоб не соромно було його згадати, повинна віддавати своє душевне тепло, полум'я свого серця служінню людям. Кожна людина повинна бути духовно сильною і морально чистою, творити добро на землі, нехай хоч маленьке. Поступіться місцем хворому та старому в транспорті, припиніть підлість, допоможіть в біді – такими вчинками ви вже принесете користь людям. Не будьте байдужими до того, що відбувається навколо!

Вихователь запрошує дітей до міні-диспуту на тему «Якби я був (була) президентом...»

Ви – сучасна молодь України. Ви вивчаєте історію України, знаєте свята, традиції, звичаї українського народу, слухаєте та виконуєте українські пісні – красиві, влучні, ніжні.

Фотопрезентація про вихованців під супровіднісі «Ми змінимо світ» у виконанні гурту «DekaDens»

3. Підсумок заняття. «Моя країна – унікальна»

Вихователь:

Не можна відмовлятися від рідної землі, якщо ти – Людина. Тим більш, що вона напрочуд красива, наша земля, і краси її та історії не затулять для справжніх людей жодні економічні негаразди.

Підсумком нашого заняття слугуватиме слайд-шоу, підготоване хлопчиками-школярами.

Презентація «Моя країна – унікальна»

Фоном звучить мінусовка пісні «Моя Україна» у виконанні

К. Бучинської

Коментарі дітей:

- її визнали більше ніж 120 країн світу,
- з 90 країнами встановлено дипломатичний зв'язок,
- Україна – друга за територією країна Європи,
- в Рахові (Карпати) знаходиться географічний центр Європи,
- Україна володіє ¼ родючих чорноземів світу,
- наша країна – один з найбільших виробників зерна,
- вона входить у сімку найбільших виробників соняшникової олії,
- Україна – великий виробник цукру,
- через територію України проходить 4 з 10 основних транспортних шляхів Європи,
  - в Україні створено найбільший транспортний літак АН-225 «Мрія»,
  - перший на європейському континенті комп'ютер встановлено в Україні,
  - Україна займає 4 місце в світі за кількістю громадян з вищою освітою,
  - Трипільська культура – найдавніша в Європі,
  - одна з найперших конституцій створена політичним діячем гетьманом Пилипом Орликом у 1710 році,
  - українська культура вирізняється церквами, монастирями, храмами унікальної архітектури та дизайну,

- українська мова – третя по милозвучності після французької та перської,
- Т. Г. Шевченко – людина, вшанована найбільшою кількістю пам'ятників по всьому світу,
- понад 1000 років традиції українців прикрашати на Пасху яйця візерунками – писанкарству,
- традиційна українська вишивка залишається в моді вже кілька віків,
- трембіта – найдовший духовий інструмент (до 4 метрів) – створена в Карпатах,
- українській бандурі понад 600 років,
- «Щедрик» – одна з найвідоміших різдвяних пісень у світі,
- не менш відомі й українські страви – борщ та вареники,
- українські дівчата – найкрасивіші в світі!

Вихователь:

Я завдячую Богові та батькам за те, що народилась і живу в Україні. З нею пов'язані усі мої мрії і сподівання.

Пропонує усім дітям записати свої мрії на маленьких папірцях та, прив'язавши їх до повітряних кульок, відпустити у небесну височінь.

Фоном звучить пісня «У ритмі серця» у виконанні Руслани.

Україна – країна трагедій і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше знали її. Ви – майбутнє України. Тож своїми знаннями, працею, здобутками підносьте культуру, славете її. Будьте гідними своїх предків, любіть рідну землю, бережіть волю і незалежність України, поважайте свій народ і його мелодійну мову. Шануйте себе і свою гідність – будемо шановані іншими!

Дитина 10.

Усі ми тут одна родина

І наша мати – Батьківщина.

Ми пам'ятаємо Шевченка

Та гідну славу козаченьків.

Бо кожен з нас – землі дитина,

Що зветься гордо – Україна!

Вихованці виконують пісню «Діти України».

Додаток

Гра «Абетка»

Діти діляться на 2 команди. Кожна отримує картки із зображенням літер українського та іншомовних алфавітів відповідних кольорів.

Завдання: відібрати із запропонованих лише букви українського алфавіту та скласти з них слово (Україна, Шевченко).

Перемагає команда, яка першою впорється із завданням.

Список використаної літератури

- 1. Бабійчук Т. І.** Оживе добра слава, слава України: літературний вечір / Т. І. Бабійчук // Укр. літ-ра в загальноосвіт. шк. – 2005. – № 11. – С. 44 – 48.
- 2. Барановська Л.** Моя Україна: конкурсна програма / Л. Барановська // Шкільний світ. – 2010. – № 20. – С. 13 – 14.
- 3. Безручко Н. І.** Ми чуємо тебе, Кобзарю, скрізь століття... Методичні поради / Н. І. Безручко // Шкільна бібліотека. – 2011. – № 2. – С. 38 – 45.
- 4. Гордєєва Л., Слободян М.** «Україно, ти моя молитва ...»: літ.-муз. комп. / Л. Гордєєва, М. Слободян // Укр. л-ра в загальноосв. шк. – 2003. – № 5. – С. 19 – 22.
- 5. Іваницька Д.** Дітям про Україну / Д. Іваницька. – Львів : «Апріорі». – 2010. – 60 с.
- 6. Мовчун А.** Грані таланту великого кобзаря Т. Г. Шевченка / А. Мовчун // Почат. школа. 2008. № 3. С. 1 – 7.
- 7. Огняник Л.** Я – громадянин України / Л. Огняник // Шкільний світ. – 2011. – №2. – С. 5 – 10.
- 8. Чорнодольська Г.** Свою Батьківщину любіть / Г. Чорнодольська // Позакласний час. – 2005. – № 13/14. – С. 41 – 43.
- 9. Яцишина Л.** Україно моя неозора!: конкурсno-розважальна програма / Л. Яцишина // Шкіль. світ. – 2006. – № 46, груд. – С. 18 – 19.
- 10.** <http://tarasshevchenko.at.ua>
- 11.** www.kobzar.info

Учунжан О. П. Позакласний виховний захід для учнів молодших та середніх класів. Тема: «Україна – моя Батьківщина»

Сценарій розрахований для проведення з учнями молодших та середніх класів та має на меті поглиблення знань вихованців про свою державу, її історію; долучення дітей до поетичної скарбниці великого Кобзаря; сприяння свідомій орієнтації учнів на вибір майбутньої професії; формування переконаності у нетлінності духовних скарбів народу, громадянських якостей; заохочення творити добро, здобувати знання, рости гідними громадянами своєї держави; удосконалення навичок роботи з комп'ютером, розвиток зв'язного мовлення; розширення активного словника школярів; виховання почуття патріотизму, національної гордості та національної свідомості, любові до рідного краю, розуміння своєї причетності до всіх подій, які відбувались і відбуваються в Україні.

Ключові слова: Україна, Батьківщина.

Учунжан О. П. Внеклассное воспитательное мероприятие для учащихся младших и средних классов. Тема: «Украина – моя Родина»

Сценарий рассчитан для проведения с учащимися младших и средних классов и имеет целью углубление знаний воспитанников про свою страну, ее историю; приобщение детей к поэтической казне великого Кобзаря; содействие сознательной ориентации учащихся на выбор будущей профессии; формирование убежденности в нетленности духовных сокровищ народа, гражданских качеств; поощрение творить добро, получать знания, расти достойными гражданами своего государства; совершенствование навыков работы с компьютером, развитие связной речи; расширение активного словаря школьников; воспитание чувства патриотизма, национальной гордости и национального сознания, любви к родному краю, понимание своей причастности ко всем событиям, которые происходили и происходят в Украине.

Ключевые слова: Украина, Родина.

Uchunzhan O. P. Script extracurricular educational event entitled "Ukraine is my motherland"

The script is designed for students of junior and middle classes and aims at deepening the knowledge of students about their country, its history; adding children to the poetic Treasury of great kobzar; promoting svidomij counselling of pupils the choice of future profession; formation of conviction netlinnosti the spiritual treasures of the people, the civic qualities; encouragement to do good, to acquire knowledge and grow worthy citizens of their State; improve computer skills, the development of coherent speech; extension of active dictionary schoolchildren; instilling a sense of patriotism, national pride and national consciousness, love to the native land, understanding of its involvement in all the events that have occurred and are occurring in Ukraine.

Key words: Ukraine, Motherland.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

УДК 37.013.42:316.624-053.6

А. В. Ходаренко

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Сьогодні в Україні триває реформа загальноосвітньої школи. У результаті неї навчально-виховна робота з вихованцями загальноосвітніх закладів повинна піднятися на новий якісний рівень, щоб нове покоління молодих людей відповідало тим збільшеним вимогам, які пред'являє йому суспільство на сучасному етапі свого розвитку. Одним з головних завдань зазначеної реформи є профілактика девіантної поведінки дітей і підлітків.

На сучасному етапі держава приділяє великого значення різним аспектам роботи з дітьми, які перебувають у важких життєвих ситуаціях. Про це свідчить те, що за останні роки прийнято більше двохсот нормативно-правових актів на захист дітей. Тим не менш, в загальноосвітніх закладах вже в початкових класах схильні до відхилень у поведінці 40 % учнів. Кількість таких учнів підліткового віку значно збільшується. Незважаючи на те, що девіантна поведінка як феномен не може не викликати гострого наукового і практичного інтересу і тривоги психолого-педагогічного співтовариства в цілому, у науковій літературі питання профілактики та подолання даного явища недостатньо розроблені.

Серед сучасних науковців девіантну поведінку з різних її боків досліджували: Б. Братусь, А. Личко та ін. (біологічний аспект девіантної поведінки); В. Афанасьєв, С. Бородуліна, О. Власова та ін. (соціальний аспект девіантної поведінки); І. Башкатов, І. Зверєва, Ю. Клейберг та ін. (психолого-педагогічний аспект девіантної поведінки); Р. Мертон, Т. Парсонс, Р. Тард та ін. (соціологічний аспект девіантної поведінки); А. Бандура, К. Левін, З. Фрейд, Е. Фромм та ін. (соціально-психологічний аспект девіантної поведінки).

Аналіз сучасних літературних джерел у галузі соціальної педагогіки показав, що проблему девіантної поведінки та її профілактики досліджували багато науковців, серед яких можна назвати такі імена, як Г. Бевз, О. Безпалько, Т. Василькова, Ю. Василькова, М. Галагузова, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, І. Ковчина,

С. Коношенко, Л. Мардахасєв, А. Мудрик, Р. Овчарова, С. Омельченко, В. Оржеховська, І. Пєша, М. Фіцула, С. Харченко, С. Хлебїк, Є. Холостова та ін.

Незважаючи на значимість цих досліджень, ряд актуальних проблем девіантної поведінки підлітків не отримали в науковій літературі належного висвітлення. Тому, метою нашої статті є – розкриття девіантної поведінки підлітків як соціально-педагогічної проблеми.

В Україні вже сформувалося певне коло сучасних учених, які займаються проблемою девіантної поведінки. У зв'язку з тим, що сьогодні існує багато наукових розвідок з проблеми девіантної поведінки, стисло зупинимося на найбільш актуальних наукових працях.

Останніми роками девіантну поведінку стали визначати як поведінку, що відхиляється [1]. Аналіз девіантної поведінки здійснюють багато вчених (В. Баженов, Б. Братусь, Р. Дахно, І. Зверєва, Л. Литвиненко, З. Зайцева та ін.).

У літературі для позначення девіації в поведінці людини використовують різні визначення поведінки: делінквентна, девіантна, асоціальна тощо. Аналіз наукової літератури показує, що девіація є однією зі сторін явища мінливості, що притаманне людині й навколишньому світу. Мінливість у соціальній сфері пов'язана з діяльністю й виражається в поведінці підлітка, що становить взаємодію з навколишнім середовищем, опосередковане зовнішньою та його внутрішньою активністю. Якість процесів цієї взаємодії дозволяє «ділити» поведінку на нормальну й девіантну.

О. Безпалько визначає девіантну поведінку як систему вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації, ухиленні від морально-етичного контролю особистості над власною поведінкою [2, с. 95].

І. Кон розглядає девіантну поведінку як систему вчинків, які відхиляються від загальноприйнятої або уявно допустимої норми, або норми психічного здоров'я, права, культури або моралі [3, с. 237].

Н. Перешєйна, М. Заостровцева характеризують девіантну поведінку як специфічний спосіб передачі, засвоєння, закріплення та прояву ціннісного ставлення особистості до суспільства, підкріпленний мотивацією, спрямованою на зміну соціальних норм та очікувань [4, с. 5].

Узагальнюючи різноманітні визначення девіантної поведінки, ми погоджуємося з основним висновком всіх авторів: девіантна поведінка – це вчинки індивіда, які суперечать соціальним нормам суспільства.

Отже, на нашу думку, *девіантна поведінка – це така поведінка, що не відповідає правовим, моральним, етичним та іншим нормативним вимогам того конкретного суспільства, у якому живе й діє індивід*. Результатом такої поведінки особистості, зазвичай, є нанесення моральної або (та) фізичної шкоди собі, оточуючим або (та) навколишньому середовищу.

Для більш глибокого розуміння сутності девіантної поведінки зазначимо, що в науковій літературі девіантну поведінку розглядають у широкому й вузькому значеннях.

У широкому значенні девіантна поведінка – це будь-які дії, які не відповідають нормам і соціальним стереотипам, що склалися в цьому суспільстві. При такому підході необхідно розрізнити позитивну й негативну девіації. *Позитивна девіація* – це поведінка, яка хоча й сприймається багато ким як незвичайна, дивна, така, що відхиляється, але, у той же час, не викликає несхвалення. Це можуть бути героїчні вчинки, самопожертвування, відданість чому-небудь або кому-небудь, надмірна старанність, загострене почуття жалості або співчуття тощо. *Негативна девіація*, навпаки, представляє ті поведінкові відхилення, які викликають у більшості людей реакцію несхвалення або засудження (тероризм, вандалізм, крадіжка, зрада, жорстоке поводження з тваринами тощо). У вузькому значенні девіантна поведінка – це різні негативні несхвалювані відхилення від загальноприйнятих норм поведінки [4].

Отже, проаналізувавши літературу, ми дійшли висновку, що сутність девіантної поведінки як соціально-педагогічної проблеми полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, обирає відмінний від вимог норми варіант поведінки у тій чи тій ситуації, що призводить до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їхнього задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунки.

З'ясувавши сутність девіантної поведінки, перейдемо до розгляду основних класифікацій девіантної поведінки.

У класифікації А. Нікітіна девіації згруповані: за особливостями взаємостосунків і спілкування з підлітками вихователя, педагога (важковиховувані, некеровані, дезорганізатори); за способом життя дітей, сім'ї, соціально-побутовими умовами (бездоглядні, безпритульні, соціально запущені); за специфікою помилок і недоліків у процесі виховання (педагогічно запущені); за рівнем розвитку етичних якостей (діти з відхиленнями в етичному розвитку); за

невідповідністю дій закону, правовим нормам (неповнолітні правопорушники) [5].

С. Бородуліна класифікує девіантну поведінку за такими аспектами:

1. *Медичний (психобіологічний) аспект.* За основу для диференціації показників цього явища беруться нервово-психічні патології, акцентуації характеру, кризові явища підліткового віку, різні фізичні та психічні недоліки підлітків, збочені психобіологічні потреби.

2. *Педагогічний аспект* розглядає такі різновиди девіантної поведінки підлітків: страхи, нав'язливості, рухова розгальмованість, заїкання, утечі з дому та бродяжництво, розлад апетиту, патологічне фантазування, страх перед своєю фізичною неповноцінністю (дисморфобія), патологічні захоплення (хобі-реакції).

3. *Соціально-психологічний аспект.* Залежно від природи, характеру та ступеня дезадаптації С. Белічева виділяє такі рівні дезадаптації підлітків: *патогенна дезадаптація* як результат відхилень, патології психічного розвитку та нервово-психічних захворювань, в основі яких лежать функціонально-органічні враження ЦНС (виявляються в стійких і нестійких формах); *психосоціальна дезадаптація*, пов'язана із статевіковими та індивідуально-психологічними особливостями підлітка, які зумовлюють його певну нестандартність, важке виховання, вимагають індивідуального педагогічного підходу, спеціально розроблених психолого-педагогічних корективальних програм (виділяються стійкі та тимчасові нестійкі форми адаптації); *соціальна дезадаптація*, яка виявляється в порушенні норм моралі, асоціальних формах поведінки й деформації системи внутрішньої регуляції, референтної й ціннісної орієнтації, соціальних установок (педагогічна й соціальна занедбаність).

4. *Психолого-педагогічний аспект* розглядається з погляду й вікового підходу, і суспільної активності підлітків.

5. *Етично-правовий (кримінологічний) аспект* девіантної поведінки підлітків розроблявся не тільки правознавцями, але й педагогами, психологами [6].

Отже, сучасна наукова література дає можливість побачити наявність різних думок та підходів до характеристики девіантної поведінки й дозволяє на практиці класифікувати кожний конкретний випадок.

Форми девіантної поведінки вчені поділяють на *тимчасові* (проявляються не завжди й не всюди) та *постійні* (мають тенденцію до повторення), *стійкі* (притаманний лише один вид девіантної поведінки) та *нестійкі* (схильність до проявів різних видів девіантної поведінки).

Виокремлюють *стихийні* (спонтанні й хаотичні, тимчасові) та *сплановані* (регламентовані й чітко спрямовані), *структуровані* (групова форма поведінки, у межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників) та *неструктуровані* (відсутність ієрархічних стосунків, регламентація вчинків) різновиди девіантної поведінки [2, с. 99].

Форми девіантної поведінки за своєю спрямованістю на себе чи на інших поділяються на *експансивні* (характеризуються вторгненням у сферу життя та діяльності оточуючих, здійснення над ними різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства), *неекспансивні* (індивід своєю поведінкою не зачіпає інтереси інших), *егоїстичні* (спрямованість на отримання задоволення чи особистого зиску) та *альтруїстичні* (спрямовані на задоволення інтересів інших людей, нерідко поєднуються зі схильністю до самопожертви та навіть самогубства заради порятунку інших) [2, с. 100].

За рівнем усвідомлення та критичності поведінки розрізняють *усвідомлені* (людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам і по відношенню до яких вона може переживати негативні емоції, бажає змінити свою поведінку) та *неусвідомлені* (зазвичай, притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їхня поведінка має адекватний характер порівняно з вчинками оточуючих; у них відсутнє бажання змінити що-небудь у своїй поведінці) девіації. Також розрізняють *первинну* (ненормативна поведінка, яка має різні причини) та *вторинну* (виникає в результаті свідомого чи неусвідомленого девіантом прагнення діяти відповідно того тавра, яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше) девіантну поведінку [2].

Серед вітчизняних і зарубіжних дослідників досі ще не сформовано єдиного погляду на поняття «девіантна поведінка». Одні вчені вважають, що мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші пропонують включати в поняття девіантної поведінки лише порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (алкоголізм, наркоманія, вбивства).

Тому, переходячи до розгляду видів девіантної поведінки, зупинимось на тих девіаціях, що сьогодні найбільш поширені серед підлітків.

Найбільш поширені серед сучасних підлітків види девіантної поведінки: агресія, азартні ігри та Інтернет-залежність, алкоголізм (пияцтво), наркоманія (у різних формах); куріння, статеві девіації; суїцид, злочинність і правопорушення; бродяжництво тощо.

Визначивши основні види й форми девіантної поведінки, розглянемо причини виникнення девіантної поведінки.

Причини девіантної поведінки підлітків дослідники поділяють на: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні [2, с. 100 – 101].

Щоб визначити, що лежить в основі причин девіантної поведінки підлітків, треба, перш за все, урахувати сам підлітковий вік, його особливості та закономірності. Підлітковий вік – період, який пролягає між дитинством і ранньою юністю (від 10 до 17 років), він характеризується значними змінами у фізичному й психічному розвитку [7].

Численні дослідження науковців [8; 9; 10] свідчать, що психобіологічні чинники, які визначають розвиток психіки підлітка, взаємопов'язані з індивідуально-психологічними особливостями формування характеру підлітка, його емоційно-вольовою й мотиваційною сферами. На них, у свою чергу, впливають соціально-педагогічні чинники (сім'я, ближнє оточення). Тому девіантна поведінка підлітків, так само як і поведінка в нормі, залежить і від психобіологічних, від соціально-педагогічних причин.

Отже, ми дійшли висновку, що девіантна поведінка – це така поведінка, яка не відповідає правовим, моральним, етичним та іншим нормативним вимогам того конкретного суспільства, у якому живе та діє індивід. Результатом такої поведінки особистості, зазвичай, є нанесення моральної або (та) фізичної шкоди собі, оточуючим або (та) навколишньому середовищу.

Аналіз концептуальних основ девіантної поведінки з боку соціальної педагогіки й суміжних наук дає нам змогу зрозуміти основні причини формування девіантної поведінки.

Генезис девіантної поведінки підлітків зумовлюють різноманітні, але взаємопов'язані чинники: індивідуальні, що діють на рівні психобіологічних передумов; соціальні, що визначаються соціально-економічними умовами існування суспільства; психолого-педагогічні, що виявляються в дефектах шкільного й сімейного виховання; соціально-психологічні, що розкривають несприятливі особливості взаємодії особистості з найближчим оточенням (у сім'ї, на вулиці, у навчальному колективі), тобто порушення соціалізації.

Список використаної літератури

- 1. Козубовська І. В.,** Товканець Г. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород : Патент, 1998. – 195 с.
- 2. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 134 с.

3. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 193 с. **4. Перешейна Н. В.,** Заостровцева М. Н. Девиантный школьник: Профилактика и коррекция отклонений / Н. В. Перешейна, М. Н. Заостровцева. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 192 с. **5. Никитин А. Ф.** Девиантное поведение детей и подростков: проблемы и пути их решения / А. Ф. Никитин ; под ред. В. А. Никитина. – М. : Союз, 1996. – 117 с. **6. Бородулина С. Ю.** Коррекционная педагогика: психолого-педагогическая коррекция отклонений в развитии и поведении школьников / С. Ю. Бородулина. – Ростов-н/Д : Феникс, 2004. – 352 с. **7. Казанская К. О.** Возрастная психология : консп. лекц. / К. О. Казанская. – М. : «А-Приор», 2007. – 160 с. **8. Алемаскин М. А.** О психологической характеристике трудновоспитуемых подростков / М. А. Алемаскин // О некоторых вопросах нравственного воспитания детей и подростков. – М. : Совр. Россия, 1970. – С. 83 – 94. **9. Личко А. Е.** Психотерапия и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – М. : Педагогика, 1983. – 340 с. **10. Ломброзо Ч.** Гениальность и помешательство; Женщина преступница и проститутка; Любовь у помешанных : сб. / Ч. Ломброзо ; пер. с итал. – М. : Попурри, 2000. – 576 с.

Ходаренко А. В. Девиантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема

У статті розкривається сутність девиантної поведінки; представлені основні класифікації девиантної поведінки; проаналізовані форми девиантної поведінки (тимчасові та постійні, стійкі та нестійкі); виділені стихійні та сплановані, структуровані та неструктуровані різновиди девиантної поведінки; проаналізовані причини девиантної поведінки підлітків (соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні, психологічні, біологічні).

Ключові слова: девиантна поведінка, підлітки, соціально-педагогічна робота.

Ходаренко А. В. Девиантное поведение подростков как социально-педагогическая проблема

В статье раскрывается сущность девиантного поведения; представлены основные классификации девиантного поведения; проанализированы формы девиантного поведения (временные и постоянные, устойчивые и неустойчивые); выделены стихийные и спланированные, структурированные и неструктурированные разновидности девиантного поведения; проанализированы причины девиантного поведения подростков (социально-экономические,

социально-педагогические, социально-культурные, психологические, биологические).

Ключевые слова: девиантное поведение, подростки, социально-педагогическая работа.

Hodorenko A. Deviant behavior of teenagers as a socio-pedagogical problem

The article reveals the essence of deviant behavior; presents the basic classification of deviant behavior; analysed the forms of deviant behavior (temporary and permanent, stable and unstable); dedicated spontaneous and planned, structured and unstructured types of deviant behavior; analyzed the causes of deviant behavior of teenagers (socio-economic, socio-pedagogical, socio-cultural, psychological, biological).

Key words: deviant behavior, youth and socio-pedagogical work.

УДК 37.013.42:316.624

А. О. Штатська

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Кожен з нас щодня стикається з різноманітними асоціальними проявами поведінки: шкідливими звичками, протизаконними діями, агресією. Причини цього криються в особливостях взаємозв'язку та взаємодії людини з навколишнім світом, соціальним середовищем і самим собою. Такі особливості породжують різноманітність у психофізичному, соціокультурному, духовно-моральному стані людей. З іншого боку, відхилення в поведінці, тобто девіантна поведінка, – є природною умовою розвитку людини, життя всього суспільства. Інакше кажучи, девіантна поведінка, була, є та буде, і в цьому полягає актуальність її вивчення. У сучасній науковій літературі не знижується інтерес до розгляду феномену девіантної поведінки.

Проблема девіантної поведінки знайшла своє відображення в роботах багатьох учених різних наукових напрямів Ю. Антоняна, В. Афанасьєва, Я. Гілінського, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, І. Кона, В. Кудрявцева, К. Леонгарда, А. Личка, Ч. Ломброзо, В. Менделевича, Р. Мертсона, Т. Парсонса, Б. Скіннера, Н. Смелзера, З. Фрейда, С. Фролова, А. Яковлєва та ін.

Складність і багатоаспектність проблеми профілактики девіантної поведінки розкривається в роботах А. Амбрумової, С. Белічевої, С. Березіна, С. Бородіна, Л. Жезлової, О. Змановської, В. Кондрашенко, К. Лисецького, А. Мухліна, В. Нікітіна, І. Орешнікової та ін. Вивченню різних аспектів проблеми девіантної поведінки, її профілактики та корекції присвячено дисертаційні дослідження Н. Апетик, Л. Вольнової, І. Данченко, Н. Зобенько, Ю. Клейберга І. Козубовської, С. Кузікової, О. Литкіної, В. Маценко, Т. Малихіної, С. Немченка, Т. Окушко, О. Тарновської, Т. Федорченко, В. Оржеховської, М. Фіцули та ін.

Ціллю представленої статті визнано проаналізувати сутність девіантної поведінки і видів девіації, як актуальні для сучасної соціально-педагогічної теорії і практики проблеми.

У широкому розумінні *девіантна поведінка* представляється як вчинки та соціальні дії індивіда, які вступають у конфлікт із соціальними нормами суспільства і мають негативний вплив на оточуючих і саму особистість [1].

За думкою української дослідниці М. Малькової, у сучасному суспільстві існує низка причин для прояву в підлітків девіантної поведінки, і одне з основних завдань соціального педагога – визначити напрямки відновлення нормального процесу соціалізації підлітка, розробити профілактичні й коригувальні заходи виховного характеру. [2].

Т. Окушко, визначає поняття «соціально-педагогічна корекція девіантної поведінки», як систему заходів та спеціальних педагогічних впливів, спрямованих на виправлення недоліків у поведінці та викривленої лінії розвитку та соціалізації особистості. Змістом корекційно-педагогічної діяльності, з точки зору дослідниці, є певним чином спланований та організований навчально-виховний процес, що реалізується з підлітками, які мають відхилення у поведінці, з метою не лише виправлення відхилень, які уже наявні у поведінці підлітка, а й створення передумов щодо його подальшого розвитку, позитивної соціалізації та інтеграції у соціум [1].

У сучасних умовах девіантні форми поведінки неповнолітніх формуються внаслідок впливу складного комплексу взаємозумовлених соціальних, психологічних і біологічних факторів. Вони ініціюють дезадаптацію в соціальному середовищі, тобто негативно впливають на ціннісні орієнтації, мотиваційні установки і поведінкові реакції дітей і підлітків. Найпоширенішими соціальними девіаціями в їхньому середовищі дослідниками визнано бродяжництво, проституцію, правопорушення, алкоголізм, токсикоманію, наркоманію [3].

За визнанням вчених, вихідним для розуміння суті девіантної поведінки слугує поняття «норма». Проявом недоліків соціалізації є

відхилення, тобто девіантна поведінка – це різномірні форми негативної поведінки осіб, сфера моральних вад, відступ від принципів, норм моралі та права [4, с. 78]. Толкот Парсонс розглядає норму як необхідний елемент загальної системи дії. Надалі, з формуванням структурно-функціоналістської теорії, для Т. Парсонса норма інтерпретується як «стандарт, що визначає бажану поведінку для одиниці класу або одиниць в специфічних для них контекстах, диференційованих від контекстів, пов'язаних з іншими класами одиниць» [5]. Соціальна норма закріплює історично сформовані в конкретному суспільстві, дозволені або обов'язкові форми поведінки, що визначаються правилами, традиціями, суспільною думкою, установками, звичаями законів. Соціальні норми забезпечують суспільство еталонами (стандартами) поведінки і впорядковують відносини між групами і індивідами [6]. Відхилення поведінки не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Однак, поведінка, що відхиляється, не завжди носить негативний характер. Вона може бути пов'язана з прагненням особистості до нового. До відхиленої поведінки можуть бути віднесені різні види наукової, художньої та технічної творчості. У простих суспільствах – невеликих числом членів і нескладної структурою норм – поведінка, що відхиляється легко визначається і контролюється. У суспільствах зі складною структурою соціальних норм проблема відхилення від загальноприйнятої поведінки виростає до досить значних розмірів. У зв'язку з багатьма труднощами, що виникають при аналізі цієї проблеми, її слід розібрати детальніше. Для цього ми звернулися в першу чергу до напрацювань представників соціологічного напрямку досліджень девіантної поведінки [7; 8]. Отже, на сьогодні існує наступний розподіл видів відхилення.

По-перше, це *культурні і психічні відхилення*. Один індивід може мати відхилення в соціальній поведінці, інший в особистісній організації, третій і в соціальній сфері, і в особистісній організації. Соціологів цікавлять, насамперед, культурні відхилення, тобто відхилення даної соціальної спільності від норм культури. Психологів же цікавлять психічні відхилення від норм в особистісній організації [7].

По-друге, *відхилення індивідуальне*, коли окремий індивід відкидає норми своєї субкультури, і *відхилення групове*, що розглядається, як конформна поведінка члена девіантної групи стосовно її субкультури. Наприклад, підлітки з т.зв. «важких» сімей, які проводять більшу частину свого життя в підвалах. С. Фролов з цього приводу зазначає: «підвальне життя» здається їм нормальним, у них існує свій «підвальный» моральний кодекс, свої закони і культурні

комплекси; у даному випадку в наявності групове відхилення від домінуючої культури, тому що підлітки живуть відповідно до норм власної субкультури [7, с. 13].

Отже, вчені розрізняють два ідеальних типи відхилень: 1) індивідуальні, коли окремий індивід відкидає норми своєї субкультури і 2) групове, розглянуте як конформна поведінка члена девіантної групи стосовно її субкультури. У реальному житті девіантні особистості не підлягають суворому поділу на два зазначених типу. Найчастіше ці два типи відхилень взаємопов'язані.

По-третє, це поділ на *первинне та вторинне відхилення*. Концепція первинного та вторинного відхилень вперше була сформульована і детально розроблена Х. Беккером. Вона допомагає побачити процес становлення особистості «закінченого» девіанта. Під первинним відхиленням мається на увазі поведінка, що відхиляється, але в цілому відповідає культурним нормам, прийнятим у суспільстві. У даному випадку чинені індивідом відхилення так незначні і терпимі, що він соціально кваліфікується девіантом і не вважає себе таким. Для нього і для оточуючих відхилення виглядає просто маленькою витівкою, ексцентричністю або на худий кінець помилкою. Кожен член суспільства робить за все своє життя безліч дрібних порушень, і в більшості випадків оточуючі не вважають таку людину девіантом. Девіанти залишаються первинними до тих пір, поки їх дії укладаються в рамки соціально прийнятої ролі.

Вторинним відхиленням називають відхилення від існуючих у групі норм, що соціально визначається як девіантне. Особистість при цьому ідентифікується як девіант. Іноді в разі вчинення навіть єдиного відхилення (звалтування, гомосексуалізм, вживання наркотиків і т.д.) або помилкового чи неправдивого обвинувачення до індивіда приклеюється ярлик девіанта. Цей процес навішування ярлика може стати поворотним пунктом у житті індивіда. Дійсно, що зробивши первинне відхилення від загальноприйнятих норм, індивід продовжує жити колишнім життям, може займати те ж місце в системі статусів і ролей, як і раніше, та взаємодіяти з членами групи. Але варто йому лише отримати ярлик девіанта, як відразу ж з'являється тенденція до переривання багатьох соціальних зв'язків з групою і навіть до ізоляції від неї. Така особа може бути відсторонена від улюбленої роботи, професії, відкинута добропорядними людьми, а то й заслужити назву «кримінальної» особистості; вона може стати залежним від тих, що відхилюються (наприклад, алкоголіки), або злочинних (наприклад, злочинна група) асоціацій, які починають використовувати факт індивідуального відхилення, відокремлюючи даного індивіда від

суспільства і прищеплюючи йому моральні норми своєї субкультури. Таким чином, вторинне відхилення може перевернути все життя людини. Створюються сприятливі умови для повторення акту відхилення. Після повторення проступку ізоляція ще більше посилюється, починають застосовуватися більш жорсткі заходи соціального контролю, і особа може перейти в стан, що характеризується постійною відхиленою поведінкою [7].

По-четверте, це *культурно схвалювані відхилення*. Відхилена поведінка завжди оцінюється з погляду культури, прийнятої в даному суспільстві. Слід виділити необхідні якості і способи поведінки, які можуть привести до соціально схвалюваних відхилень [7, с. 115 – 117]. Ця оцінка полягає в тому, що одні відхилення засуджуються, а інші схвалюються. Наприклад, мандрівний монах в одному суспільстві може вважатися святим, в іншому – нікчемним ледарем. У нашому суспільстві поведінка людей, які потрапляють під визначення генія, героя, лідера, обранця народу, – це культурно схвалювані відхилення. Такі відхилення пов'язані з поняттям звеличення, тобто підвищення над іншими, що теж складає основу відхилення. Кожен з нас має свої уявлення про поняття звеличення. Те ж можна сказати і про групові уявлення. Крім того, ранжування «великих людей» з часом змінюється. Наприклад, коли з'являється потреба в захисті суспільства, на перше місце за значимістю виходять геніальні полководці, в інший час самими великими можуть стати політичні діячі, діячі культури, науковці. Спробуємо виділити необхідні якості і способи поведінки, які можуть привести до соціально схвалюваних відхилень. Це можуть бути:

- *надінтелектуальність*: підвищена інтелектуальність може розглядатися як спосіб поведінки, приводить до соціально схвалюваних відхилень лише при досягненні обмеженого числа соціальних статусів; інтелектуальна посередність неможлива при виконанні ролей великого вченого чи культурного діяча, у той же час надінтелектуальність менш необхідна для актора, спортсмена або політичного лідера;
- *особливі схильності*: дозволяють проявляти унікальні якості на дуже вузьких, специфічних ділянках діяльності;
- *надмотивація*: багато вчених вважають, що інтенсивна мотивація є компенсацією за позбавлення або переживання, перенесені в дитинстві чи юності. Наприклад, існує думка, що Наполеон мав високу мотивацію до досягнення успіху і влади в результаті самотності, випробуваної їм у дитинстві, або Нікколо Паганіні постійно прагнув до слави і пошани в результаті перенесених у дитинстві нужденності і насмішок однолітків;

- *особистісні якості* – особистісні риси і властивості характеру, які допомагають досягти успіху для особистості;
- *щасливий випадок*: великі досягнення – це не тільки яскраво виражений талант і бажання, але і їх прояв у визначеному місці і в певний час.

По-п'яте, це *культурно засуджувані відхилення*. Більшість товариств підтримує і винагороджує соціальні відхилення, що виявляються у формі екстраординарних досягнень і активності, спрямованої на розвиток загальноприйнятих цінностей культури. Ці товариства не строго ставляться до індивідуальних невдач у досягненні схвалюваних ними відхилень. Що ж до порушення моральних норм і законів, то воно в суспільстві завжди строго засуджувалося і каралося. Той, хто має фізичні чи психічні дефекти, може бути зовсім не здатний до звичайних для нормальних членів суспільства рольових досягнень або нормальної поведінки. «Психічний дефект» означає, що у даного індивіда спостерігаються обмежені здібності до навчання в результаті важкої спадковості або пошкодження розуму. Психічні дефекти можуть бути вродженими і набутими внаслідок важкого захворювання або внутрішньоособистісних конфліктів (наприклад, постійного страху, рольової невідповідності та ін.) У даному випадку характерно слабке сприйняття існуючих норм, слабке навчання цим нормам і слабкий захист від внутрішніх несвідомих потягів. Складність вивчення цього питання полягає в тому, що психічний дефект може виявитися у індивіда, тільки в одній області життєдіяльності, а в іншому він досить строго дотримується загальноприйнятих норм поведінки [7].

Існує три види теорій відхилення: теорії фізичних типів, психоаналітичні теорії і соціологічні, або культурні, теорії. Основна передумова всіх *теорій фізичних типів* полягає в тому, що певні фізичні риси особистості зумовлюють здійснення нею різних відхилень від норм. Серед послідовників теорій фізичних типів називають Ч. Ломброзо, Е. Кретшмер, В. Шелдона. У роботах цих авторів присутня одна основна ідея: люди з певною фізичною конституцією схильні здійснювати соціальні відхилення, осуджені суспільством. Однак практика показала неспроможність теорій фізичних типів [7, с. 118].

В основі *психоаналітичних теорій* відхилення лежить вивчення конфліктів, що відбуваються у свідомості особистості. Відповідно до теорії З. Фрейда, у кожній особистості під шаром активної свідомості знаходиться область несвідомого – це наша психічна енергія, в якій зосереджено все природне, первісне. Людина здатна захиститися від власного природного «беззаконного» стану шляхом формування власного Я, а також так званого над-Я, що визначається виключно культурою

суспільства. Однак може виникнути стан, коли внутрішні конфлікти руйнують захист і назовні проривається наше внутрішнє, яке не знає культурного змісту. У цьому випадку може відбутися відхилення від культурних норм, вироблених соціальним оточенням індивіда.

Згідно із *соціологічними, або культурними, теоріями* індивіди стають девіантами, тому що процеси соціалізації в групі бувають невдалими по відношенню до деяких цілком певних норм, причому ці невдачі позначаються на внутрішній структурі особистості. Коли процеси соціалізації успішні, індивід спочатку адаптується до оточуючих його культурних норм, потім сприймає їх так, що схвалювані норми і цінності суспільства або групи стають його емоційною потребою, а заборони культури частиною його свідомості. Він сприймає норми культури таким чином, що автоматично діють в очікуваній манері поведінки велику частину часу. Помилки індивіда рідкісні, і всім оточуючим відомо, що вони не є його звичайною поведінкою. Наявність в повсякденній практиці великого числа конфліктуючих норм, невизначеність у зв'язку з цим можливого вибору лінії поведінки, можуть привести до явища, названого Е. Дюркгеймом аномією (стан відсутності норм). За Дюркгеймом, аномія – це стан, при якому особистість не має твердого почуття приналежності, ніякої надійності і стабільності у виборі лінії нормативної поведінки [7, с. 121]. Роберт К. Мертон вніс деякі зміни до концепції аномії, запропонованої Дюркгеймом. Він вважав, що причиною девіації є розрив між культурними цілями суспільства та соціально схвалюваними (легальними або інституційними) засобами їх досягнення. Наприклад, у той час як суспільство підтримує зусилля своїх членів в прагненні до підвищення добробуту і високого соціального становища, легальні засоби членів суспільства для досягнення такого стану вельми обмежені: коли людина не може добитися добробуту за допомогою таланту і здібностей (легальні засоби), він може вдаватися до обману, підробки або злодійства, не схвалюють суспільством [8, с. 208].

Необхідно пам'ятати, що девіантна поведінка є одним із шляхів адаптації культури до соціальних змін. Соціологи запевняють, що сьогодні немає такого сучасного суспільства, яке довгий час залишалося б статичним. Навіть абсолютно ізольовані від світових цивілізацій співтовариства повинні час від часу змінювати зразки своєї поведінки через зміни навколишнього середовища. Але нові культурні норми рідко створюються шляхом обговорення та подальшого їх прийняття всіма членами соціальних груп. Нові соціальні норми народжуються і розвиваються в результаті повсякденної поведінки індивідів, у зіткненні постійно виникаючих соціальних обставин. Відхилення від старих,

звичних норм поведінки невеликого числа індивідів може бути початком створення нових нормативних зразків. Поступово, долаючи традиції, поведінка, що відхиляється містить нові життєздатні норми, все більшою мірою проникає у свідомість людей. Принаймні засвоєння членами соціальних груп поведінки, що містить нові норми, вона перестає бути відхиленою. Але ж застосування цього твердження є правомірним лише до деяких зазначених вище видів відхилень.

Таким чином, для соціальної педагогіки, як для теорії і практики цілеспрямованого створення сприятливих умов для успішної благополучної особистісної соціалізації (в першу чергу підростаючого покоління), важливим є розуміння того, що девіантна поведінка завжди формується на основі невідповідності поведінки й діяльності особистості правилам і стандартам, поширеним в суспільстві або конкретній соціальній групі, і в більшості випадків має руйнівний характер, індивідуально-типологічні, вікові та гендерні особливості прояву, викликає реакцію засудження і негативну оцінку оточуючих, і супроводжується не тільки соціальною та психологічною дезадаптацією, а й особистісною деструкцією. Ще однією особливістю соціально-педагогічного визначення об'єктів потенційного професійного впливу у зв'язку з проявом такої «невідповідної» поведінки є те, що до групи ризику як мінімум стигматизації можуть потрапити, як діти – соціальні сироти, підлітки-правопорушники, наркозалежні юнаки, так і обдаровані діти та молодь. Усі вони стають чи мають надто великий шанс стати жертвами соціалізації і тому становлять окрему категорію клієнтів соціально-педагогічних послуг, якій повинна приділятися пильна увага з боку фахівців, громади, суспільства та держави взагалі.

Список використаної літератури

1. Окушко Т. К. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Т. К. Окушко. – К., 2009. – 19 с. **2. Малькова М. О.** Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / М. О. Малькова. – Луганськ, 2006. – 20 с. **3. Зобенько Н. А.** Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у Російській Федерації (1990 – 2005 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Н. А. Зобенько. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с. **4. Радугин А. А.** Социология : курс лекций / А. А. Радугин, К. А. Радугин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Центр, 2000. – 223 с. **5. Парсонс Т.** О структуре социального действия :

– М. : Академический Проект, 2000. — 880 с **6. Тигунцева Г. Н.** Феномен девиантного поведения в психологии: теоретический экскурс / Г. Н. Тигунцева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sibac.info/10250>. **7. Фролов С. С.** Социология : учебники для вузов / С. С. Фролов. – М. : Наука, 1994. – 256 с. **8. Смелзер Н.** Социология / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.

Штатська А. О. Девиантна поведінка як соціально-педагогічна проблема

У статті розглядається соціально-педагогічна проблема девиантної поведінки в суспільстві, пов'язаної з поняттями «норма» і «відхилення». Розкрито причини виникнення девиантної поведінки, розглянуто підходи до вивчення зазначеної проблеми. Простежується зв'язок термінів: соціальна норма, девіація і девиантна поведінка, дається їх сутнісна характеристика.

Ключові слова: девиантна поведінка, девіація, норма, соціальна норма.

Штатская А. О. Девиантное поведение как социально-педагогическая проблема

В статье рассматривается социально-педагогическая проблема девиантного поведения в обществе, связанного с понятиями «норма» и «отклонение». Раскрыты причины возникновения девиантного поведения, рассмотрены подходы к изучению указанной проблемы. Прослеживается связь терминов: социальная норма, «девиация» и «девиантное поведение», дается их сущностная характеристика.

Ключевые слова: девиантное поведение, девиация, норма, социальная норма.

Shtatskay A. O. Deviant behavior as a socio-pedagogical problem

The problem of deviant behavior in society. The notion of deviant or aberrant, behavior associated with the concept of "norm." The reasons of occurrence of deviant behavior examined in this study various approaches to this problem. Correlation of terms: a social norm, «deviation» and «deviant behavior», given their essential characteristic.

Key words: deviant behavior; deviation; norm, social norm.

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 416.12

О. І. Свиридова

ДОСЛІДЖЕННЯ НОВИХ СПОСОБІВ ОЧИЩЕННЯ ВОДИ, ЯКІ МОЖНА ЗАСТОСУВАТИ ДЛЯ РІЧКИ СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ ТА ЇЇ ПРИТОКІВ

За переказами та свідченнями писемних пам'яток, Сіверський Донець був багатководним. По ньому київські князі плавали до печенігів. У верхів'ях Сіверського Дінця в Белгородській області зберігся хутір Маслова Пристань, звідки судна волоком перетягували до річки Сейму. З часом річка міліла, плавали більше навесні, бо влітку і до осені на ній виступали перекази.

Видатний російський інженер Н. Пузиревській на початку минулого століття розробив і здійснив пристрій водного шляху від гирла до самого Белгорода. З часом річка почала дуже міліти – вирубка лісу, розоряла землю майже до урізу води. В останнє сторіччя висохло багато річок, річечок і струмків басейну Сіверського Дінця. Порівнюючи дані, наведені в «Книга, названа Велике Креслення», виданої в 1627 році, яка являє історико-географічні відомості Московської держави, з картою сучасної України, видно, що за минулі роки в басейні Сіверського Дінця тільки в межах Харківської області зникло близько 20 річок, які живили головну річку басейну.

Ще на початку минулого століття в центрі Харкова протікала річка Нетеча, притока Сіверського Дінця, яку перетворили на колектор для скидання забруднених відходами стічних вод, в звалище для сміття, а потім засипали. І залишилася річка лише в назвах набережних вулиць та провулків. Така доля багатьох річок, про них ще писала відома українська поетеса Л. Костенко: «Ще назва є, а річки вже немає, пожовклі верби, висохлі яри, и дика качка тоскно обмінає рудіментарні залишки багви».

По інформаційно-аналітичному огляду Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Стан довкілля в Україні» за 2013 рік можна побачити, що хімічний склад поверхневих вод басейну р. Сіверський Донець характеризувався підвищеним вмістом гідрохімічних показників майже всіх груп. Вміст компонентів сольового складу водних об'єктів басейну характеризувався підвищеними концентраціями сульфатних іонів у воді водних об'єктів у межах Харківської області. Досить високим був вміст біогенних

елементів і рівень нафтопродуктів [1].

За даними Л. Зінченко (начальник відділу поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами, радіаційної безпеки та водних ресурсів), наданими для наукової освітньої статті «Екологічний паспорт Луганської області», всього за 2012 рік у природні водні об'єкти на території Луганської області скинуто 306,7 млн. м³ зворотних вод, що на 4,3 млн. м³ більше ніж у 2011. Із всього обсягу зворотних вод до категорії забруднених віднесено 101,2 млн. м³ (32,4%). Із загального обсягу зворотних вод на промислові підприємства приходить – 235,4 млн м (75,4%), на підприємства ЖКГ – 75,25 млн м³ (24,1%).

Більшу частина забруднених зворотних вод скинуто у водні об'єкти промисловими підприємствами – 80,26 млн. м, головним чином шахтами, скиди забруднених зворотних вод яких становлять 61,6% від загальних по області. До категорії забруднених шахтні води відносяться через їх високу мінералізацією. Основні причини – недостатні потужності і технічна зношеність багатьох очисних споруд, скидання в мережі міської каналізації виробничих стічних вод з великим вмістом нафтопродуктів, важких металів тощо [2].

Як і раніше, високі рівні забруднення водних ресурсів мають місце в Горлівсько-Снаківському, Донецько-Макіївському і Північному промрайонах. Основними забруднювачами водних об'єктів залишаються підприємства металургійної промисловості ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» та ПАТ «ММК «Азовсталь», ПАТ «Снаківський металургійний завод», філія «Металургійний комплекс» ПрАТ «Донецьксталь» – металургійний завод», ПрАТ «Макіївкокс» і ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод», підприємства вугільної промисловості, очисні споруди госпбутових стічних вод населених пунктів тощо.

За деякими даними, у січні 2014 року Сіверський Донець не замерзав при морозах до -30°C. Це теж пояснюють вкрай сильним забрудненням води. Подібне явище спостерігалось в 2006 році.

З приведених даних можна зробити висновок, що стан природного середовища і зокрема Донецького кряжу у критичному стані. Водні ресурси нашої області потребують очищення, інакше це негативно вплине не лише на оточуючу природу, а й на здоров'я самої людини. За останні 10 років чисельність населення в області зменшилася більш ніж на 470 тис. осіб (19,2%), смертність в 2,5 рази перевищила народжуваність. Загальна захворюваність дорослого населення збільшилася на 1,5% і становить 147371,6 на 100 тис. населення.

Згідно даних державної статистичної звітності 2-ТП (водгосп) за 2012 рік загальна потужність очисних споруд по області складала 1539 млн.

м³/рік. На очисних спорудах нормативно очищено 192,8 млн. м³ води.

Аналіз лабораторних досліджень свідчить про те, що якість води у водних об'єктах коливається протягом року і залежить у першу чергу від фактичної водності, у маловодні періоди якість води погіршується через недостатню промивку та збільшення відсотка в них вмісту стічних та шахтно-рудних вод.

Об'єм очищеної води за допомогою очисних споруд набагато менший від об'єму забруднених водних ресурсів. Тим паче наші споруди не здатні очистити воду від усіх важких металів і викидів. Ця стаття присвячується пошуку нових започаткованих або розроблених методів очистки води, які могли б використовуватися для очистки Сіверського Дінця.

Нині у світі використовуються такі методи очистки, як механічний, хімічний і біологічний.

Механічне очищення застосовується для виділення зі стічних вод нерозчинених мінеральних і органічних домішок. Як правило, вона є методом попереднього очищення і призначена для підготовки стічних вод до біологічних або фізико-хімічних методів очищення. Механічне очищення дозволяє виділити з побутових стічних вод до 60-75% нерозчинених домішок, а з промислових до 95%, багато з яких (як цінні матеріали) використовуються у виробництві.

До складу споруд механічного очищення входять решітки, різного виду уловлювачі, відстійники, фільтри. Песколовки застосовуються для виділення із стічних вод важких мінеральних домішок (в основному піску).

Первинні відстійники застосовуються для виділення із стічних вод завислих речовин, які під дією гравітаційних сил осідають на дно відстійника, або спливають на його поверхню.

Для очищення стічних вод, що містять нафту і нафтопродукти, при концентраціях більше 100 мг / л застосовують нафтоуловлювачі. Ці споруди є прямокутні резервуари, в яких відбувається розділення нафти і води за рахунок різниці їх густини. Нафта і нафтопродукти спливають на поверхню, збираються і видаляються з нефтеловушки на утилізацію.

Хімічний метод полягає в тому, що в стічні води додають різні хімічні реагенти, які вступають в реакцію із забруднювачами й облягають їх у вигляді нерозчинних опадів. Хімічного очищенням досягається зменшення нерозчинних домішок до 95% і розчинних до 25%.

При фізико-хімічному методі обробки із стічних вод видаляються тонкодисперсні і розчинені неорганічні домішки і руйнуються органічні і поганоокислювані речовини. З фізико-хімічних методів найчастіше застосовуються коагуляція, окислення, сорбація, екстракція і т.д., а

також електроліз. Електроліз полягає в руйнуванні органічних речовин у стічних водах і витяганні металів, кислот та інших неорганічних речовин при протіканні електричного струму. Електролітична очищення здійснюється в особливих спорудах – електролізерах. Очищення стічних вод за допомогою електролізу ефективно на свинцевих і мідних підприємствах, в лакофарбовій промисловості.

Стічні води очищають також за допомогою ультразвуку, озону, іонно-обмінних смол і високого тиску. Добре зарекомендувала себе очищення шляхом хлорування газоподібним хлором чи хлорним вапном. При відповідному техніко-економічному обґрунтуванні допускається знезаражування гіпохлоритом натрію або шляхом електролізу розчину NaCl.

Біологічний метод – широко застосовуваний на практиці метод обробки побутових і виробничих стічних вод, заснований на використанні закономірностей біохімічного самоочищення річок та інших водойм. У його основі лежить процес біологічного окислення органічних сполук [3].

Окрім стандартних методів, можна виділити запатентований російськими вченими В. Кичиком, І. Івановим, О. Слюнчевим, Є. Стариковим, П. Бобровим спосіб, який можна віднести до способів переробки рідких радіоактивних відходів низького рівня активності і шкідливих хімічних речовин, і може бути використано для дезактивації води різних водних систем. Цей винахід включає паркан вихідної води, її попереднє очищення і основну очистку двоступінчатим зворотним осмосом з отриманням фільтрату, що направляється споживачу в якості очищеної води, і концентрату, що повертається у водойму. У водойму повертають об'єднаний концентрат, отриманий на стадії попереднього очищення і першого ступеня зворотного осмосу, а концентрат, отриманий на другому ступені зворотного осмосу, подають на першу сходинку зворотного осмосу. Винахід дозволяє підвищити ефективність технології очищення, знизити кількість вторинних відходів.

Звісно, такий вид очистки водойм був би більш результативним, ніж, наприклад, механічний. При ступені забрудненості басейнів річки Сіверський Донець нам необхідний метод, як цей. Або ж можна розглянути ще один новітній спосіб описаний у статті Б. Русакова Вирішення екологічних проблем Теченського каскаду водойм на ПО «Маяк», 19.12.2006. Цей спосіб полягає у відборі забрудненої води з водойми, її попередньої послідовної очистки на сітчастих і намивних патронних фільтрах з подальшою двоступеневою обробкою зворотним осмосом. У результаті очищення виходить чиста вода, яка може бути скинута у відкриту гідромережа, і концентрат, який повертається у

водойму. Для запобігання утворення осадів на поверхні мембранних елементів в фільтрат перед першим ступенем зворотного осмосу вводять кислоту або інгібітор. Недоліком даного способу є використання патронних наливних фільтрів. Дані фільтри характеризуються високою металоємністю і малої питомої фільтруючою поверхнею [5].

Будучи однією з найбільших річок України, Сіверський Донець дуже інтенсивно використовується в господарстві. Щорічно лише на території України використовується більше 2 км³ води Сіверського Дінця. Питанню очищення річки і її притоків приділяється немало уваги, але не можна сказати, що робиться усе можливе, задля наших водних ресурсів.

Проте зараз екологи розроблюють спільну програму для України і Росії у якій йдеться про очищення ріки Сіверський Донець і її притоків. Попереду – узгодження програми, затвердження її в обох державах, пошуки фінансування. «Нещодавно на сесії Луганської міськради один з донецьких депутатів порадив своїм колегам: «Пишіть програму, і тільки тоді можна розраховувати, що нам виділять якісь кошти. Просто так нічого не виділяють».

Отже, спочатку програма – потім кошти: за п'ять років українська сторона повинна витратити на очищення річки в цілому 2,7 млрд. грн., Більше 6 млрд. руб. інвестує в цей проект Російська Федерація. На долю Луганської області доведеться вишукати 749,8 млн. грн. В результаті, реалізація цього вкрай обширного і за своєю суттю дуже дорогого документа, як запевняють його творці, зможе через п'ять років знизити забрудненість Сіверського Дінця на одну позицію».

Список використаної літератури

1. Міністерство охорони навколишнього природного середовища України «Стан довкілля в Україні». – 2013. – 38 с. **2. Державне** управління охорони навколишнього природного середовища – 2013. – 93 с. **3. Охрана** производственных сточных вод и утилизация осадков» Под ред. В. Н. Соколова. – М. : Стройиздат, 1992. – 312 с. **4. Способ** очистки воды водоема, загрязненного радиоактивными и вредными химическими веществами. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.findpatent.ru/patent/245/2455716.html>>. **5. Атомная** стратегия. Журнал для энергетиков, атомщиков, экологов, политиков, ученых. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <www.PRoAtom.ru>.

Свиридова О. І. Дослідження нових способів очищення води, які можна застосувати для річки Сіверський Донець та її притоків

У даній статті розглянута проблема забруднення води в річці

Сіверський Донець, наведені відомості наукових джерел про кількість викинутих відходів, розглянуті діючі способи очищення води, зібрана і проаналізована інформація про останні розробки очисних споруд. Запропоновані способи відрізняються більшою ефективністю і якістю очищення води.

Ключові слова: водні ресурси, забруднення, стічні води, очисні споруди.

Свиридова О. И. Исследование новых способов очистки воды, которые можно применить для реки Северский Донец и ее притоков

В данной статье рассмотрена проблема загрязнения воды в реке Северский Донец, приведены сведения научных источников о количестве выброшенных отходов, рассмотрены действующие способы очистки воды, собрана и проанализирована информация о последних разработках очистных сооружений. Предложенные способы отличаются большей эффективностью и качеством очистки воды.

Ключевые слова: водные ресурсы, загрязнение, сточные воды, очистные сооружения.

Sviridova O. I. Research into new methods of water purification that can be applied to the Seversky Donets River and its tributaries

This article deals with the problem of water pollution in the Seversky Donets River, provides information about the number of scientific sources discarded waste considered valid ways to clean water, collected and analyzed information on the latest developments of treatment facilities. The proposed methods are more efficient and the quality of water purification.

Key words: water resources, pollution, sewage, treatment plants.

УДК 318.16

Н. Є. Смылова

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ РОЗВИТКУ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО
ФАХІВЦЯ НА ПРИКЛАДІ МОДЕЛЬСРІВ-КОНСТРУКТОРІВ**

Професійна освіта розвивається у взаємодії зі сферою праці, з усіма галузями економіки і соціальної сфери, а ринкові відносини сучасної України диктують нові вимоги до професійної підготовки фахівців. Сучасному виробництву потрібні кваліфіковані, ініціативні

фахівці, вирішальні професійні завдання в умовах інформатизації суспільства, які змінюють зміст трудової діяльності сучасних працівників. Постійне розширення сфери сервісних послуг, що прискорюється процес морального старіння всіх компонентів професійного досвіду вимагають від сучасного фахівця готовності до безперервної самоосвіти; в постіндустріальну епоху затребуваний інший тип особистості – гнучкий, який уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, мобільний.

Сучасний навчальний заклад середньої професійної освіти перебуває в центрі уваги педагогічної науки.

Професійна компетенція майбутніх фахівців хвилює не тільки викладачів коледжів і технікумів, а й дослідників.

Компетентність – категорія оцінна, вона характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності, де розвиток здібностей людини дає їй можливість виконувати кваліфіковану роботу, приймати відповідальні рішення у проблемних ситуаціях, планувати і вдосконалювати дії, що призводять до раціонального і успішного досягнення поставлених цілей.

Проблемами професійної компетентності майбутнього фахівця займаються вчені не перший рік. Джерелами дослідження є праці відомих вчених, а саме: С. Кожуховська, І. Леонова, Н. Петрунина, В. Писаренко, Є. Ткаченко. Однак, не дивлячись на досить високий рівень наукових робіт по даному напрямку, проблеми становлення молодих фахівців – модельєрів-конструкторів на наш погляд залишається недостатньо вивченою, що і обумовлюється мета нашого дослідження: розробити організаційно-педагогічні підходи розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців модельєрів – конструкторів швейних виробів засобами спеціальних дисциплін у процесі проектної діяльності.

Взагалі освіті більш правомірне казати про ключові компетенції, тобто таких, оволодіння якими необхідно кожній людині. Можна виділити два основних підходи. Перший – компетенції визначаються через знання, уміння, навички, досвід діяльності, другий – через здатності вирішувати проблеми.

Луганський Коледж технологій та дизайну готує фахівців з виготовлення одягу – модельєрів-конструкторів.

Важливими тенденціями розвитку сучасного дизайну одягу є демократизація моди (відсутність єдиного і обов'язкового для всіх модного зразка) та індивідуалізація предметного середовища (створення умов для вільного самовираження кожної людини).

Одним з основних компонентів дизайну одягу є моделювання. Сучасний дизайн одягу орієнтований на формування нових культурних

зразків, що задовольняють матеріальні і духовні потреби людини. Професійна підготовка фахівців з виготовлення одягу повинна бути організована відповідно до вимог, що пред'являються до фахівців: випускнику професійної освітньої установи необхідні: широкий профіль кваліфікації; здатність до саморозвитку та самоосвіти; відповідальність; комунікабельність і мобільність; високий рівень комп'ютерних знань.

На наш погляд вектор освіти повинен бути зорієнтований на цілісно-гармонійний розвиток особистості і на підготовку кожного фахівця сфери побуту і послуг до проведення глибоких досліджень по конструкції і технології, раціоналізації виробничих систем, дизайну та вирішенню психофізіологічних проблем, що впливають на якість професійної діяльності.

Конструктори-модельєри відносяться до групи фахівців, характер діяльності яких багато в чому визначається творчим підходом. Тому для їх підготовки необхідно активно використовувати принципи творчого саморозвитку, рефлексії, періодичної мобілізації та релаксації, опори на сильні і обліку слабких сторін, властивостей, творчих здібностей особистості.

Мотиваційне забезпечення вченого процесу є принципом, через який здійснюється управління пізнавальною діяльністю, іншими словами, задаються психологічні умови підготовки фахівців.

До організаційних умов підготовки модельєрів-конструкторів належать наявність висококваліфікованого викладацького складу, обладнаних кабінетів з дисциплін, навчально-виробничих майстерень, бібліотеки, матеріально-технічного оснащення уроків і художнє оформлення технікуму. Обов'язковою умовою сьогодні є виконання ергономічних вимог і організація такої освітнього середовища, яка орієнтувала б студентів на розвиток творчих здібностей в області майбутньої професійної діяльності.

Особливістю проекрованої педагогічної технології є ідея «конкурсів» – безперервного змагання, позитивної мотивації на творчий саморозвиток, прагнення до більшого і кращого. У блоці технологічного забезпечення визначено сукупність конкурсів як методів формування творчих здібностей студентів.

У стінах Коледжу технологій та дизайну щорічно на практиці проходять навчання, на яких студенти розвивають і набувають навички суспільного життя, формують творче ставлення до праці, виховують самостійність, знаходять нові шляхи, які сприяють поліпшенню і вдосконаленню технологічного процесу. Конкурс «сам собі кутюр'є» безпосередньо розвиває інтерес до моди на професійному рівні, підвищує інтерес до обраної професії, а також створює умови для реалізації творчого потенціалу студентів.

Протягом всього терміну навчання крок за кроком викладачі нашого коледжу допомагають студентам самостійно мислити, приймати рішення, робити вибір, залучаючи їх в самостійну творчу діяльність.

Яскравим прикладом є колекції, пошиті студентами під час практики, які щороку беруть участь у конкурсах на території коледжу і за межами нього, під керівництвом театру мод. Практику проводить досвідчений і талановитий майстер виробничого навчання, де студенти отримують основні навички створення колекцій, дізнаються всі тонкощі виготовлення одягу від ескізу до готової речі.

Практика починається з дослідження напрямки моди в одязі по каталогах і журналам мод, з відбору тканин і прикладних матеріалів. У роботі дуже допомагає інформація, отримана на заняттях «Матеріалознавства», «Технологія швейного виробництва», «Конструювання та моделювання одягу», де викладачі проводять оглядові лекції про останні новинки в області текстилю, розкривають секрети обробки нових тканин, роблять огляд молодіжних колекцій українських та зарубіжних дизайнерів, що надихає учнів на творчі експерименти. Викладач економіки проводить лекції про стан ринку швейних і трикотажних виробів, дає рекомендації по самостійному проведенню маркетингових досліджень.

На наступному етапі задумують ідею колекції, формують її майбутні контури, пропорції, масштабність, а також вимога оптимального взаємозв'язку виробу з середовищем і людиною. У процесі роботи з тканиною визначаються колірна політика, силуетний ряд і емоційна домінанта. Потім ескізи проходять суворе обговорення художньої ради. Кращі роботи отримують право втілення в життя – це 7 ескізів, навколо яких і будується подальша робота над майбутньою колекцією.

Модельєри – конструктори у своїй творчій діяльності – часто стикаються з не реальними образами даних об'єктів. При створенні колекції враховується специфіка дизайнерської діяльності, розвивається особлива професійне мислення. Інтуїтивно маються на увазі деякі особливості мислення фахівця, що дозволяють успішно виконувати професійні завдання на високому рівні майстерності: швидко, точно, оригінально вирішуються як ординарні, так і неординарні завдання в певній предметній області.

Практично на кожному занятті технології та матеріалознавства проводиться експрес-контроль з виявлення студентів, які успішно засвоїли матеріал попереднього уроку. З цих же предметів надається матеріал з виготовлення швів, окремих деталей, оформлення рефератів, що надає студентам позитивну мотивуватися.

Протягом усього навчального циклу студентам надається можливість взяти участь в конкурсах технічної творчості, які передбачають самостійне проектування і виготовлення колекцій та індивідуальних моделей одягу. Початківці дизайнери одягу показують високий рівень професійних знань і умінь. Такі конкурси та покази своїх колекцій можна віднести до підсумкового типу конкурсів.

Психологічним умовою розвитку компетентності є усвідомлення учнями необхідності підвищення своєї загальнолюдської та спеціальної культури і ретельної організації спілкування як основи розвитку конкурентоспроможної особистості. Спеціальність «модельєр – конструктор» відноситься до типу – «людина-людина», де значна частка майстерності посідає область побудови процесів спілкування. Уміння давати точні і короткі вказівки стосовно сфері професійної діяльності трансформується в уміння давати інструктаж замовнику з приводу придбаного матеріалу та обраної ним моделі. Подібна форма організації праці дає можливість обдарованим учням проявити себе, розвиваючи такі важливі для майбутнього фахівця якості як творче мислення, відповідальність і уміння відстоювати свою точку зору.

Таким чином, середні спеціальні професійні навчальні заклади в області індустрії моди дають випускникам професійну освіту такого рівня, який дозволив би їм компетентно вирішувати проблеми професійної діяльності в контексті сучасних тенденцій розвитку дизайну одягу і вимог до її якості.

У перспективі залишаються не розкриті теми, які потребують подальшого дослідження у зв'язку з посиленням тенденції формування творчої особистості майбутнього фахівця, актуальні питання розробки технологій формування творчого стилю діяльності майбутнього фахівця в умовах додаткового та середньо-професійної освіти; дидактичних моделей формування творчого стилю діяльності в освітніх установах.

Список використаної літератури

- 1. Бердяєв Н. А.** Сенс творчості: Досвід виправдання людини. – М.: ТОВ «Видавництво АСТ»; Харків: Фоліо, 2004. – С. 32.
- 2. Арнхейм Р.** Мистецтво і візуальне сприйняття. – М.: Прогрес, 1974. С. 75.
- 3. Александрова З. І.** Психолого-педагогічна підготовка студентів коледжу як засіб розвитку соціально- професійної мобільності: Текст. автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / З. І. Александрова. СПб., 2009. – 25 с.
- 4. Бердник Т. О.** Як стати модельєром. Текст / Т. О. Бердник. – Ростов н/Д: Вид-во «Фенікс», 2000. – 288 с.
- 5. Бодок Е. М.** Професіографічний підхід при проектуванні спеціальних дисциплін у професійному ліцеї (на прикладі

дисципліни «Технологія одягу»): Текст. автореф. дис., канд. пед. наук: 13.00.08 / О. М. Бодок. – Тольятті, 2002. – 28 с. **6. Вишнякова С. М.** Професійна освіта Текст: Словник. Ключові поняття, терміни актуальна лексика / С. М. Вишнякова. – М. : НМЦСПО, 1999. – 538 с.

Смыслова Н. Е. Организационно-педагогические подходы развития профессиональной компетентности будущего фахівця на прикладі модельєрів-конструкторів

Дана стаття присвячена педагогічним умовам підготовки фахівців «модельєрів-конструкторів одягу» – доцільному використанню педагогічних принципів системності, оптимальності, розвитку, управління, інформованості, соціалізації та індивідуалізації, а також наступності і професійної спрямованості.

Ключові слова: дизайн одягу, компетентність, конструювання, моделювання одягу.

Смыслова Н. Е. Организационно-педагогические подходы развития профессиональной компетентности будущего специалиста на примере модельєров-конструкторов

Данная статья посвящена педагогическим условиям подготовки специалистов «модельєров-конструкторов одежды» – целесообразному использованию педагогических принципов системности, оптимальности, развития, управления, информированности, социализации и индивидуализации, а также преемственности и профессиональной направленности.

Ключевые слова: дизайн одежды, компетентность, конструирование, моделирование одежды.

Smyslova N. Y. Organizational-pedagogical approaches development of professional competence of the future expert on the example of fashion designers-designers

This article deals with pedagogical training conditions the designers-designers of clothing "expedient use of pedagogical principles of consistency, optimization, development, governance, knowledge, socialization and individualization, and the continuity and professional orientation.

Key words: competence, design, design of clothes, fashion design.

Відомості про автора

Алексєєва Ольга Вікторівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Балацька Любов Юрївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Белянська Наталія Миколаївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Сьомкіна І. С.

Варунця Олена Едуардівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Ковальчук І. А.

Водолазська Ельвіра Сергіївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Сьомкіна І. С.

Долгополова Кристина Олегівна – студентка 1 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Ковальчук І. А.

Коваленко Яна Михайлівна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Сьомкіна І. С.

Корсун Людмила Сергіївна – студентка 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП «Старобільський факультет» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Отрощенко Н. Л.

Кравченко Лілія Андріївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені

Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Отрошенко Н. Л.

Кулик Дарія Олександрівна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Нещенко Катерина Олегівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Золотова Г. Д.

Олейнік Аліна Олегівна – студентка ВП «Коледж технологій та дизайну ЛНУ імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – вихователь II категорії ВП «Коледж технологій та дизайну ЛНУ імені Тараса Шевченка» Волчкова В. М.

Осіпченко Владислав Олександрович – студент 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП «Старобільський факультет» ДЗ «Луганського національного університету імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – доцент кафедри соціальної педагогіки Мальцева О. І.

Погребняк Світлана Ігорівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О. Г.

Полтавська Тетяна Володимирівна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП «Старобільський факультет» ДЗ «Луганського національного університету імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Литвинова Н. А.

Рогоза Анна Андріївна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Сатур Олена Володимирівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Свиридова Оксана Ігорівна – студентка 1 курсу спеціальності «Технологія швейного виробництва» ВП «Коледж технологій та дизайну» Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка. Науковий керівник – викладач спеціальних дисциплін Деміденко І. А.

Сикало Наталія Олександрівна – студентка магістратури, спеціальності «Соціальна педагогіка», ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Мальцева О. І.

Силкіна Світлана Анатоліївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Смислова Надія Євгенівна – студентка 1 курсу спеціальності «Технологія швейного виробництва» ВП «Коледж технологій та дизайну» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – викладач матеріалознавства Трофімовська І. А.

Сотнікова Наталія Ігорівна – магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О. Г.

Спасібухова Оксана Ігорівна – магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Терегера Сергій Геннадійович – магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Мальцева О. І.

Терентьєва Олександра Андріївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Тунтуєва С. В.

Ткаченко Юлія Миколаївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Золотова Г. Д.

Третьякова Альона Олександрівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Трофімов Олексій Володимирович – студент 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП «Старобільський факультет» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Литвинова Н. А.

Учунжан Оксана Петрівна – вихователь, спеціаліст I категорії Луганського обласного дитячого будинку № 1.

Фоменко Юлія Геннадіївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Сьомкіна І. С.

Хворостян Олеся Ігорівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Ходаренко Анна Валентинівна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Штатська Анастасія Олегівна – студентка 1 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О. Г.

Щирова Ксенія Юрійвна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Золотова Г. Д.

Для нотаток

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА:
ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ**

*Матеріали
Всеукраїнської студентської
науково-практичної конференції*

4 квітня 2014 року, м. Луганськ

В двох частинах

Частина 2

Відповідальні за випуск:
д.п.н., проф. Караман О. Л.
к.п.н., доц. Юрків Я. І

Комп'ютерне макетування – Я. І. Юрків

Здано до склад. 25.03.2014 р. Підп. до друку 25.04.2014 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,05. Наклад 100 прим. Зам. № 124.

Видавець

**Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”**
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Виготовлювач

Видавничо-поліграфічний центр ТОВ „Елтон-2”
вул. Коцюбинського, 2/2, м. Луганськ, 91016. Тел./ факс: (0642) 55-19-83